

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**HALİL B. AHMED'İN EL-CÜMEL Fİ'N-NAHV
ADLI ESERİNDE MANSÛBÂT**

Yüksek Lisans Tezi

İBRAHİM ORAL

İZMİR-2023

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HALİL B. AHMED'İN EL-CÜMEL Fİ'N-NAHV
ADLI ESERİNDE MANSÛBÂT

Yüksek Lisans Tezi

İBRAHİM ORAL

DANIŞMAN: DOÇ. DR. EYUP AKŞİT

İZMİR-2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Halil b. Ahmed’in el-Cümel fi’n-Nahv Adlı Eserinde Mansûbât**” adlı çalışmanın; tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

10.08.2023

İbrahim ORAL

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

HALİL B. AHMED'İN EL-CÜMEL
Fİ'N-NAHV ADLI ESERİNDE MANSÛBÂT

İbrahim ORAL

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Dilbilimcilere göre sembolik bir sistem olan dil, bir topluluğu meydana getiren bireylerin fikir ve hislerinin, o toplumda kullanılan ortak ögeler ve kaidelerden faydalanarak karşı tarafa aktarılmasında yardımcı olan çok fonksiyonlu ve gelişmiş bir araçtır. Aslında insanın insan kimliğini kazanmasında ve onunla diğer canlıların arasını ayıran temel özelliklerin en başında düşünüyor olma ve konuşuyor olma potansiyeline sahip olması gelmektedir. Düşünebilen insanın, düşündüklerini karşı tarafa aktarması da “dil” denilen bu soyut sistem aracılığıyla mümkün olabilmektedir. İster konuşma dili ister yazı dili olsun dilin ortaya çıkmasında insanların bir cemiyet halinde yaşamanın etkisi bulunmaktadır. Çünkü cemiyetin olmadığı bir ortamda insanların sosyalleşmesi, diğer insanlarla ortak bir dünya inşa etmesi, kültürel gelişimini devam ettirmesi ve hepsinden önemlisi dilin zuhur etmesi mümkün görünmemektedir. Her millet kendi dilini ve kültürünü yüzyıllar boyunca yoğurmuştur. Bir nehir misali diller akış halindedir ve sürekli değişmekle birlikte bazı unsurlar kalıcıdır. Diğer diller gibi Arap dili de tarih boyunca bu süreçten geçmiş ve geçmeye de devam etmektedir.

Arap dili, dünyada en çok konuşulan ve revaçta olan diller arasında bulunmaktadır. Bu kadar yaygın olması ve kullanılmasında şüphesiz ki Kur'an-ı Kerim'in Arap diliyle vahyedilmesinin tesiri büyüktür. Kur'an'ın Arapça ile vahyedilmesi Arapçayı Müslümanlar nezdinde ayrı bir yere konumlandırılmasına etki etmiştir. Kısacası din dili olması sebebiyle Arap dilinin ses, biçim, sözdizim vb.

özellikleri hakkında tarih boyunca çeşitli âlimler kalem oynatmıştır. Bunların en önemlilerinden biri Halil b. Ahmed'dir (ö. 175).

Arap diline hizmet hususunda Halil b. Ahmed'in rolü tartışılmazdır. Kur'an-ı Kerim'in harekelenmesi, sözlük çalışmalarının yapılması, arûz ilminin keşfedilmesi, musîkî alanında çalışmaların yapılması, Arapçada harflerin taşıdığı anlamlar üzerinde çalışmaların yapılması ve Arapça dilbilgisinin geliştirilmesi ve sistemleştirilmesi Halil b. Ahmed'in üstlendiği görevlerden en önemlileridir. Halil b. Ahmed, bu konularla ilgili çeşitli eserler telif etmiştir. Arap nahviyle ilgili ele aldığı *el-Cümel fi'n-Nahv* adlı eserinde Arap dili gramerinin tümünü -ki bu yüzden *el-Cümel* ismini almıştır- sistematik bir şekilde ayrı başlıklar halinde ele almıştır. Bu başlıklardan ilki olan *vücûhu'n-nasb* ana başlığı altında elli bir alt başlık halinde işlediği mansûbât kısmı çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halil b. Ahmed, el-Cümel, Mansûbât, Arap Dili, Nahiv

ABSTRACT

Master's Thesis

Mansûbât In Halil b. Ahmed's Work Titled Al-Cumel Fi'n-Nahv

Ibrahim ORAL

Izmir Kâtip Celebi University

Institute of Social Sciences Department of

Basic Islamic Sciences

Language, which is a symbolic system according to linguists, is a multi-functional and advanced tool that helps to convey the ideas and feelings of the individuals who make up a community to the other side by making use of the common elements and rules used in that society. In fact, one of the main features that distinguishes humans from their human identity and that separates them from other living things is that they have the potential to think and speak. It is possible for a thinking person to convey his thoughts to the other side through this abstract system called "language". Whether it is a spoken language or a written language, living in a society has an effect on the emergence of language. Because in an environment where there is no society, it does not seem possible for people to socialize, build a common world with other people, continue their cultural development, and most importantly, language can emerge. Every nation has kneaded its own language and culture for centuries. Languages are in flux, like a river, and while constantly changing, some elements are permanent. Like other languages, the Arabic language has gone through this process throughout history and continues to do so.

The Arabic language is among the most spoken and popular languages in the world. Undoubtedly, the fact that the Qur'an was revealed in the Arabic language has a great effect on its being so widespread and used. The revelation of the Qur'an in Arabic has affected the positioning of Arabic in a separate place in the eyes of Muslims. In short, since it is the language of religion, the Arabic language's sound,

form, syntax, etc. Various scholars have written about its properties throughout history. One of the most important of them was Halil b. Ahmed (d. 175).

In terms of service to the Arabic language, Halil b. Ahmed's role is indisputable. The study of the Quran, the study of the dictionary, the discovery of the science of prosody, the studies in the field of music, the studies on the meanings of the letters in Arabic, and the development and systematization of the Arabic grammar Halil b. These are the most important of Ahmed's duties. Halil b. Ahmed has written various works on these subjects. In his work al-Cümel fi'n-Nahv, which he dealt with on the Arabic nahvi, he systematically dealt with the entire grammar of the Arabic language, which is why it was named al-Cümel, under separate headings. The main subject of our study is the mansûbat part, which he deals with under the main title of vücuhu'n-nasb, which is the first of these titles, as fifty-one sub-titles.

Keywords: Halil b. Ahmed, al-Cumel, Mansûbat, Arabic Language, Nahiv

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	xiv
ÖN SÖZ.....	xv
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Önemi ve Amacı	1
B. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları.....	2

I.BÖLÜM

HALİL B. AHMED EL-FERÂHÎDÎ VE NAHİV İLMİ

1.1. Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin Hayatı	5
1.2. Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin Hocaları.....	8
1.2.1. İsa b. Ömer es-Sekâfî	8
1.2.2. Ebu Amr b. el-Âlâ	9
1.2.3. Ahfeş el-Ekber	9
1.2.4. Ebu Eyyûb es-Sahtiyânî	10
1.3. Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin Eserleri	10
1.3.1. Naktü'l-mesâhif (Kitâbü'n-nakd ve'ş-şekl)	11
1.3.2. Kitâbü'l-'ayn	12
1.3.3. Kitâbü'l-'arûz	13
1.3.4. Kitâbü'l-îkâ' ve Kitâbü'n-nagam fi'l-mûsîkâ.....	15
1.3.5. Me'âni'l-hurûf (Risale fi me'ani'l-hurûf).....	15
1.3.6. Kitâbü'l-cümel fi'n-nahv.....	15
1.4. Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin Arap Diline Katkısı	19
1.5. Ana Hatlarıyla Arap Dili ve Nahiv İlmî.....	24

1.5.1. Arap Dilinin Ortaya Çıkış Süreci	24
1.5.2. Nahiv İlmi (Sözdizimi/Sentak).....	27
1.5.3. Arap Dilinde Sözcük Türleri.....	31
1.5.4. Arap Dilinde İ‘râb Olgusu	34

II.BÖLÜM

EL-CÜMEL Fİ’N-NAHV’DE MANSÛBÂT

2.1. Mefûl Olmasından Dolayı Nasb	36
2.2. Mastar Olmasından Dolayı Nasb	37
2.3. Kat‘dan Dolayı Nasb.....	39
2.4. Hâlden Dolayı Nasb	41
2.5. Zarf Olmasından Dolayı Nasb	42
2.6. İnne ve Ahavâtından Dolayı Nasb	44
2.7. Kâne ve Ahavâtının Haberinden Dolayı Nasb	45
2.8. Tefsîrden Dolayı Nasb	46
2.9. Temyîzden Dolayı Nasb.....	46
2.10. İstisnâdan Dolayı Nasb	48
2.11. Nefyden Dolayı Nasb.....	48
2.12. Hettâ ve Ahavâtından Dolayı Nasb.....	49
2.13. Cevabın “Fe” İle Verilmesinden Dolayı Nasb	50
2.14. Taaccübten Dolayı Nasb	51
2.15. Fâilin Mefûl; Mefûlun Fâil Konumunda Olmasından Dolayı Nasb	51
2.16. Nekre-i Mevsûfe Olan Nidâdan Dolayı Nasb	53
2.17. İğrâdan Dolayı Nasb	54
2.18. Tahzîrden Dolayı Nasb	56
2.19. Mürekkeb İsim (İki İsmi Yerinin Tutan Bir İsim)’den Dolayı Nasb	57
2.20. “Mâ Bâle” ve Ahavâtının Haberinden Dolayı Nasb	59
2.21. Fiil Konumundaki Mastardan Dolayı Nasb	60

2.22. Emir İfadesi Olmasından Dolayı Nasb	62
2.23. Medihden Dolayı Nasb	63
2.24. Zemmden Dolayı Nasb	65
2.25. Terahhümden Dolayı Nasb	66
2.26. İhtisâstan Dolayı Nasb	67
2.27. Sarfdan Dolayı Nasb	68
2.28. “Bi’s’e”, “Ni’ me”, “Sâe” ve Ahavâtından Dolayı Nasb	70
2.29. Muzafa Hilâfından Dolayı Nasb	72
2.30. İsim Olması Açısından Değil De Konumundan Dolayı Nasb	74
2.31. İsmiñ Önüne Geçen Nekre Sıfattan Dolayı Nasb	76
2.32. Münâdânın Muzaf Olmasından Dolayı Nasb.....	77
2.33. İstiğnâ ve Sözüñ Tamamlanmasından Dolayı Nasb	79
2.34. Müfred Nidâdan Dolayı Nasb	81
2.35. Binâ’dan Dolayı Nasb	83
2.36. Duâdan veya Bedduâdan Dolayı Nasb.....	84
2.37. İstifhâmdan Dolayı Nasb	86
2.38. “Bi” Harf-i Ceri İle Kullanılan “Kefe”nin Haberinden Dolayı Nasb	87
2.39. İsmiñ Öne Geçmesiyle Beraber Fiilin İsmi Nasb Etmesi	89
2.40. Harf-i Cerin Bulunmamasından Dolayı Nasb	91
2.41. İstifhâm Olması Durumunda “Kem”den Dolayı Nasb.....	93
2.42. Manâya Hamledilmesinden Dolayı Nasb.....	96
2.43. Bedelden Dolayı Nasb.....	97
2.44. Müşârekettten Dolayı Nasb	100
2.45. Yeminin Başındaki “Be”, “Te” ve “Vâv” Kasem Harflerinin Düşmesinden Dolayı Nasb.....	102
2.46. “Kâne”nin Gizlenmesinden Dolayı Nasb.....	103
2.47. Terâiden Dolayı Nasb	105
2.48. “Vahdehu”da Meydana Gelen Nasb.....	106

2.49. Tahsîsten Dolayı Nasb	107
2.50. İki Sıfat Arasına Giren Fiilden Dolayı Nasb.....	107
2.51. ‘Amili Hazfedilen ve Cümlede Haber Olarak Gelen Mastarda Nasb	108
SONUÇ.....	110
KAYNAKÇA	112

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkîk Eden
nşr.	: Neşreden
çev.	: Çeviren
şrh.	: Şerh Eden
ö.	: Ölüm Tarihi
tsz.	: Tarihsiz
y.y.	: Yayıncı Yok
b.	: Bin/Bint
vb.	: ve benzeri
h.	: Hicri
m.	: Miladi
s.	: Sayfa

ÖN SÖZ

Dil çeşitli işlevlerinin yanında bir iletişim aracıdır. Dilin kullanılmasındaki asıl amaç duygu ve düşüncenin karşı tarafa saf ve olduğu gibi aktarılmasıdır. Bu hedefe varılması için hem konuşurun hem dinleyenin kullanılan dilin gramer bilgisine sahip olması gerekmektedir. Bu diğer diller için geçerli bir kural olduğu gibi Arap dili için de geçerlidir. Ele almaya gayret ettiğimiz mansûbât konusu Arap dili grameri açısından büyük bir öneme haizdir.

Ehemmiyetinden yola çıkarak Halil b. Ahmed'in (ö. 175) eşsiz eseri '*el-Cümel fi'n-Nahv*' isimli eserindeki mansûbât kategorisi '*Halil b. Ahmed'in el-Cümel fi'n-Nahv Adlı Eserinde Mansûbât*' başlığıyla bir yüksek lisans tezi olarak ele alındı.

Tez, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde Arap dilinin muhafaza edilmesi ve gelişmesi konusunda büyük gayretleri olan Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin hayatı, hocaları ve telif ettiği eserleri ele alındı. Sonrasında ise ana hatlarıyla Arap dili ve Nahvi, Halil b. Ahmed'in Arap diline katkısı ele alındı ve asıl konumuz olan mansûbat için bir alt yapı oluşturuldu.

İkinci ve son bölümde ise Halil b. Ahmed'in *el-Cümel*'inin ilk bölümünde *vücûhu'n-nasb* başlığı altında ve geniş yelpazede ele alınan elli bir tane nasb durumu ayrı başlıklar altında önce tanımını verilip sonra muhtelif örnekler ve yorumlarla detaylı bir şekilde ele alındı.

Yüksek Lisans programına başladığım günden bu yana bana rehberlik eden; başından sonuna kadar çalışmamın takipçisi olan; bilgisini, tecrübesini ve kütüphanesini benimle paylaşan; en önemlisi de çalışmama dair eleştirilerini dile getiren danışmanım Doç. Dr. Eyup AKŞİT'e müteşekkirim.

Son olarak çalışmamı yürütürken her hâlükârda benden desteklerini esirgemeyen, her an moral ve motivasyonumu yüksek tutan değerli ailem ORAL ailesine ve Sümeyye ARİN'e sonsuz minnettarım.

İbrahim ORAL

İzmir-2023

GİRİŞ

Bireyler veya toplumlar arası iletişimin aracı olan dil; ses, sözcük, gramer ve yazı gibi kurucu unsurlardan meydana gelmektedir. Bunlar olmadan var olduğu pek de söylenmeyen dilin kullanılmasındaki asıl amaç duygu ve düşüncenin karşı tarafa saf ve olduğu gibi aktarılmasıdır. Burada dil ve iletişim arasındaki etkileşim ortaya çıkmaktadır. Dil, iletişimin vazgeçilmez unsuru niteliğindedir. İnsanlar dili doğru kullandığı zaman ortaya bir iletişim çıkmış olur. Bu nedenle dilin sağlıklı bir iletişim aracı olarak kullanılması ve gayenin açık ve anlaşılır bir şekilde karşı tarafa aktarılması için da o dilin gramer bilgisine, sesine, sözcüklerine, yazısına ve yapısına sahip olunmalıdır. Özellikle de bir dili doğru anlamamanın inceliklerinin gramer bilgisinden geçtiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bunlara sahip olunmaması durumunda iletişimin sağlıklı ve yerinde bir iletişim olduğu söylenemez. Bu amaç dışında dilin; kültürel mirası, bir toplumun geleneklerini, inançlarını, değerlerini ve diğer kültürel unsurlarını bir sonraki nesillere aktarma görevi de bulunmaktadır. Ancak ortada bir dil olmadığı takdirde bu aktarım pek de mümkün olmayacaktır.

Arap dilinde önemli bir gramer başlığı olan mansûbat başlığının muhtevası oldukça geniştir. Ancak genel olarak Arapça kaynaklarda bu başlığın çok dar ele alındığı, tümüyle tek eser ve başlık altında ele alınmadığı ifade edilebilir. Fakat Halil b. Ahmed bu başlığı oldukça geniş bir yelpazede, tek bir eser ve tek başlık altında ele almıştır. Bu yöntemini diğer başlıklarda da uyguladığı için telif ettiği bu eser Arap nahviyle ilgili önemli konuma sahip olmuştur. Bu çalışmada Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin Arap dili gramerinin önemli konularını ele alan *el-Cümel fi'n-Nahv* isimli eserinde bulunan mansûbat başlığı ele alınacaktır.

A. Araştırmanın Önemi ve Amacı

“Halil b. Ahmed’in *el-Cümel fi'n-Nahv Adlı Eserinde Mansûbât*” başlıklı yüksek lisans tezimiz bilhassa Kur’an-ı Kerim’in indirildiği ve o toplumda değerli bir edebiyat aracı olan Arap dilinin gelişmesi, bozulmaya karşı muhafaza edilmesi ve bir düzene oturtulmasında önemli atılımlara ön ayak olan Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî’ye nisbet edilen önemli bir eseri incelemesi ve bu sahanın hizmetine sunması açısından önem arz etmektedir. Halil b. Ahmed’in *el-Cümel*’ i Arap dili gramerine dair tüm

konuları intizamlı bir şekilde işleyen nadide kitaplardan olması sebebiyle bizim için apayrı bir önem arz etmektedir.

Arap dili gramerine dair tüm konuları belli bir düzen içinde ele alan bu nadide eserin henüz Türkçeye kazandırılmaması bu saha için bir eksiklik ifade etmekteydi. Biz de elimizden geldiğince bu eksikliğin bir bölümünü kendimizden de açıklamalar ve örnekler ilave ederek kapatmaya çalıştık. Yalnız şunun da altını çizmek isteriz ki tarafımızdan yapılan bu çalışma bir tercüme çalışması değildir. Eserde işlenen başlıklar kendi ifadelerimizle ve farklı örneklerimizle pekiştirilerek daha sade ve anlaşılır bir hale getirilmiştir. Yaptığımız bu çalışmamızdaki asıl amacımız Arap dili bakımından ehemmiyetli bir konumda olan bu eserin önemli bir bölümünü kendi gayretimiz ve yöntemimizle Türkçeye kazandırıp bu alandaki bir boşluğu doldurmuş olmaktır. Çünkü bu eserde işlenen konuların hem bir Arap vatandaş hem de Arapçayı öğrenmek ve konuşmak isteyen birisi tarafından iyice kavranılması durumunda yukarıda bahsedilen iletişimin meydana gelmesinde büyük bir sorunun önüne geçilecektir. Bunları kavrayan birinin sağlıklı bir fikir ve duygu alışverişinde bulunması daha rahat olacaktır.

B. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Araştırmamızın asıl konusunu *el-Cümel fi'n-Nahv* eserinde işlenen ve birçok kaynakta dar ve dağınık bir şekilde ele alınan, Arap dili gramerinde önemli bir konu olan mansûbât (vücûhu'n-nasb) yani nasb durumları oluşturmaktadır. Çalışmamız yürütülürken Nahiv ilminin önemli bir parçası olan mansûbât konusu klasik Arap dili kaynaklarında ve Arap grameriyle ilgili modern kaynaklarda tarama yöntemiyle incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bu araştırmamız yürütülürken farklı kaynaklardan elde edilen veriler birbiriyle karşılaştırılarak doğru bilgi sunulmaya ve ulaşılan kaynaklar açık bir şekilde verilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın asıl konusunu oluşturan mansûbât başlığında işlenen her bir maddenin tanımı verildikten sonra gerek Halil b. Ahmed'in verdiği gerek de bizim verdiğimiz şiir, ayet, hadislerden örnekler getirilmiş ve yeri geldiğinde özgün örnek ve cümleler üzerinden tahlilleri yapıp daha anlaşılır bir duruma getirilmiştir. Kavram tanımlaması yapılan yerlerde İbn Manzûr'a ait olan *Lisânu'l- 'Arab*; ez-Zebîdî'ye ait olan *Tâcu'l- 'Arûs*; el-Cürçânî'ye ait olan *Kitâbu't-Tarîfât* eserlerinden ve diğer sözlük ve ansiklopedilerden istifade edilmiştir. Aşağıda ilk önce tez çalışmamızın birinci

bölümünde işlediğimiz konu hakkında daha önce yapılan çalışmalar ele alındıktan sonra ikinci bölümde ele aldığımız konu hakkında yapılan çalışmalar ele alınacaktır.

Tezimizin ilk bölümünü oluşturan Halil b. Ahmed'in hayatı, eserleri, ilmi ve kişiliği hakkında bilgiler sunan ve bu çalışmada istifade edilen ilk dönem kaynakları bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak Mehdi el-Mahzûmî'nin telif ettiği "*el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî A'mâluhu ve Menhecuhu*" isimli eseri, Muhammed el-Tantâvî'nin telif ettiği "*Neşetü'n-Nahv ve Tarih'u-Eşheri'n- Nuhât*" isimli eseri ve Muhammed b. Sâlih en-Nâsır'ın telif ettiği "*Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî el-Âlimu'l-'Abkarî*" isimli eseri ifade edilebilir.

Bu minvalde yazılan bu çalışmada yararlanılan yüksek lisans tezleri bulunmaktadır. Bunlardan biri Rıdvan Yeşilyurt'un "*Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (İlmî Hayatı, Eserleri, İlmî ve Edebî Kişiliği)*" isimli yüksek lisans tezidir. Yazar bu tezinde Halil b. Ahmed'in hayatı, telif ettiği eserler, ders aldığı hocalar, ders aldığı ilim meclisleri ve kişiliği hakkında çeşitli bilgiler sunmaktadır. Diğer bir yüksek lisans tezi ise İbrahim Yılğın'ın "*Halil b. Ahmed'in Kitâbü'l-ayn'da Hadisle İstişhadı*" isimli yüksek lisans tezidir. Yazar bu tezinde Halil b. Ahmed'in hayatı, eserleri, hocaları, öğrencileri, ders aldığı ilim meclisleri ve kişiliği hakkında bilgiler verdikten sonra söz konusu eserinde hadisle istişhad konusu hakkında çeşitli bilgiler vermektedir.

Bu konu hakkında yazılan makalelere gelindiğinde ise Muhammed Nâsif tarafından yazılıp Mehmet Nâfi Arslan tarafından Türkçeye çevrilen "*Arap Filolojisinin Dâhi İsmi: El-Halil b. Ahmed*" , Nurettin Turgay tarafından yazılan "*Halil b. Ahmed ve Garîbu'l-Kur'an*" , Tevfik Rüştü Topuzoğlu tarafından kaleme alınan "*El-Halil b. Ahmed, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*" makaleleri örnek gösterilebilir.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde Tevfik Rüştü Topuzoğlu'ya ait olan "*Halil b. Ahmed*" başlıklı madde de Halil b. Ahmed'in hayatı, kişiliği ve ilmi çalışmalarının bilinmesi hususunda katkılar sağlamıştır.

Tezimizin ikinci bölümünü oluşturan mansûbât başlığı ile ilgili yapılan çalışmalara gelince aslında mansûbât konusunu tümüyle ele alan bir akademik çalışmanın mevcut olmadığını ve genel olarak mansûbât konusunun parçalar halinde araştırmaya tabi tutulduğunun altı çizilmelidir. Burada yapılan birkaç tane çalışmaya değinmekle yetinilecektir. Mansûbât başlığı ile ilgili toplu olmayacak şekilde bilgiler içeren ve bu çalışmada istifade edilen ilk dönem eserlerine İbn Hişam'ın "*Şerh-u*

Şüzuri’z-Zeheb fî Marifet-i Kelami’l-Arab” isimli eseri ve İbn Yaîş’in “*Şerhu’l-Mufasssal li’l Zemahşeri*” isimli eseri örnek verilebilir.

Bu konu ile alakalı yazılan yüksek lisans tezleri ve doktora tezleri bulunmaktadır. Bunlardan biri Yusuf Böyük tarafından kaleme alınan “*Yûsuf Suresindeki Mansûbât Konusunun Nahiv İlmi Açısından Ele Alınması*” isimli yüksek lisans tezidir. Bir diğeri ise Ayhan Erdoğan tarafından kaleme alınan “*Mufasssal Şerhi İklîd Adlı Yazma Eserin Baştan Merfuat, Mansubat, Mecrurat Adlı Bölümlerin Tahkiki*” isimli doktora tezidir.

Mansûbât konusunda yazılan makalelere gelince birkaç başlıkla ilgili yapılan çalışmalara değinmekle yetineceğiz. Sözcük türleriyle ilgili olarak Mehmet Sıdık Özalp tarafından yazılan “*Arap Dilinde İ’rab Olgusu*”, Arap dilinde kat‘ meselesiyle alakalı İzzet Marangozoğlu tarafından yazılan “*Kur’ân-ı Kerîm’de Kat’ Üslubu: Lügavî Bir Üslup Olarak Tâbi’-Metbû’ Uyumsuzluğu*”, nidâ konusuyla ilgili M. Akif Özdoğan tarafından yazılan “*Arap Dilinde Münâdâ ve İşlevleri*”, mastarların nasb durumuyla ilgili Selahattin Yılmaz tarafından kaleme alınan “*Arapça’da Fiillerinin Yerine Mansub Olarak Kullanılan Mastarlar*” isimli çalışmalar örnek gösterilebilir.

Ayrıca istişhad getirilen şiirler yazarlarının divanından alınmış ve çeşitli şerh kitaplarından istifade edilerek mana verilmiştir. Şiirlere verilen manalar tamamen şahsi çabamız neticesinde verilmiş olup bir yerlerden alınmamıştır.

Bu çalışma yürütülürken bahsı geçen bu akademik çalışmalardan kısmen istifade edilmiş olup yapılan çalışma bir taklit çalışması niteliği taşımamaktadır. Verilen ek tanım, örnek ve yorumlarla özgün bir çalışma niteliği taşımaktadır.

I.BÖLÜM

HALİL B. AHMED EL-FERÂHÎDÎ VE NAHİV İLMİ

1.1. Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin Hayatı

Arap dili konusunda olağanüstü bir hüviyet kazanmış, Arapların dâhisi gibi vasıflara mazhar olmuş, farklı diyarlardaki hocalardan ders almış ve farklı diyarlardan gelen talebelere muhtelif dersler vermiş, Arapça ve Arapçayı konuşan herkese muhtelif hizmetler etmiş olan Halil b. Ahmed el-Furhûdî el-Ezdî veya el-Ferâhîd b. Mâlik b. Fehm b. Abdullah b. Mâlik b. Nasr b. el-Ezd b. el-Ğâvs gibi nisbelerinin yanında Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temim el-Ferâhîdî, gibi nisbeleri bulunmaktadır.¹ Ezd kabilesine mensup olan Halil b. Ahmed h. 100 yılında Umman'da dünyaya gözlerini açmış ve Basra'da hayatına devam etmişti. Hac, cihat ve Horasan'a olan seyahatlerini istisna kabilinde ele alırsak ömrünü Basra'da geçirdiği için genellikle Basralı olarak bilinmektedir. Yüksek bir olasılıkla h. 175 yılında Basra'da bu dünyadan irtihal etmişti. Halil b. Ahmed'in yaşadığı h. 100 ile h. 174 yılları arasında Arap toplumu; bilimsel, sosyolojik, dil ve edebiyat gibi birçok yönden kıymetli atılımlara şahit olmuştur. Bu gelişmelerden çoğuna Halil b. Ahmed ön ayak olmuş diyebiliriz. Birçok şeyle ilgilenen dilbilimci Halil b. Ahmed; lügat, gramer ve mûsiki gibi dalları ilmi usûl ve kurallar ile ilk defa ortaya koymuş olması ve bilhassa aruzu müstakil bir ilim dalı şeklinde ortaya çıkarmasıyla meşhur olmuştur.² Bu konuya bir sonraki başlıkta detaylıca değinileceği için burada ele alınmayacaktır. Halil b. Ahmed, ilimdeki bu başarısının yanı sıra kişilik açısından da insanları etkisi altına alan ve onlar için parmakla gösterilen bir kişiliğe sahip bir dilbilimcidir. İlmi gayretinin yanı sıra hoşgörülü kişiliği tanınan bir âlimdir. Hoşgörülü bir kişiliğe sahip olmasına hep şu rivayet örnek verilmektedir: Halil b. Ahmed, etrafındakilerin çok farklı bir düşünceye kapılmasından endişe ettiği için çalışmalarını ailesinden ve arkadaşlarından gizli bir şekilde yürütüyordu. Bir

¹ Cemaleddin İbnu'l-Hasan Ali b. Yûnus el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısri, 1950), 341.

² Tefvik Rüşti Topuzoğlu, "Halil b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/309.

habere göre Halil b. Ahmed'in gizli bir şekilde şiir takti³ ile uğraştığı bir zaman oğlu odaya girerken babasının vezinleri garip bir şekilde telaffuz ettiğini ve ağzından anlamsız seslerin çıktığına şahit olmaktadır. Bunu fark ettiğinde ise "Babam çıldırdı!" diye haykırdıktan sonra etrafındaki insanlar oğluna babasının şiir takti ile ilgilendiğini ifade etmişlerdir. Bu olayla alakalı Halil b. Ahmed hoşgörü ve yumuşak huyluluğuna delil olan şu beyiti dile getirir:

لَوْ كُنْتُ تَعْلَمُ مَا أَقُولُ عَذَرْتَنِي... أَوْ كُنْتُ تَعْلَمُ مَا تَقُولُ عَذَلْتُكَ
لَكِنْ جَهَلْتُ مَقَالَتِي فَعَذَلْتَنِي... وَعَلِمْتُ أَنَّكَ جَاهِلٌ فَعَذَرْتُكَ

"Benim söylediğim şeyi anlasaydın beni hoş görürdün.

Yahut sen senin söylediğin şeyi anlasaydın seni ayıplardım.

Ama benim söylediğim şeyi anlamadın ve beni ayıpladın.

*Ben de senin cahil olduğunu bildiğimden seni hoş gördüm."*⁴

Hoşgörülüğünün yanı sıra ahlâklı, faziletli, takvâ sahibi olması ve kanaatkârlığı ile de ön plana çıkan bir şahsiyetti. Bundan dolayı da halife ve emir gibi mevkii ve makam sahibi kişilerin sohbetinden pek haz etmezdi. Bu güzel ahlakına değinmek isteyen Süfyân es-Sevri, Halil için *"Miskten ve altından yaratılmış birini görmek isteyen Halil'e baksın."* şeklinde bir ifade kullanmıştır.⁵ Genelde bu hasletine örnek olarak ise şu rivayet verilmektedir: Fars bölgesi ve Ehvâz valisi, onun yaşadığı bu durumdan malumat sahibi oldu ve oğluna özel ders vermesi için maaş bağladı. Sonra Halil'i yanına gelmesi için telebini ilettili. Halil b. Ahmed ise onun gayesinin para karşılığında kendisinden faydalanmak olduğunu sezdi. Bundan dolayı kendisine şu cevap yazdı:

أَبْلَغُ سُؤْلِيَانِ أَنِّي عَنْهُ فِي سَعَةٍ... وَفِي غِنَى غَيْرِ أَنِّي لَسْتُ ذَا مَالٍ
سَخَى بِنَفْسِي أَنِّي لَا أَرَى أَحَدًا... يَمُوتُ هَزْلًا وَلَا يَبْقَى عَلَى حَالٍ
الرِّزْقُ عَنْ قَدَرٍ لَا الضَّعْفُ يَنْقُصُهُ... وَلَا يَزِيدُكَ فِيهِ حَوْلٌ مُحْتَالٍ
وَالْفَقْرُ فِي النَّفْسِ لَا فِي الْمَالِ نَعْرِفُهُ... وَمِثْلُ ذَاكَ الْغِنَى فِي النَّفْسِ لَا فِي الْمَالِ

"Süleyman'a bildirin ki; benim malım olmasa da ona ihtiyacım yoktur.

Ve kendisine muhtaç da değilim.

³ Terim olarak; bir şiiri yazıldığı veznin tefilelerine uygun biçimde bölümlere, uzun ve kısa hecelere ayırmayı ifade etmektedir.

⁴ Kemaleddîn Abdurrahman b. Muhammed İbnu'l-Eşârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-Udebâ'*, thk. İbrahim es-Sâmarrâi(Ürdün: Mektebetu'l-Menâr, 1985), 46.

⁵ Topuzoğlu, "Halil b. Ahmed", 15/310.

*Ben kimsenin açlıktan öldüğünü
Ve kimsenin aynı hal üzere kaldığını görmedim.
Rızkı veren Allah'tır. Zayıflığın onu noksan etmediği gibi
Kurnazın çabası da onu arttıramaz.
Biz fakirlik ve zenginliğin malda değil gönülde olduğunu iyi biliriz.”⁶*

Aldığı bu yanıt ve tepki üzerine vâli, ona bağladığı parayı vermeme kararı aldı. Bundan haberdar olan Halil b. Ahmed ise şöyle cevap verdi:

إِنَّ الَّذِي شَقَّ فَمِي ضَامِنٌ... الرِّزْقُ حَتَّى يَتَوَفَّانِي

“Şüphesiz ki ağzımın yaratıcısı olan, canımı alıncaya kadar rızkımın da kefilidir.”⁷

Bunu duyan vali kendisinden özür diledikten sonra maaşını ikiye katladı.

Ayrıca Halil b. Ahmed'e göre hayat ancak ilim ve insanlara faydalı olacak şeyleri ortaya koyabilmekle anlamlı olurdu. Dünya malı ve makam sevgisi olmayan ve bunlara önem vermeyen biriydi. Kendisi bir kulübede zor şartlarda yaşamını sürdürürken öğrencileri onun verdiği ilim sayesinde büyük paralar kazanıyordu. Bu kulübede düşünüyor ve insanların huzuruna onları şaşırtacak şeylerle çıkıyordu.⁸ Sürekli şunu söylerdi: “Üzerime kapıyı kapatırım artık kaygılarım oradan içeri giremez.” Şair Ahtal'ın aşağıdaki ifadesini dillendirmekten geri durmuyordu:⁹

وَإِذَا افْتَقَرْتُ إِلَى الدَّخَائِرِ لَمْ تَجِدْ... دُخْرًا يَكُونُ كَصَالِحِ الْأَعْمَالِ

“Fakirleşip de geçim metainı muhtaç olduğunda salih amel gibi bir servet bulamazsın.”

Böylelikle asıl uğraşının dünya olmayıp salih amel olduğunu hep dile getirmiştir.

Halil b. Ahmed; kafasını kurcalayan bir mesele olduğunda etrafındakilerden uzak durup aklını tamamen o konuya verirdi. Nitekim rivayetlere göre ölümü böyle bir olaydan mütevellid meydana gelmiştir. Şöyle ki; alışveriş yapacak olan bir

⁶ Hâtim Salih ed-Dâmin, 'Aşratu Şu'ara' Mukallûn (Bağdat: Bağdat Üniversitesi Baskısı, 1990), 232.

⁷ Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabi, 1406/1982), 1/381.

⁸ Topuzoğlu, 'Halil b. Ahmed', 15/309.

⁹ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*, 1/380.

hizmetkârın aldatılmamasını sağlayacak bir çeşit hesaplama formülü üzerinde kafa yormakta iken girmiş olduğu camide önünü göremeyip önündeki sütunlardan birine başını çarpmış ve bundan dolayı vefat etmiştir.¹⁰

Genel olarak bakıldığında; Halil b. Ahmed'in neredeyse ömrünün tümünü sadece ilim-irfan yolunda ve hiçbir karşılık beklemeden sadece Arapçaya ve Arapçayı konuşan o topluma faydası için harcadığı ifade edilebilir. Muhtelif alanlara ilgi duyması, birçok şeyi merak edip araştırması ve o alanlarda büyük bir yol katedip belli bir noktaya varmasına rağmen bu kişiliğinden, mütevazılığı ve alçakgönüllüğünden ödün vermeden ilerlediğini; hocalarına, talebelerine ve halka karşı yumuşak huylu bir davranış sergilediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

1.2. Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin Hocaları

Halil b. Ahmed'in bu seviyeye gelmesinin yalnızca kendi çabasına bağlı olduğunu ifade etmek ders aldığı hocalara bir hakaret niteliğinde olacaktır. Halil b. Ahmed'in bu seviyeye gelmesindeki temel unsur kendi merak ve çabası olmakla beraber ders halkalarına katılmaktan asla imtina etmediği hocalarının da temel unsur konumunda olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Halil b. Ahmed'in hocaları olan İsa b. Ömer es-Sekâfî, Ahfeş el-Ekber, Ebu Amr b. el-Âlâ ve Ebu Eyyûb es-Sahtiyânî hakkında kısa bilgi verip bu başlığı sonlandıracağız:

1.2.1. İsa b. Ömer es-Sekâfî

Dil ve kıraat âlimi olan Ebû Ömer İsa b. Ömer b. Abdullah es-Sekâfî el-Basrî en-Nahvî (ö.149) Halil b. Ahmed'in önemli hocalarından biridir. Basra'da Sekîf kabilesine mensubiyeti sebebiyle es-Sekâfî nisbesi ile tanınır. Halid b. Velîd tarafından azad edilmiş bir köledir.¹¹ Ders aldığı hocalar arasında Abdullah b. Ebî İshak gibi âlimler vardır. İsa b. Ömer es-Sekâfî ve Ebû Ömer b. el-Âlâ'nın şöhret sahibi olmaları aynı zaman diliminde meydana gelmiştir. İsa b. Ömer, Kur'an-ı Kerîm konusunda sağlam bilgiye sahip kişilerden biriydi. Basra'da Kur'an-ı Kerim kıraati, nahiv, dil ve edebiyat gibi mevzularla ilgilenen bir çevresi mevcuttu.¹² Halil b. Ahmed, es-Sekâfî'den dil ve gramer dersi almıştır. es-Sekâfî'nin nahiv ile ilgili

¹⁰ Topuzoğlu, "Halil b. Ahmed", 15/309; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*, 1/381.

¹¹ el-Endelûsî, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, tsz.), 40.

¹² Muhammed b. Sâlih en-Nâsır, *Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî el-Âlimu'l-'Abkarî* (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2005), 31.

telif ettiği “*el-Câmi*” ve “*el-Mukmil*” adlı iki eseri bilinmektedir. Bu iki meşhur eseri Halil b. Ahmed beyitlerinde övmüştür. Ancak bahsettiğimiz bu eserler de kalıcılığını koruyamamış ve bu günlere ulaşamamıştır.¹³ İsa b. Ömer es-Sekâfi’nin dili fasih bir dildi fakat toplumda çok kullanılmayan kelimeleri kullandığı için dediklerinin iyi anlaşıldığını söylemek pek de mümkün değildir.¹⁴

1.2.2. Ebu Amr b. el-Âlâ

Yaşadığı dönem itibarıyla Kur’an-ı Kerim, Arap dili ile şiir konusunda zirvede olan kişilerden ve kıraat-i seb’a âlimlerinden olan Ebû ‘Amr b. el-Âlâ et-Temîmî el-Mâzinî el-Basrî, Halil b. Ahmed’in diğer önemli hocalarından biridir.¹⁵ Halil b. Ahmed, bu hocasından dil ve gramer dersi almıştır. H. 70 yılında Mekke’de dünyaya gelmiştir. H. 65 senesinde dünyaya geldiğine dair farklı rivayetler de bulunmaktadır. Vefat yılı ise hicri 154, 156 veya 159 olarak bilinmektedir. Vefat etmeden önce Şam valisi olan Abdulvehhab b. İbrahim’den yardım istemek için Şam’a gidip Kûfe’ye geri dönüşünde vefat ettiği şeklinde haberler de mevcuttur. Fakat İbn Kuteybe’ye göre ise Şam yolunda vefat etmiştir.¹⁶

1.2.3. Ahfeş el-Ekber

Arap dilibilimci olan el-Ahfeş el-Ekber (ö.177) Halil b. Ahmed’in diğer önemli hocasıdır. Kays b. Sa’lebe oğulları tarafından azad edilmiş bir köledir. Ahfeş lakabıyla tanınan başka dilcilerden ayrılmak ve bu lakabı alan ilk kişi olması sebebiyle “yaşça en büyük” manasına gelen el-Ekber nitelemesiyle tanınmıştır. Hocası Ebû ‘Amr b. Âlâ’dır. Halil b. Ahmed dışında öğrencileri arasında Sîbeveyh, Kisâî, Yûnus b. Habîb, Ebû Ubeyde Ma’mer b. Müsennâ ve İsâ b. Ömer de bulunmaktadır. Eski temel kitaplarda takvalı olmasından ve verdiği sözde duran bir dil âlimi olmasından çokça bahsedilen Ahfeş el-Ekber, Arap diline küçümsenmeyecek hizmetleriyle öne çıkan bir âlimdir. Çölde yaşayan kabileler arasında dolaşarak lehçeleri hakkında araştırmalarda bulunmuş ve bunları derlemiştir. Arap edebiyatında, kasideleri bütün bir şekilde şerhetme geleneği

¹³ el-Endelüsî, *Tabakâtu’n-Nahviyyîn ve’l-Lugaviyyîn*, 23.

¹⁴ Kemaleddîn Abdurrahman b. Muhammed İbnu’l-Enbârî, *Nuzhetu’l-Elibbâ’ fî tabakâti’l-Udebâ’*, thk. İbrahim es-Sâmarrâî (Ürdün: Mektebetu’l-Menâr, 1985), 28.

¹⁵ Ebû’l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtu’l-A’yân*, thk. İhsan Abbas (Beyrût: Dâr-u Sadr, tsz.), 466.

¹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-A’yân*, 469.

varken, beyitleri tane tane şerhetme yöntemi Ahfeş'e dayandırılmaktadır. Ne yazık ki kaynaklarda kendisine ait bir esere rastlanılmamaktadır.¹⁷

1.2.4. Ebu Eyyûb es-Sahtiyânî

Ebû Eyyûb es-Sahtiyânî'nin Tuheyne veya Cuheyne mevalisinden olduğunu ifade eden rivayetler mevcuttur. H. 68 yılında Basra'da dünyaya gelmiştir.¹⁸ Hasan el-Basrî onu "*Basra gençlerinin efendisi*" olarak tanımlamıştır.¹⁹ İbnu 'Uyeyne ise; "*Eyyûb gibisini daha önce hiç görmedim.*" İfadesini kullanarak ona övgüler yağdırmıştır.²⁰ Halil b. Ahmed de hocasının dilde hataya düşmekten çok korktuğunu ve hata yaptığına ise "*Estağfirullah*" çektiğini ifade etmiştir.²¹ Halil b. Ahmed es-Sahtiyânî'den genel olarak hadis ve fıkıh dersi almıştır. Ebû Eyyûb es-Sahtiyânî'nin h. 749 yılında Basra'da vefat ettiğine dair ittifak edilmiştir.²²

1.3. Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin Eserleri

Halil b. Ahmed'in Arapçaya ve Arapça konuşan topluma hizmetlerinden bir başkası da şüphesiz benzersiz eserler telif etmiş olmasıdır. Halil b. Ahmed yukarıda bahsettiğimiz çeşitli kişilik özelliklerini eser yazarken de dışa vurmuştur. Nitekim başka kitaplarda işlenmiş meseleleri yinelemekten ve onları taklit etmekten uzak durmuş, edindiği bilgileri kendi adına bir eser şeklinde bir araya getirmeyip öğretme yöntemiyle herkese iletmekten yana olmuştur. Daha öncesinde keşfedilmeyen ya da o zamana dek bir ilim olarak bilinmeyen bir mevzuda fikir, yöntem, terminoloji ve sistem gibi konularda keşfettiği yenilikleri içeren kitapları bir araya getirmesi ve telif etmesi onun zekâsının ne kadar ileride olduğunu göstermektedir.²³ Aşağıda kaleme aldığı eserler hakkında kısa bir bilgiler verilecektir:

¹⁷ İnci Koçak, "Ahfeş el-Ekber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/525.

¹⁸ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyer-u A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Hüseyin el-Esed (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1996), 15-16.

¹⁹ ez-Zehebî, *Siyer-u A'lâmi'n-Nubelâ*, 18.

²⁰ ez-Zehebî, *Siyer-u A'lâmi'n-Nubelâ*, 17.

²¹ ez-Zehebî, *Siyer-u A'lâmi'n-Nubelâ*, 20.

²² ez-Zehebî, *Siyer-u A'lâmi'n-Nubelâ*, 24.

²³ Topuzoğlu, "Halil b. Ahmed", 15/310.

1.3.1. Naktü'l-mesâhif (Kitâbü'n-nakd ve's-şekl)

Kur'ân-ı Kerîm'e hareke verilmesi ve Kur'ân-ı Kerîm'in noktalanması hususuyla ilgili telif ettiği, İbn Nedîm'in listesinde yerini alan, ancak elimize ulaşmayan bu kitap; bu sahada telif edilen ilk eser niteliğindedir. Hz. Muhammed'in döneminde farklı malzemeler üzerine yazılan Kur'an-ı Kerim'in, Hz. Osman'ın şahsen istinsah ettiği mushafta yazılan şekliyle muhafaza etmek ve böylece Kur'an-ı Kerim'in bozulmasına engel olmak için sahâbenin sarfettiği çabanın yanı sıra, kıraatte çeşitli yanlış okumaların ve lahn (dil hatası yapma) tehlikesinin önüne geçecek önlemlerin de alınması gerekli görülmüştü. Ebü'l-Esved ed-Düeli ile (ö.69) başlayan ve Yahyâ b. Ya'mer ve Nasr b. Âsim el-Leysî gibi kişilerle ilerleyen bu süreç içerisinde Halîl b. Ahmed'in yazının ıslahı konusundaki büyük gayreti de önem arz etmektedir. Hem vahyin yazılışı sırasında hem de yazılmasından sonra birbirine benzeyen harflerin birbirinden ayrılması için vaz' edilen noktalar ana metne bir ilave olarak kabul edilip karışıklılığa düşmemek adına farklı renklerdeki mürekkeple kaydedilmiş olsa da bu işaretler ana metinden daima uzak tutulmaya çalışılmıştır. Ve uzun bir süre Kur'an'ın kıraati Hz. Osman nüshasını esas alan Mushaflar üzerinden yapılmıştır. Lakin Kur'an metninin ezbere bilmeyenler tarafından düzgün bir şekilde telaffuz edilebilmesi için doğru yazılması gerektiğinden, Mâlik b. Enes'in öne sürdüğü şartların kabul edilmesine uyulmak kaydıyla mushafların noktalanmasını dinen uygun görmesi üzerine Halîl b. Ahmed, bu iş münasebetiyle *Kitâbü'n-nakt ve's-şekl*'i kaleme almıştır. Halîl b. Ahmed bu çalışmalarında, Ebü'l-Esved'in vaz' ettiği yuvarlak noktalardan ibaret olan ilk harekeler yerine yan duran elif, vav ve çekilmiş yâ harflerinin ufak şekillerinden bugünkü fetha, damme ve kesreyi keşfetmiş, imlâ işaretleri için de birtakım kelimelerin simgesi şeklinde olan küçük ve kısaltılmış harfleri kullanmıştır. Bu gayeyle aldığı önlemler içerisinde dikkatleri en çok çeken ise, mushaflara ilk kez hemze, şeddeleme (teşdîd), revm ve işmâm gibi pekçok imlâ işaretini koymuş olmasıdır. Bir yazı sistemi olarak Arap yazısı artık eksikliklerini giderirken Halîl b. Ahmed, bu sisteme harekeleri ve diğer imlâ işaretlerini koymak amacıyla hüsn-i hat sanatının ilerlemesine ön ayak olmuş, ehemmiyetli bir süsleme ögesi niteliğini taşımasının yolunu da açmış ve adeta buna yön veren bir kişi olmuştur.²⁴

²⁴ Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", 15/310.

1.3.2. Kitâbü'l-'ayn

Arap lisanıyla ilgilenen dilbilimciler, İslamiyet'in ortaya çıkmasından sonra, bir sözlüğün meydana getirmenin gerekli olduğunu fark etmişler ve bunun için ilk önce işittikleri ve konuştukları kelimeleri bir araya getirmeye koyulmuşlardır. Araplar Basra'da el-Mirbed panayırına gelerek çölde yaşayıp panayıra gelen Araplarla bir araya gelmiş ve lisanlarının ana membaini bulmuşlardır. Nitekim çölde yaşayan bedevi Araplar, Arapçayı en saf ve orijinal şekliyle konuşan kişilerdi. Ancak bu zamanda dilin müfredatını bir araya getirecek, düzenli bir hal almasını sağlayacak, ilmî bir metodu tatbik edecek kişiler henüz yoktu.²⁵

Dilin müfredatını bir araya getirmek için gayret edenler, önceleri, işittikleri terim veya ifadeleri levhalara not etmişlerdir. Ancak bu not etme, herhangi bir tasnif ve tertip şeklinde olmamıştır. Mesela yağmurla, bineklerle veya hurmalarla alakalı terimleri bir araya toplayacak bir tasnif bulunmamaktaydı. Daha sonrasında ise dilde bulunan terimler çeşitli risale ve kitaplarda bir araya toplanmaya başlandı. Bahsedilen risale ve kitaplarda bilinmeyen (garip) veya nâdir kullanılan kelimeler de bir araya getirilmiştir. Böylece bu garîb ve çok az kullanılan kelimeler de kaybolma riskinden uzaklaştırılmış ve konularına göre bir sözlük içerisinde yerini almaya başlamıştır.²⁶

Daha sonrasında ise hurmalar, atlar ve bitkilerle alakalı kitaplar telif edilmiş olup karşıt anlamlı kelimeleri ihtiva eden çeşitli risaleler kaleme alınmıştır. Bu aşamadan sonra artık kelimeler harf sistemine göre bir araya getirilmiştir. Oluşturulan bu risaleler harflerin isimleriyle isimlendirilmiştir. Bunlara misal olarak Ebû 'Amr eş-Şeybânî'ye ait olan *Kitâbu'l-Cîm*, Ebû Zeyd el-Ensârî'ye ait olan *Kitâbu'l-Hemze*, Kutrub'a ait olan *Kitâbu'l-Müselles* adlı lügatler verilebilir.²⁷ Halil b. Ahmed de eserine ayn harfiyle başladığı için bu kitaba *Kitab'ü-l-ayn* ismi verilmiştir.

²⁵ en-Nâsır, Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî el-Âlimu'l-'Abkarî, 67.

²⁶ Rıdvan Yeşilyurt, Halil B. Ahmed El-Ferâhîdî (İlmî Hayatı, Eserleri, İlmî ve Edebî Kişiliği) (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 28.

²⁷ Ahmed Muhammed el-Bedevî, el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî Sîre ve Nusus (Bingazi: Câmi'at-u Kâryûnus, 1994), 26-27.

1.3.3. Kitâbü'l-'arûz

Bu kitap hakkında bilgi vermeden önce aruzun tanımını yapacak olursak Arûz ilmi, Arap şiirinin vezinlerini ve bu vezinlerin zihaf²⁸ ve illetlerini öğreten bilim dalıdır.²⁹ Arûz kelimesinin ise farklı manaları bulunmaktadır. Bunlar şöyle ifade edilebilir:

a) Bazı müellifler çadırın ortasında bulunup çadırı ayakta tutan direğe arûz denilmesinden yola çıkarak beyiti ayakta tutan şeye de arûz denilmesi sonucuna varmışlardır.. Araplarda eskiden ikamet edilen çadırdan mekânlara da beyt (ev) denilmekteydi. Evin kapısının iki tarafındaki pervazına da mısra denilmekteydi. Kapıdaki bulunan bu iki pervaz yani iki mısra da bir kapıyı, dolayısıyla da bir evi (beyt) oluşturuyordu. Kapının eşiğine ise kâfiye denilirdi. Direk olmadan çadır olamayacağı için arûz olmadan da şiirin olamayacağı düşüncesi mevcuttu. Bu ifadeler de bunlardan meydana gelmiştir.

b) Halil b. Ahmed'in arûz üzerine çalışmasını Mekke'de yürütmesinden dolayı ve Mekke çevresi için el-'Arûd ifadesi kullanıldığı için ortaya çıkardığı nazım ölçüsü de arûz adını almıştır.

c) Arûz kelimesi lügatte nahiye manasına gelmektedir. Arûz, şiir ilminin bir kısmı yani bir nahiyesi olduğundan dolayı bu ölçü arûz ölçüsü ismini almıştır.

d) Nazımda beyitin ilk mısrasının son tefilesine arûz denilmesi sebebiyle beyitin yazıldığı ölçüye de arûz denilmiştir.

e) Bazı müellifler ise, bir şeyle mukayese edildiğinde “örnek olarak işaret edilen şey” anlamında kullanıldığı için ve nazımda bazı kuralların uygulanması gerektiği ve bir ölçüye uyduğu için arûz olarak adlandırıldığını ifade etmişlerdir.

f) İnatçı ve düzgün yürümeyen deve, dağdaki ince yollar, bulut, diken yiyen koyun ve keçi de arûz ismini almıştır.³⁰

Arûz, başlarda bir kasidenin başındaki beyitin ilk mısrasını tanımlıyordu. Sonraları ise bir beyitin ilk yarısına arûz denilmeye başlandı. Zamanla vezin

²⁸ Aruzla yazılmış bir şiirde bir ünlünün, uzun okunması gerekirken ölçü zoruyla kısa okunmasıdır.

²⁹ Ahmed el-Hâşimî, *Mîzânu 'z-Zeheb fî Sinâ'ati Şi'ri'l-Arab*, thk. Alaaddin Atiye (Beyrût: Mektebet-u Dâri'l-Beyrûtî, y.y. 2006), 11.

³⁰ Haluk İpekten, *Aruz Ölçüsü* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989), 12-13.

değişmelerinin şatrların sonlarında meydana geldiği fark edildi. Halil b. Ahmed de bunun sınırlarını tayin etti. Böylece h. II. asrın ortalarından sonra Halil b. Ahmed tarafından bu terimin ıstılahi anlamı “bir beyitin ilk yarısının son tefilesi” ve “vezin bilgisi” şeklinde belirlendi. Sonuç olarak Halil b. Ahmed nazım yapısının ahenkli dizilerini meydana getiren küçük ses parçalarına ıstılah arayışına girerken arûzun çadır ile alakalı olan manasını ve *beytu’ş-şi’r* adlandırmasını da değerlendirmiştir. Bu şekilde önce ilk mısrayı tanımlamak, daha sonraları ise bu parçanın sonlarına ve sonuç olarak son tefilesi için arûz ifadesi kullanılmıştır. Aralarında yakınlık olan vezinleri birbirinden ayırt etmeye yarayan arûz, mecazi bir şekilde vezin bilgisini verecek bir geniş çerçeve kazanmıştır. Halil b. Ahmed de kelimenin kökünden gelen “karıştırma” fikrini ön plana almıştır.³¹

Arûz ilmini tesis eden kişi Halil b. Ahmed’dir. Cahiliye zamanından Halil b. Ahmed’in dönemine kadar arûz; şiir vezinleri şeklinde biliniyordu.³² Arûz ilmi Halil b. Ahmed tarafından h. II. asırda ortaya çıkarılmış ve sistemli hale getirilmiştir. Halil b. Ahmed arûz ilmini oluşturmuş, aruzu beş daireye bölmüş ve on beş bahir olarak kurmuştur. Daha sonraları ise Ahfeş el-Esvat, Halil b. Ahmed’in meydana getirdiği bu on beş bahire ayrı bir bahir olan mütedârik bahrini ilave etmiştir. Böylelikle arûz ilminin bahir sayısı on altıyı bulmuştur.³³

Halil b. Ahmed; eski Arap şiirinde geçmişte var olmuş, kadim şairlerin dil ve kulak terbiyesiyle öğrendikleri bir kısım nazım kurallarını ve şiirin temellerini ilk defa sistemli bir şekilde ortaya koymuş bir kişidir. Ancak arûz alanında yazdığı eseri kalıcılığını koruyamamış ve elimize ulaşamamıştır. Halil b. Ahmed’in bu eserinde Arap şiirinin ritm bakımından içyapısı ilk kez incelenmiş, şairlerin uzun zamandır öğrendikleri şiirleri ancak duyularla birbirinden ayırt edilebilen muhtelif vezinler arasındaki çeşitli münasebetleri belirlenip düzenli bir hale getirilmiştir. Daha hece ve vurgu terimlerinin bile ortada olmadığı bir zamanda, beyitlerin yazılı halindeki harekeli ve sakin harflerin sıralanışından yola çıkarak şiirin doğru olanını bozuk olanından ayırt etmeyi sağlayan bir ölçü sistemini ortaya çıkarmaya gayret etmiştir. Halil b. Ahmed, arûzu daha çok edebî bir ifade şeklinde “kendisiyle bir şey karşılaştırılan” ve bundan dolayı “ölçü, terazi” ya da “örnek olan şey” manalarında ele almıştır. Halil b. Ahmed eserinde arûzu geniş bir yelpazede “nazım bilgisi”

³¹ Nihad M. Çetin, “Arûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 425.

³² Mehdi el-Mahzûmî, *el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî A’mâluhu ve Menhecuhu* (Beyrût: Dâru’r-Râ’idi’l-Arabî, 1968), 95.

³³ Abdulaziz Atîk, *İlmü’l-‘Arûz ve’l-Kâfiye* (Beyrût: Dâru’n-Nahdeti’l-Arabiyye, 1987), 7.

şeklinde işlemiş ve ona bağlı kalmak şartıyla kafiye mevzusunu da bu kitabında işlemiştir.³⁴

1.3.4. Kitâbü'l-ikâ' ve Kitâbü'n-nagam fi'l-mûsikâ

Halîl b. Ahmed'in, birtakım gramer problemlerinin açıklığa kavuşturmasını sağlayan çözümler üretmesi, yazının ve imlânın ıslahına yönelik ve dolayısıyla Kur'an'ın yanlış okunmasına mani olacak önlemler üretmesi arûzu ele alışındaki bazı hususlarla paralellik gösterse de arûza en yakın olan çalışması mûsikî sahasında kendini göstermiştir.³⁵ Nitekim bu sahada bahsettiğimiz eserleri kaleme almıştır. Mûsikiye dair kaleme alınan ilk ilmî araştırmalar olduğu kabul edilen bu eserler varlığını koruyamamış ve bize ulaşamamıştır.³⁶

1.3.5. Me'âni'l-hurûf (Risale fî me'âni'l-hurûf)

el-Hurûf veya *Risâle fî me'âni'l-hurûf* adlı eser; Halîl b. Ahmed'in me'âni'l-hurûf sahasında telif ettiği önemli kitabıdır. Arap alfabesinin ilk harfi olan elif (ا) ile başlayıp son harfi olan yâ (ي) ile son bulan harfler *el-hurûfu'l-hecâ'iyye* şeklinde tanımlanmaktadır. Bu kitap, Arapların yüklediği manaları ele alan bir risâle olup eser sahibi bu manalarla ilgili olarak yazılmış beyitlerden de misaller vererek açıklığa kavuşturmuştur. Eski temel kaynaklarda bu adla anılmayan bu kitap 1969 yılında Kahire'de Ramazan Abduttevâb tarafından önce *el-Hurûf* adı altında, daha sonraları ise yine Kahire'de 1982 yılında *Selâset-u Kutub fî'l-Hurûf* adı altında neşredilmiştir. Halîl b. Ahmed'in farklı sebeplerle dile getirdiği birkaç beyitten oluşan şiirleri nahiv, lügat ve edebiyatla ilgili kitaplarda düzensiz bir halde bulunmakta olup Hâtim Sâlih ed-Dâmin tarafından *Şu'arâ'ü mukillûn* isimli kitabında kaynakları da belirtilerek bir araya toplanmıştır.³⁷

1.3.6. Kitâbü'l-cümel fi'n-nahv

Halîl b. Ahmed'in, Arapça dilbilgisini büyük oranda genişletip geliştirdiği ve kendisine ait olup olmaması konusunda şüpheler barındıran *el-Cümel* dışında

³⁴ Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", 15/311.

³⁵ Celaledin Abdurrahman es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kahire: Matba'atu 'Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâh, 1964), 558.

³⁶ Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", 15/311.

³⁷ Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", 15/311.

müstakil bir kitap telif etmemesine rağmen gramer çalışmalarını büyük bir oranda yönlendirdiği hususu inkâr edilemez bir durumdur. Büyük bir ihtimalle Arap nahviyle ilgili ilk eseri kaleme alan Abdullah b. Ebû İshak'tan (ö.117) sonra nahiv alanında telif edilmiş, adları tesbit edilebilen en eski iki eser olan *Kitâbü'l-câmi'* ve *Kitâbü'l-ikmâl'* in yazarı İsâ b. Ömer es-Sekafi'dir (ö.149). Bu kişilerin peşinden Halil b. Ahmed'in, zekâsıyla Arap filolojisine hiç yoksa bir asırlık bir atılım kazandırdığı inkâr edilmeyecek bir durumdur. Nitekim bu alanda da başkalarından çok farklı olan zekâsıyla işlediği meselelerin sınırlarını belirleyen, terimlerini hazırlayan ve onların sistemli bir hal almasını sağlayacak usul ve kaideleri ortaya atan kişi yine Halil b. Ahmed olmuştur. Onun nahve dair bilgilerini özellikle de öğrencisi olan Sîbeveyhî'ye borçluyuz. Zira Halil'in öğrencisi olan Sîbeveyhî meşhur eseri olan *el-Kitâb*'ını kaleme alırken özellikle hocasının derslerinde kendisine sorulan sorulara verdiği yanıtları dikkate alarak bu kitabını telif etmiştir. Eserin ortaya çıkmasında yöntem ve malumat bakımından Halil b. Ahmed'in büyük etkisini göstermek için söylenmiş, İbnü'n-Nedîm'in naklettiği bir rivayette, *el-Kitâb*'ın kaleme alınmasında içlerinde Sîbeveyhî'nin de içinde olduğu kırk iki kişinin görev üstlendiği, usul, not, haşiye ve izahların ise Halil'e ait olduğu belirtilmektedir. Halil'e ait olan *Kitâbu'l-cümel fi'n-nahv* eserinin yönetilmesi, bölümlere ayrılması, hükümleri, sözleri ve ıstılahları Halil b. Ahmed'e nispet edilmektedir. Halil b. Ahmed irab, edatlar ve sarf gibi meselelerde fazlaca ıstılah kullanmış, ayetlerden de örnekler verip bunlara işaret etmiştir. Halil b. Ahmed, i'rab konularının daha iyi anlaşılması için şiirlerden de delil getirmiş ve kendisine de birçok şiir rivayet edilmiştir. Lakin bu şiirlerin gelişme ortamı bulduğunu veya rivayetlere sadık kalındığını ya da tahkik edilme imkânı bulduğunu söylemek mümkün değildir. Kitapta şevahid içeren ifadeler mevcuttur. Ancak bunlara ilavelerin yapılmadığını iddia etmek yanlış bir ifade olacaktır. Çünkü âlimlerin, yazarların ve okurların bazısının Halil b. Ahmed'den sonraki zamanlarda bu şevahid ifadelerine ilavelerde bulunarak orijinalini değiştirme ihtimalleri yüksek görünmektedir.³⁸ Fahreddin Kabâve *Kitâbü'l-cümel fi'n-nahv* adlı eseri neşretmiştir. Şunu da eklemekte fayda vardır ki bu eser birçok kaynakta *el-Cümel*, *Cümlet-u Âlâti'l-'Arab*, *Cümelu'l-i'râb*, *Cümletu Âlâti't-Tarab*, *el-Muhallâ*, *Vucûhu'n nasb*, *en-Nakt* ve *ş-şekl* gibi farklı adlarla geçmektedir.³⁹ Halil b. Ahmed'in *Kitâbu'l-cümel fi'n-nahv* isimli eserinin ilk orijinal elyazma nüshası İstanbul'da Süleymaniye

³⁸ Yeşilyurt, *Halil b. Ahmed El-Ferâhîdî*, 36.

³⁹ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Cümel fi'n-Nahv*, thk. Fahreddin Kabâve (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1985), 9.

Kütüphanesi Ayasofya koleksiyonu kısmında bulunmaktadır. İkinci nüshası ise Kahire’de Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye’de yerini almaktadır. Başka bir nüshası da aynı şekilde İstanbul’da Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa koleksiyonunda bulunmaktadır.⁴⁰

İstanbul’daki Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümünde yerini alan eserin orijinal nüshasındaki sayfa sayısı 141’dir. Ölçüleri 15x24 cm. şeklindedir ve her sayfasını 17 satır oluşturmaktadır.⁴¹

Kahire’deki Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye’de bulunan nüshanın sayfa sayısı 68’dir. Ölçüleri 13x18 cm. şeklindedir ve her sayfasını 16 satır oluşturmaktadır.⁴²

İstanbul’daki Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa bölümünde yerini alan nüshanın sayfa sayısı 30’dur. Bu eser bir ciltlik bir koleksiyon dâhilinde 148- 177. sayfalar arasında yerini almaktadır.⁴³

Bu eseri beş ana bölümde incelemenin mümkün olduğu söylenilebilir. Halil b. Ahmed’in bu eserde *Vücûhu’n-nasb* kısmında mansûbâtı; *Vücûhu’r-ref’* kısmında merfûâtı; *Vücûhu’l-hafd* kısmında mecrûrâtı ve *Tefsîr-u i’râbi cümeli’l-cezm* kısmında ise de meczûmâtı, son kısımda ise *cümeli’l-elîfât*, *tefsîru cümeli’l-hât*, *cümeli’l-lâmât*, *cümeli’t-tâ’t*, *cümeli’l-vâvât* gibi başlıklar altında da harfleri ele aldığını söylemek mümkündür.

Bu eserin Halil b. Ahmed’e aidiyeti konusunda biz de herhangi bir şüpheye düşmeden Fahreddin Kabâve’nin bu eserin Halil b. Ahmed’e ait olduğu görüşünü tasdik ettiğimizi ve ileri sürdüğü sebepleri kabul ettiğimizi açık bir şekilde beyan etmek isteriz. Fahreddin Kabâve’nin ileri sürdüğü ve bizim de geçerli görüp kabul ettiğimiz sebepler genel olarak şöyledir:

1. Kitabın tarihi konusunda karşılaştığımız ilk tavır İbn Mis’ar el-Mufaddal b. Muhammed al-Meerrî (ö.442.)’nin tavrıdır. O, Ebubekir b. Şukayr (ö.317.)’in tercümesinde şöyle söylemektedir: “Onun ‘el-Cümel’ diye isimlendirdiği bir kitabı vardır. Bu kitap Halil b. Ahmed’e dayandırılmaktadır. Bu kitap hakkında şöyle diyor:” Mansûbâtın kırk çeşidini işlediği gibi merfûâtında kırk çeşidini işlemektedir.”⁴⁴

⁴⁰ Halil b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv*, 18.

⁴¹ Halil b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv*, 15.

⁴² Halil b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv*, 16.

⁴³ Halil b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv*, 17.

⁴⁴ Halil b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv*, 9.

2. Yakût el-Hamevî (ö.626); Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'yi tercüme ederken onun birkaç tasnif edilmiş eserini zikretmektedir. Bu zikrettiği eserler arasında *'el-Cümel'* adlı eseri de bulunmaktadır. Ayrıca O; *'İbn Mis'ar'ın; İbn Şukayr'ın tercümesinde kitabın Halil b. Ahmed'e nisbet edildiğini ve 'el-Cümel' diye isimlendirildiğini ve mansûbâtın kırk çeşidini işlediğini okudum.'* demektedir.⁴⁵

3. 722 yılında *'Vücûh-u nasb'* başlığı adı altında bu kitabın ikinci bir nüshasına denk geldik. Bu nüsha da Halil'e dayandırılmaktadır.⁴⁶

4. Selahaddin es-Safedî (ö.764.), İbn Şukayr'ı tercüme ederken bu tercümede *' Denilir ki; Halil b. Ahmed'e ait olan el-Cümel...'* ifadesi geçmektedir.⁴⁷

5. 865 yılında ise *'Cümelü'l-i'rab'* başlığı adı altında bu kitabın üçüncü bir nüshası ortaya çıktı. Bu kitap İmam Ebu Abdullah Halil b. Ahmed'e dayandırılmaktadır.⁴⁸ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin künyesinin Ebu Abdullah olduğu da zaten herkesçe bilinmektedir.

6. Es-Suyûtî (ö.911.) ise Halil b. Ahmed ve İbn Şukayr'ın tercümeleri hususunda Yakût el-Hamevî'ye ait olan *Mu'cemü'l-üdebâ* isimli eserine itimat etmektedir. Burada Yakût el-Hamevî'nin saydığı eserleri zikrettiğini görmekteyiz. Bu zikrettiği eserler içinde *'el-Cümel'* de bulunmaktadır. İbn Şukayr'dan bahsederken *' İbn Mis'ar'ın 'Tabakat'ında el-Cümel'in Halil b. Ahmed'e ait olduğunu ve el-Muhallâ olarak adlandırıldığını okudum.'* demektedir.⁴⁹

7. 11. yüzyılda ise Hür el-Âmilî Muhammed b. Hasan (ö.1104.); *'Tezkiretü'l-mütebahhirîn fî tercümet-i sâiri'l-ulemai'l-müteehhirîn'* adlı eserini tasnif ederken burada *el-Cümel* adlı eseri yanlışlıkla Halil b. el-Gâzi el-Kazvîni (ö.1089.)'ye nisbet etmektedir.⁵⁰

8. Çağdaş tarih dönemine geldiğimizde ise Muhammed b. Bâkır el-Mevsûvî (ö.1313.) de Yakût el-Hamevî ve es-Suyûtî gibi Halil b. Ahmed'in eserlerini beyan etmektedir. Bu eserlerin arasında *el-Cümel* de vardır. Sonra ise *' Onun el-Cümel adlı eseri gerçekten de çok küçük bir*

⁴⁵ Halil b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 9.

⁴⁶ Halil b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 9.

⁴⁷ Halil b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 10.

⁴⁸ Halil b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 10.

⁴⁹ Halil b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 10.

⁵⁰ Halil b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 10.

eserdir. Bizde bu eserin küçük bir nüshası bulunmaktadır.” İfadesini kullanmaktadır. Muhammed b. Bâkır el-Mevsûvî, daha önce de geçtiği gibi Hür el-Âmilî Muhammed b. Hasan’ın bu eserin Halil b. el-Gâzi el-Kazvînî’ye nisbet etmesi hususunda onun hataya düştüğünü ifade etmektedir. Sadece isimlerin birbirine benzerliğinden dolayı da bu görüşü reddetmektedir.⁵¹

9. Muhammed b. Şenb, Halil b. Ahmed’i tanıtırken *Kitabü’l-ayn* isimli kitabı hakkında da söylenenleri sunmaktadır. Daha sonra “*Burada Halil b. Ahmed’e nisbet edilip bize ulaşan başka tasnif edilmiş eserler de bulunmaktadır. Fakat biz bunun sıhhatinden veya bize ulaşanın sıhhatinden az da olsa şüpheliyiz.*” Diyor ve bu eseri ise “*Kitâbün fihi cümletün âlâtü’l-i’rab*” şeklinde zikretmektedir.⁵²

10. Ömer Rıza Kehhâle’ye ait olan “*Mu’cemü’l-müellifin*” isimli kitabında Halil b. Ahmed’in eserleri zikredilirken “*el-Cümel*” de zikredilmektedir.⁵³

11. Türkiye’de Arapça eserler üzerine çalışan Dr. Ramazan Şeşen ise *el-Cümel*’in Beşir Ağa nüshası üzerinde ve eserin müellifinin ismi üzerinde durmuştur. Sonunda ise müellifin Halil b. Ahmed Ebu Abdullah olduğunu ve 379 senesinde vefat ettiği sonucuna varmıştır.⁵⁴

Şunu da ifade etmek gerekir ki 4. asrın sonuna kadar “*el-Cümel fi’n-nahv*” ismini taşıyan üç tane kitap bulunmaktadır. En eskileri ise şu an incelememizin konusu olan Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî’nin eseridir. İkincisi ise ez-Zecâcî Abdurrahman b. İshak (ö.337)’in kitabıdır. Üçüncüsü ise İbn Hâleveyh (ö.370)’e aittir.

1.4. Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî’nin Arap Diline Katkısı

Hem zekâsı hem Arap diline olan katkısı hem de mütevazılığıyla adını adeta altın harflerle yazdıran Halil b. Ahmed’in yaşadığı dönemde Arapların; toplum, bilim, dil ve edebiyat açısından önemli ilerlemelere şahit olduğunu ifade edebiliriz. Tabi bu dönemde etkisini ve başarısını gösteren âlimlerin başında Halil b. Ahmed geliyordu. Halil b. Ahmed’in böyle bir ilerlemeye ön ayak olmasındaki temel unsurun yaşadığı çevre veya bulunduğu bölgenin olduğunu söyleyebiliriz. Halil b.

⁵¹ Halil b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv*, 10-11.

⁵² Halil b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv*, 11.

⁵³ Halil b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv*, 11.

⁵⁴ Halil b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Nahv*, 12.

Ahmed'in bulunduğu ortam Basra'da parmakla gösterilen kişilerden meydana geliyordu. Bu çevre Halil b. Ahmed'in ilim serüvenine tesir edip onu bu yola yönlendirmişti. Çünkü bu ortamda o dönemde arûz ve dil gibi çeşitli sahalarda çeşitli bilimsel çalışmalar mevcuttu. Halil b. Ahmed'in mensup olduğu el-Ezd kabilesi de, Basra'nın kuzeybatısı tarafında olan, dil, edebiyat ve tarih gibi birçok ilmî çalışmaların sürdürüldüğü el-Hureybe mahallesinde yaşıyordu.⁵⁵ Halil b. Ahmed her zorlukta tüm imkânlarını kullanarak ilim adına bir şeyleri yapmaya hep gayret etmiştir. Şartlar ne olursa olsun ilim talep etme yolundan hiç geri dönmemiştir. Halil b. Ahmed'in kelimeler ile ilgili yürüttüğü çalışmaları temelde iki aşama şeklinde meydana gelmiştir. Öncelikle Arap dilindeki sözcükleri ve bu sözcüklerin manasını bir araya getirmiştir. Daha sonra çölde yaşayan Araplarla bir araya gelmiş ve sohbet etmiştir. Çünkü buralar Halil'in Arap diliyle meşguliyetine olanak sağlayacak bir ortamdı. Çöllerdeki Araplar, kökeni sağlam olan kişilerdi. Bundan dolayı da Halil b. Ahmed, acem, melez ya da konuşmakta sıkıntı yaşayan kişilerin bulunmadığı Tihâme, Hicaz ve Necid gibi yerleri ziyaret edip araştırmalarda bulunmuştur.⁵⁶

Halil b. Ahmed ilmi tahsilini iki merhale şeklinde yapmıştır. Bu merhaleler; düşünce boyutunda olan ile uygulama boyutunda olan teorilerdir. Basra'da çeşitli meclislerde farklı dil âlimlerle beraber çalışmalarda bulunmuş, buralarda kapsamlı ve geniş ilmî çevrelerle etkileşimde bulunarak ilmini daha da geniş bir hale getirmiştir. Burada bulunan meclislerden sonra de el-Mirbed panayırına gidip orada yapılan ilmî toplantılara da katılıp çeşitli etkileşimlerde bulunmuştur. Orada Arap belagatçilerine kulak vermiş, şairlerle birlikte çeşitli şiirler dile getirmiştir. Nitekim bu imkânların tümü de Basra'da bulunmaktaydı.⁵⁷

Halil b. Ahmed neredeyse her sene hacc ibadetini ifâ ederken orada Arap bedevilerle görüşmeyi ve onlarla konuşmayı da ihmal etmemiştir. Böylelikle onların dillerine, dil yapılarına, müfredatlarına ve lehçelerine kulak verip bunları araştırmalarına malzeme olarak toplamıştır.

Halil b. Ahmed'in Basra'da eğitimine başladığı konusunda hiçbir şüphe bulunmamaktadır. Çocukluğunun ilk başlarında ahlak ve din eğitimi derslerini babasından almıştır. Yaşının çok küçük olmasına rağmen kitaplarla iç içe olmaya

⁵⁵ en-Nâsır, *Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî el-Âlimu'l-'Abkarî*, 24-25.

⁵⁶ en-Nâsır, *Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî el-Âlimu'l-'Abkarî*, 44.

⁵⁷ en-Nâsır, *Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî el-Âlimu'l-'Abkarî*, 46.

başlamıştır. Halil b. Ahmed daha küçük yaşlardayken zekâsı ve yaşlılarından farklı oluşuyla etraftakilerin ilgisini üstüne çekmeyi başarmıştır.⁵⁸

Halil b. Ahmed'in Arap dili ve edebiyatına hayranlık duyduğu şüphesizdir. Hayranlığının hâsıl olmasına etki eden unsurlardan biri de o dönemde nahiv ilminin yoğun ilgi görmesidir. Tabi Halil b. Ahmed'in böyle bir yere gelmesinde bu ilme ilgi duymasıyla beraber döneme damga vurmuş çeşitli hocalardan ders alması da etki etmiştir. Halil b. Ahmed yalnızca bir hocadan ders almamıştır. Bilakis bir hocadan diğer hocasına koşmuş, adeta hoca hoca dolaşıp durmuştur. Kimi zaman mescitlerde yürütülen ilmî çalışmalara iştirak etmiş, kimi zaman da el-Mirbed'deki ilmî ortamdan nasibini almıştır. Ders aldığı hocaların çöllerde bedevi olmalarını da dikkate almamış, hangi hocayı bulduysa ondan ilim tahsil etmek için çabalamıştır. Halil b. Ahmed *“İnsan başkasıyla birlikte oturmadan kendi hatasını bilemez.”* sözüyle başkasından ilim alma hususunun ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmiştir.⁵⁹

Halil b. Ahmed, yaptığı tüm çalışmasını ilim ve halka hizmet etmek için yapmıştır. Yaptığı çalışmalarda hiçbir zaman bir makam, mevki veya dünyevi bir şey gayesiyle yapmamıştır. Hayatının neredeyse tümünü ilim yolunda geçirmiştir. Hatta Gazali'nin *“İlim senin tamamını almadıkça, birazını bile sana vermez. Ona tamamını versen, onun birazını bile alabilmen şüphelidir.”* cümlesi tam da Halil b. Ahmed'in ilim ile alakalı görüşlerini yansıtmaktadır diyebiliriz. Yaptığı çalışmalarla ünü bulunduğu bölgeden dört bir yana ulaşmış ve yayılmıştır.

Halil b. Ahmed'in yaşadığı dönemde hem yöneticilerin yönetim politikasından hem de futuhât hareketlerinin hızla ilerlemesinden dolayı Arapça bilmeyen kişiler veya milletler Arapçayı öğrenmeye başladı. Bu kişiler halifeler tarafından devletin çeşitli işlerini yürütmek için istihdam edilmeye başlandı. Böylelikle Arap dilinde hem üslup hem de düşünce ve tasavvur açısından değişim kaçınılmaz oldu. Tabi değişimin olumsuz etkileri meydana gelmekte gecikmedi. Örnek verecek olursak konuşmada gramer açısından “lahn” denilen çeşitli yanlışlar çoğalmaya başladı. Yabancı dil ile Arapçanın içiçe geçip karışması da böylelikle kaçılmaz bir hal aldı. Bu sebeple dil âlimleri Arapçayı bu yanlışlıklardan arındırmak için kolları sıvamaya ve Arapçanın esaslarından yola çıkarak kurallarını tespit etmeye başladılar. Böylelikle meydana gelmeye yüz tutmuş büyük bozulmanın önüne geçtiler. Bu büyük adımın öncülüğünü yapan kişi ise şüphesiz Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî idi.

⁵⁸ en-Nâsır, Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî el-Âlimu'l- 'Abkarî, 28.

⁵⁹ en-Nâsır, Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî el-Âlimu'l- 'Abkarî, 30.

Tabii Halil b. Ahmed'in Arapçaya veya Arapçayı konuşanlara tek hizmeti bu değildi. Halil b. Ahmed Arap şiiriyle çok alakalı bir âlimdi. Halîl'in şiirle olan ilgisi, herkesten daha farklı bir boyuttaydı. Şiirin mazisi, yaşadığı dönemdeki vaziyeti ve geleceği hakkında çeşitli incelemeler yaptı. Bu çalışmaların nihayetinde, şiirin bir düzeninin olduğunu ve bütün şairlerin bu düzene riayet ettiğini ortaya çıkardı. Sonradan gelip onları takip edenler, tabî bir şekilde kendilerinden öncekilerin yol ve yöntemini uygulamışlardır. Halîl'in yaşadığı zamanda durum başka bir hal almıştı. Artık mevâlinin de ilgisi şiire yönelmiş, onlar da şiir diziyordu. Araplar dillerini koruma konusunda zayıf bir noktaya gelmişlerdi. Dilin kullanımında sorunlar baş göstermiş; lahn(dilde bozulma) artmıştı. Bazıları geleneksel Arap şiir kural ve ölçülerine uymayı bırakmıştı. Bu durumun uzun bir süre devam etmesi halinde bu bozulmalar daha da yaygın hale gelecekti. Böylece şiir sanatını bir karmaşa ele almış duruma gelirdi. Böyle olması durumunda Araplar bu güne kadar hiç görmedikleri büyük kültürel karışıklık ile karşılaşacaklardı. Halil, vaziyetin ne kadar ciddi olduğunu çok iyi anladı ve dehşete düştü. Her taraftan Arap şiirini toplamaya başladı. Bir araya getirdiği şiirleri güzel bir şekilde düzenledi. Şiiri öbekler halinde taksim etti. Her bir öbek için farklı esaslar tayin etti. Her esas için ölçülü bir tef'ile koydu. O esasla mutabık olan şiirler bundan sonra bu tef'ile ile biliniyordu. Böylece şiirler bu tef'ile diğer şiirlerden daha kolay bir şekilde ayırt edilebilecekti. Bu esaslar on beş taneydi ve bunları bahir diye isimlendirdi. Bahirlerin her birine de uygun bir isim koydu.⁶⁰

Halîl b. Ahmed'in keşiflerinin sadece şiirin prensip ve vezinleri ile alakalı olduğunu söylemek yaptığı hizmetleri görmezden gelmek olacaktır. Bunun yanında Halil, sözlük kurma metodunu bulan kişidir. Güncelde kullanılan sözlük yöntemin Halil'e ait olduğunu açık bir şekilde söyleyebiliriz. Hamza b. el-Hasan el-İsfahânî Halil hakkında şu sözleri sarf etmektedir: *"İslam devletinde Araplarda kökü bulunmayan yeni bir ilmin ortaya çıkması Halîl ile mümkün olmuştur. Bunun apaçık delili ise aruz ilmidir. Halîl, bu ilmi bir bilgeden almamış ya da kendisinden önceki bir örneğe bakarak oluşturmamış, aksine kendisi ortaya koymuştur. Eğer eski çağlarda yaşamış ve dönemi uzak olmuş olsaydı, pek çok kimse onun ortaya koyduğu işlere kuşku ile bakacaktı. Halîl aruz ilmini keşfetmiş, ayrıca Arap dilini korumaya alan Kitabu'l-ayn'ı kaleme almıştır. Böylelikle Halîl aslında yüce Allah'ın dünyayı*

⁶⁰ Çetin, "Arûz", 428.

yarattığından bu yana hiç kimse tarafından yapılmamış olan yeni şeyler ortaya koymuştur."⁶¹

Halil b. Ahmed, dil konusunda önde gelenlerdendi. Dil ile ilgili öğrendiklerini İbnu'l-Âlâ ve onun gibi dil âlimlerinden almıştır. Çölde yaşayan Araplarla bir araya gelip görüşmüştür. Buralardan daha önce görülmemiş bir şekilde bilgi topladı. Arap dilini muhafaza etme konusunda istekliydi. Böylelikle sözlük kurma metodunu icat etti. Buradan yola çıkarak *Kitâbu'l-'ayn* adlı kitabını telif etti. Tamamlanmayan bu sözlüğü Halil'den sonra Nadr b. Şümeyl ve diğer öğrencileri ikmal etti. Halil'den sonraki tüm dilciler onu örnek aldılar.⁶² Kitabın 'ayn harfiyle başlaması münasebetiyle kitap *Kitâbu'l-'ayn* adını almıştı. Ancak Nadr ve diğer öğrencileri *Kitâbu'l-'ayn*'ı Halil'in tasarladığı şekilden farklı bir şekilde ikmal ettiler. Bazı kısımlarını değiştirdiler; bazı şeyleri alıp onun yerine başka şeyler koydular. Bundan dolayı kitapta bazı karışıklıklar ortaya çıktı. Oysa Halil bu tür hataları yapacak bir dil âlimi değildi.⁶³

Ebu'l-Esved ve diğer birkaç kişinin ortaya koyduğu birkaç kısa cümleyi bir yana bıraktığımızda nahvi ortaya koyan ilk kişinin Halil olduğunu ya da hiç yoksa nahvi bir sisteme kavuşturup bir başına ayrı bir ilim hüviyetini kazanmasını sağlayan kişinin Halil olduğunu ifade edebiliriz. Nahvin meselelerini gün yüzüne çıkarmış, konularını belli kurallara göre öbeklere ayırmış ve kaidelerini tayin etmiştir. Dil âlimleri de bu konuda onun yolundan gitmiş ve bu ilmi onun elinden almışlardır.⁶⁴

Öğrencisi olan Sîbeveyhi de *el-Kitab* isimli eserindeki bilgileri hocası Halil'den almıştır. Sîbeveyhi'nin bu kitabı da kendisinden sonra bu sahayla ilgili bütün kitaplar için bir ana kaynak konumuna gelmiştir. Hatta *el-Kitâb* denildiğinde akla direkt bu eser gelmektedir. el-Câhiz *el-Kitâb* için şu ifadeleri kullanmaktadır: "*el-Mu'tasım*'ın veziri olan Muhammed b. Abdilmelik ez-Zeyyât'ı ziyarette bulunmak istedim. Kendisine ne hediye verebilirim diye düşündüm ve Sîbeveyhi'nin kitabından daha değerli bir hediye bulamadım." Sîbeveyhi, Halil tarafından çok sevilen ve Halil'in sürekli kendisine yakın tuttuğu bir öğrencisiydi. Sîbeveyhi yanına her geldiğinde Halil onu şöyle ağırlardı: "*Ey yorulmaz ziyaretçi! Hoş geldin.*" Ebû 'Amr

⁶¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 2/245.

⁶² İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 2/246.

⁶³ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 2/247.

⁶⁴ Topuzoğlu, "Halil b. Ahmed", 15/309.

el-Mahzûmî, bu ifadeyle alaklı olarak “*Halil’in bu sözü Sîbeveyhi haricinde başkasına söylediğini işitmedim.*” sözünü söylemiştir.⁶⁵

Ayrıca Halil b. Ahmed’in telif ettiği eserlerden biri olan *Naktü’l-mesâhif* (*Kitâbü’n-nakd ve’ş-şekl*) başlığı altında değinildiği gibi yaptığı hizmetlerin belki de en büyüğü olarak görülebilecek olan ise lahnın ortaya çıkmasıyla Kur’an’ın zarar göreceği ve yanlış okunabileceği endişesinden dolayı noktalama işareti konusundaki hizmetidir.

Genel olarak bakıldığında Halil b. Ahmed’in ilim yolunda durmadan yol aldığı, Arapçayı korumaya yönelik faaliyetlerde bulunduğu, Arapça ve Arapça konuşan kişilere hiçbir karşılık beklemeden hizmet ettiği, yaptığı hizmetlerin daha önce yapılmış hizmetlerden çok farklı olduğu ve yaptığı bu hizmetlerin günümüze bıraktığı değer biçilmez bir miras olduğu sonucuna varılabilir.

1.5.Ana Hatlarıyla Arap Dili ve Nahiv İlmi

1.5.1. Arap Dilinin Ortaya Çıkış Süreci

İslamiyette temel kaynak olan Kur’an-ı Kerim’i doğru anlamının ve ona göre yaşamanın temel kaynağı Arap dilidir. Arapça, Sami dilleri arasında yer alıp Hâmi – Sâmi kökenli bir dil kimliğine sahiptir.⁶⁶ Arap dili, Sâmi dil ailesi içerisinde batı kolu güney bölümünün kuzey grubundandır. Sâmi dilleri ise kendi arasında iki büyük kola ayrılmaktadır.⁶⁷ Şöyle ki:

- a. Birincisi Asur ve Bâbil dillerinin bağlı olduğu Akadçayı temsil eden Doğu koludur.
- b. İkincisi ise Fenike, Nebati ve İbrani dillerini içine alan Ken’ani diller ve Arami dilinin yer aldığı kuzeybatı grubu ile eski ve yeni lehçeleriyle Habeşçe, Güney ve Kuzeybatı Arapçasının teşkil ettiği Sâmi dillerini temsil eden Doğu koludur.⁶⁸

Tarihi gelişim serüveni açısından Arapçayı şöyle sıralamak mümkündür:

- a. Eski Arapça
- b. Klasik Arapça

⁶⁵ Muhammed Nâsif, “Arap Filolojisinin Dâhi İsmi: El-Halîl b. Ahmed”, çev. Mehmet Nafi Arslan, *Şarkiyat Mecmuası* 27 (Şubat 2015), 185.

⁶⁶ Ahmed Hasan ez-Zeyyâd, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî* (Mısır: Dâru’l-Nehdâh, tsz.), 13- 14.

⁶⁷ Şevkî Dayf, *Tarihu’l-Edebi’l-Arabî el-‘Asru’l-Cahilî* (Kâhire: Dâru’l-Meârif, tsz.), 1/22- 26.

⁶⁸ Dayf, *Tarihu’l-Edebi’l-Arabî*, 1/22- 26.

- c. Orta Arapça
- d. Modern Arapça
- e. Mahallî Lehçeler⁶⁹

Şimdi bunları kısaca ele alacağız:

a. Eski Arapça

Misallerine bazı kitabelerde denk gelinen ve m. 500 senesinden evvel var olduğu düşünülen Arapçaya Eski Arapça denilmektedir.⁷⁰ Eski Arapça hakkında elde ettiğimiz malumatlar bazı kadim kitabeler ve Arap toplumlarla temasları olmuş toplulukların kaynaklarında bulunan kişi ve kabile adlarıyla alakalı olan bilgilere dayanmaktadır.⁷¹ Bugün Arapça kaleme alınmış en eski vesika, M.ö. 626-853 seneleri arasında Aribiler ve Asurlular arasında meydana gelen savaşlar hakkında bilgiler veren vesikadır. Bu vesikanın içerisinde kırk kişinin ismi yer almaktadır.⁷²

b. Klasik Arapça

Klasik Arapça ifadesinden anlatılmak istenilen; Kur'ân-ı Kerîm ve Hadis kaynaklarında mevcut olup hala varlığını koruyan kadim edebi naslar ve bunlara ek olarak da Arap dilinin hâkim olduğu yerlerde edebiyat, bilim ve şiir dili olarak lehçeler üstü kabul edilen ana omurgası değişime uğramadan devam edegelen arapçadır.⁷³ Klasik Arapça olarak isimlendirilen bu lisan, çeşitli bölgelerde İslamiyet öncesinden günümüze kadar varolan farklı lehçelerin yanında, kendine özgü bir gelişme ve ilerleme çizmiştir.⁷⁴ Klasik Arapça kategorisine dâhil olan metinler ise şunlardır:

1. İslam döneminin ilk başlarında ortaya çıkan şairlerin, cahiliyyunun ve muhadramun gibi eski şairlerin şiirleri.
2. İslamiyetin temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm.
3. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ve hâlifelerinin devlet adına yaptığı resmi yazışmaları.

⁶⁹ M.Nihad Çetin, "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3/282.

⁷⁰ Çetin, "Arap", 3/282.

⁷¹ ez-Zeyyâd, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 539.

⁷² Çetin, "Arap", 3/282.

⁷³ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi -I Cahiliye Dönemi* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2012), 31.

⁷⁴ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 1/120.

4. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hadisleri.
5. Eyyamu'l-Arab'ın⁷⁵ anlatıldığı yazılar ve emsaller.⁷⁶

c. Orta Arapça

Arap dilinin gelişme göstermesi ve yol katetmesi hususunda İslam dininin büyük bir etkisi bulunmaktadır. Nitekim fasih arapçanın ana unsurlarını tayin etmede Kur'ân-ı Kerîm'in tesiri küçümsenmecek kadar büyüktür. Ayrıca yapılan fetihler neticesinde İslamiyetin sınırları aşip başka yerlere yayılması, Arap dilinin geniş sahalara ulaşması, ulaştığı bölgelerde o ülkelerin dilleri ile bir etkileşime girmesi sonucunu doğurmuştur. Bu etkileşim sonucunda Arapların düşüncelerinde ve yaşam tarzlarında bir farklılık ortaya çıkmıştır. Meydana gelen yaşayış ve hayat tarzındaki değişim nasıl ki duygu ve düşüncede etkili olduysa dillerinde de bazı değişimlere sebebiyet vermiştir. Bunun yanında Abbasiler devrinde yürütülen tercüme çalışmaları münasebetiyle Arap diline değişik kelimelerin girmesi ve birtakım kelimelerin de Arapçaya uyarlanması (ta'rib edilmesi) neticesinde Arap dilinde bazı değişimler meydana gelmiştir. Bahsedilen bu değişim ve etkileşimin neticesiyle var olan bu dil, orta Arapçayı oluşturmaktadır.⁷⁷

d. Modern Arapça

Mısır'da Napolyo tarafından matbaanın açılmasıyla Arap metinleri basılmaya başlamıştır. Bu da Arap dünyası ile Avrupa arasındaki yakınlaşmanın meydana geldiği XIX. yüzyılın başından itibaren gerçekleşmiştir. Arap dünyasının Avrupa kültür ve medeniyetiyle temaslarda bulunması neticesinde sanat, ilim ve fikir dili olan Arapçaya modern Arapça denilmektedir.⁷⁸ Ayrıca Napolyo'nun kimya laboratuvarı, rasathane, kütüphane ve tiyatro gibi faaliyetleri; Mısır'ın o dönemki valisi olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Avrupa okullarındaki ders usul ve programlarının takip edildiği yeni okullar açması, Arap dilinde yabancı mefhumların kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Bu temaslar ve tesirlerin tümünün modern Arapçanın varlığını göstermesine ve gelişmesine büyük bir etkisi olmuştur.⁷⁹

⁷⁵ Arap kabilelerin kendi aralarında veya komşu krallıklarla yaptıkları savaşların genel adıdır.

⁷⁶ Çetin, "Arap", 3/282.

⁷⁷ Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi -I Cahiliye Dönemi*, 33; Çetin, "Arap", 3/283.

⁷⁸ Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi -I Cahiliye Dönemi*, 33.

⁷⁹ Çetin, "Arap", 3/283.

e. Mahallî Lehçeler

Hem yeni mekânlara yerleşen Arapların kullanmış olduğu kadim lehçeler hem de o bölgelerde bazı durumların tesiriyle kullanılan Arapçayla beraber birçok farklı lehçe ve şive ortaya çıkmıştır. Bu lehçelerin her birine mahalli lehçe denilmektedir.⁸⁰ Modern Arapça ve Orta Arapça devresindeki edebi yazının gelişmesi gibi mahallî lehçeler de büyük bir gelişim göstermiştir. Daha sonra bazı edebi metinler mahallî lehçeler ile Orta Arapça ve Modern Arapça arasındaki ilişkiyi arttırmıştır. Bundan dolayı mahallî lehçelerin, Arapçanın konuşma dili olarak kullanıldığı bazı memleketlerde ortak yazı dili yerine kullanılması fikri de ortaya çıkmıştır.⁸¹

Arapçanın tarihi gelişimi ve yayılma merhaleleri bazı araştırmacılar tarafından, Eski Arapça, Orta Arapça ve Yeni Arapça şeklinde merhalelere ayrılmıştır. Bu tasnife göre Eski Arapça; cahiliye döneminde yazılan şiir ve rivayetlerden başlayarak Abbasiler döneminin başına kadar olan Arapçayı, Orta Arapça; Abbasilerin başlangıcıyla beraber kullanılan Arapçayı, Yeni Arapça ise güncelde kullanılan Arapçayı kapsamaktadır.⁸²

1.5.2. Nahiv İlmi (Sözdizimi/Sentaks)

İslam fütûhâtının gün geçtikçe ilerlemesi ile İslamiyet Arap yarımadası dışına yayılmıştır. Bu durumun olumlu yanları olduğu gibi Arapların Arapça ile alakaları olmayan milletlerle karşılaşması dolayısıyla yaşam stillerinde birtakım değişimler, lisanlarında ise bazı bozulmalar (lahn) gibi olumsuz yanları da vâkî olmuştur. Bu dil bozulmaları o topluluğun gündelik hayattaki konuşmalarına etki etmesinin yanında Kur'ân-ı Kerîm'in bile yanlış okumalarına sebebiyet vermiştir.⁸³ Sonraları ise konuşmalardaki bu hataların toplum içinde yayılması, dil bilginlerini bazı tedbirler almasına mecbur etmiştir.⁸⁴ Başka bir şekilde ifade edecek olursak yayılan bu fahiş hatalar Arap gramerinin ortaya çıkmasını gerektirmiştir. Bunun yanında Müslümanların Kur'ân-ı Kerîm'i doğru okumaya karşı olan hassasiyetleri de Arap dili gramerinin ortaya çıkmasına tesir etmiştir.⁸⁵ Nahiv, Sarf, Tecvit ve Belagat gibi

⁸⁰ Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi -I Cahiliye Dönemi*, 33.

⁸¹ Çetin, "Arap", 3/285-286.

⁸² Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi -I Cahiliye Dönemi*, 34.

⁸³ Çetin, "Arap", 3/296.

⁸⁴ Sa'id el-Efğanî, *Min-Tarihi'n-Nahv* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, tsz), 7-8.

⁸⁵ Muhammed el-Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv ve Tarih'u-Eşheri'n- Nuhât* (Kâhire: Dâru'l- Me'arif, tsz.), 18.

ilimler Arap dilinin farklı taraflarını incelemeyi konu edinen, Arap dilinin hatalara düşmesini engellemek için geliştirilen bir kısım teknik bilimlerdenidir. Bahsedilen bu teknik ilimler, genel olarak Kur'ân-ı Kerîm'i muhafaza etmek için geliştirilmiştir. Halil'in öğrencilerinden biri olan Sîbeveyhî (ö.180)'nin, Nahiv, Sarf, Tecvit ve Belagat ilimlerinin kaideleri hakkında kaleme aldığı “*el-Kitab*” isimli eseri Arap dili gramerine dair günümüze ulaşan ilk kitap konumundadır.⁸⁶

Nahiv teriminin tanımına gelecek olursak sözlükteki anlamıyla bir yere yönelmek, takip etmek, bir şeyi kast etmek, aynı olmak, gitmek, benzetmek, yön, yol ve taraf anlamlarına gelir.⁸⁷ İstilahî olarak ise şöyle farklı tanımları yapılmıştır:

- a. Kelimenin cümle içindeki durumunu ve bu duruma göre irâb'ını ele alan ilme Nahiv ilmi denir.⁸⁸
- b. Irâb, bina⁸⁹ ve diğer hâlleri açısından arapça birleşimlerin özelliklerini ele alan ilme denir.⁹⁰
- c. Kelimenin sonunu irâb ve bina açısından ele alan ilme denir.⁹¹
- d. Kelimelerin sıhhat ve ilâl yönlerini bazı kaideleri esas alarak ortaya çıkaran bir ilme denir.⁹²

İlk dönemlerde büyük bir öneme sahip olan Nahiv ilmi genel olarak gramer şeklinde kullanılıyordu. Bundan dolayı ilk dönemlerde Nahiv ilmi, Sarf ilmini de içine almaktaydı.⁹³ Daha sonra bu durum Sarf ilminin müstakil bir ihtisas alanı kazanıp Nahiv ilminden ayrı bir ilim olarak yer aldığı hicri III. (IX) yüzyıla kadar devam etmiştir.⁹⁴

Kaynaklardan elde edilen bilgilere göre yabancılarla karşılaşmanın fazla olması münasebetiyle dilin bozulmasının çok olduğu yer Basra kentidir. Bundan dolayı kaynaklarda Nahiv ilminin Basra kentinde baş gösterdiği, eksiklerinin tamamlandığı

⁸⁶ Mustafa Kırkız, “Dilbilim Tekniği Açısından Arapçanın Korunmaya Alınışı, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (Haziran 2010), 331.

⁸⁷ Ebu'l-Kâsım İsmail b. Abbad et-Talakanî, *el-Muhîr fî'l-Luğa*, thk. Muhammed Hasan Âl Yasin (Beyrût: Âlemu'l-kutub, 1994), 3/215.

⁸⁸ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 14.

⁸⁹ Cümledeki konumuna göre son harfin harekesi değişmeyen kelimelere denir.

⁹⁰ İbn 'Uşfûr, *el-Mukarreb*, thk. Adil Ahmet ve Ali Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 5.

⁹¹ Hıdır Musa Muhammed Hammûd, *en-Nahvu ve'n-Nuhat el-Medarisu ve l-Hasâis* (Beyrût: Dâru'l-'Alemlî'l-Kütüb, 2003), 10.

⁹² Ali b. Muhammed Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbu't-Tarifât*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî (Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 2007), 329.

⁹³ Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi* (Erzurum: AÜFEF Yayınları, 2001), 185.

⁹⁴ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 22.

ve oradan da yayıldığı ifade edilmektedir.⁹⁵ Kur'ân-ı Kerîm'in hatasız okunması ve Arapların yabancı milletlerle karışması neticesinde fazla yayılan dil hataları (lahn), Nahiv ilminin kaleme alınması ve ilk gramer çalışmalarının başlamasına sebep olan en büyük faktördür.⁹⁶ Yapılan bu dil hataları Hz. Muhammed (s.a.v) ve Hz. Ebubekir (r.a) döneminde kendini az gösterirken Hz. Ömer (r.a) döneminde kendini daha fazla göstermiştir.⁹⁷

Dilde yapılan hatalar ciddi bir boyuta ulaşmaya başlayınca, Arap dilini muhafaza etmek ve Arapların dışındakilere Arap dilini öğretmek gayesiyle irâb ve irâb kaideleri hususunda çalışmalara başlandı. Yapılan çalışmalar sonucunda zamanla Nahiv ilminin ortaya çıktığını ifade etmek gerekir.⁹⁸ Nahiv ilminin nasıl başladığı hakkında farklı haberler bulunmaktadır.⁹⁹ Bunları şu şekilde ele alabiliriz:

1. Halife Hz. Ömer (r.a) zamanında bir Arap Medine'ye gelip : “*Bana Hz. Muhammed'e indirilen Kur'ân'dan bir kısmını kim okuyabilir?*” der. Bu sorusuna binaen oradaki bir kişi Tevbe sûresini okumaya başlar. Fakat üçüncü ayet olan (وَأَذَانٌ) “*Haccı ekber gününde (مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ) Allah Resulünden bütün insanlara bildirilir: Allah ve resülü Allah'a ortak koşanlardan beridir.*”¹⁰⁰ Ayetindeki (وَرَسُولُهُ) lafzını (وَرَسُولُهُ) tarzında kesreli bir şekilde okur. Kur'ân okunsun diye talepte bulunan arap bu kıraatten sonra “*Şayet Allah (c.c) Rasulünden beriyse bende ondan beriyim.*” der. Çünkü (وَرَسُولُهُ) lafzı (وَرَسُولُهُ) şeklinde kesreli okunması halinde “*Allah, Müşriklerden ve Rasulünden beridir.*” diye yanlış bir anlam ortaya çıkmaktadır. Bu olaydan haberdar olan Hz. Ömer (r.a) olayı anlamak için o kişiyi yanına çağırır. O da kendisine okunduğu gibi Kur'ân-ı okuyup sonrasında ise sarf ettiği sözleri tekrarladı. Hz. Ömer (r.a) onun okuyuş tarzının hatalı olduğunu söyleyip doğru okuma tarzını öğretir. Şahit olduğu bu olay üzerine Hz. Ömer, Arapçayı ve Arap dilini yeteri kadar bilmeyen kişilerin Kur'ân okumamasını emreder.¹⁰¹ Sonra ise Kur'ân'ın bu tarz yanlışlardan

⁹⁵ İsmail Durmuş, “Nahiv”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/300.

⁹⁶ el-Efğanî, *Min-Tarihi'n-Nahv*, 8.

⁹⁷ el-Efğanî, *Min-Tarihi'n-Nahv*, 8-9.

⁹⁸ el-Efğanî, *Min-Tarihi'n-Nahv*, 26.

⁹⁹ M.Reşit Özbalıkcı, *Kur'ân ve Hadisin Arap Gramerindeki Rolü* (İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 34.

¹⁰⁰ et-Tevbe 9/3.

¹⁰¹ el-Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv ve Tarih'u-Eşheri'n-Nuhât*, 25.

korunabilmesi için Ebu Esved ed-Düeli (ö. 69) 'ye Nahiv ilmi ile alakalı bilgileri kaleme almasını talep eder.¹⁰²

2. Nahiv ilmi ile alakalı bilgileri ilk kez ortaya koyan kişinin Hz. Ali (r.a) olduğunu ifade eden başka bir rivayet de bulunmaktadır. Hz. Ali (r.a)'nin bu işe koyulmasına sebep olan şey ise bir bedevinin Hakka suresinin 37. ayetindeki (لَا يَأْكُلُهُ) (الْخَاطِئِينَ) (الْخَاطِئُونَ) lafzını (الأَخَاطُونَ) "Onu da günahkârlardan başkası yemez."¹⁰³ şeklinde hatalı bir şekilde telaffuz etmesidir. Bunun üzerine Hz. Ali, üstünde Nahiv ilmiyle ilgili bilgilerin yer aldığı bir kâğıdı Ebu'l-Esved ed-Düeli'ye uzatarak "Kendi düşüncelerini de ekleyerek bu yöntemi takip et." demiştir.¹⁰⁴

3. Gelen başka bir habere göre ise Ebu'l-Esved ed-Düeli Basra'dayken havanın aşırı sıcak olduğu bir zamanda kızının yanına gelince, kızı (يَا أَبَتِي مَا أَشَدَّ الْحَرُّ) / *Bâbacığım sıcaklık ne kadar da fazla!*") şeklinde bir cümle kuracağına (يَا أَبَتِي مَا أَشَدُّ) / *Bâbacığım sıcaklığın en fazla olduğu vakit hangisidir?*") anlamını taşıyan bir cümle kullanır. Kızının kendisine sıcaklığın en fazla olduğu zamanı sorduğunu düşünen Ebu'l-Esved ed-Düeli (شَهْرُ نَاجِرٍ / sefer ayı) şeklinde bu soruyu yanıtlar. Kızı babasına: "Ben sıcaklığın çok fazla olduğunu ifade etmek için söylemişim, sıcaklığın en çok olduğu vakti sormamıştım." demesiyle Ebu'l-Esved ed-Düeli yaşanan bu hadise üzerine Nahiv ilmiyle ilgilenmeye koyulmuştur.¹⁰⁵ Yaşanan bu durumdan sonra Ebu'l-Esved ed-Düeli'nin Nahiv ilminde işlediği ilk konunun, "Bâbu't-Taaccûb" konusu olduğunu belirtmekte de fayda vardır.

Arap edebiyatında Nahiv ilminin ortaya çıkış gerekçelerini çoğaltmak zor bir durum değildir. Burada ele alınan örnekler ve Arap edebiyat kitaplarındaki başka örnekleri ele aldığımızda, Nahiv ilmiyle ilgili ilk çalışmalarla alakalı çoğunlukla Hz. Ali ve Ebu'l-Esved ed-Düeli'nin adlarıyla karşılaşmaktayız. Bunlardan yola çıkarak İslami dönemde ilk Nahiv çalışmasını Hz. Ali'nin başlattığını ve Ebu'l-Esved ed-Düeli'nin eliyle de bu çalışmanın işlevlik kazandığını ifade edebiliriz. Hatta Ebu Tayyib el-Luğavî'nin "Merâtibu'n-Nahviyyîn" adlı eserinde Ebu'l-Esved'in Nahiv ilmini tesis eden ilk kişinin olduğunu ve bu bilgileri Hz. Ali'den aldığını ifade etmiştir.¹⁰⁶ Böylelikle Arap dilinin iki önemli ayaklarından (Sarf ve Nahiv) biri olan Nahiv ilminin ortaya çıkış sürecini ele incelemiş olduk.

¹⁰² el-Tantâvî, *Neşetu'n-Nahv ve Tarih'u-Eşheri'n-Nuhât*, 25.

¹⁰³ el-Hakkâ 69/37.

¹⁰⁴ Şevkî Dayf, *el-Medarisu'n-Nahviyye* (Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1992), 14.

¹⁰⁵ el-Efğanî, *Min-Tarihi'n-Nahv*, 10.

¹⁰⁶ Ebu Tayyib el-Luğavî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, nşr. Ebu'l Fadıl İbrahim (Kahire, y.y. 1995), 6.

1.5.3. Arap Dilinde Sözcük Türleri

Arap dilinde sözcüğün isim, fiil ve harf olacak şekilde üç kısma ayrıldığı hususunda klasik dönem Arap dilcileri arasında bir ittifak vardır. Sîbeveyhi (ö.180), sözcüğün üç türüne örnekler verir ve şunları söyler: “Sözcük; isim, fiil ve bir mana ifade eden harftir.¹⁰⁷ Kelime üç kısma taksim edilirken iki farklı metot takip edilmektedir.¹⁰⁸

Bu metodun ilkinde, cümle içerisinde ele alınırken kelimenin mûsned (haber/yüklem) olarak mı yoksa mûsned ileyh (fâil/özne) olarak mı geldiğine odaklanılmaktadır. Buna göre bakıldığında, kelimelerden sadece mûsned şeklinde gelenler fiil; hem mûsned hem de mûsned ileyh şeklinde gelenler isim, ne mûsned ne de mûsned ileyh şeklinde gelenler ise edat(harf) olarak tanımlanmaktadır.

Bu metodun ikincisinde kelimelerin nereye isnad edildiğine bakılmamaktadır. Kısacası mûsned mi veya mûsned ileyh mi oldukları dikkate alınmaksızın yalnızca hangi manaya delalet ettiyse o manaya odaklanılmaktadır. Bu minvalde kelime, ya müstakil bir anlama delalet eder ya da böyle bir anlama delalet etmez. Müstakil bir anlama delalet etmeyenler edat (harf) olarak ele alınmaktadır. Müstakil bir anlama delalet eden kelime, üç zamandan birine bağlı olduğunda fiil olarak ele alınır, üç zamana bağlı olmadığında ise isim olarak ele alınır.¹⁰⁹ Burada müstakil anlam ile müfred anlam kastedilmektedir; yargı olmayıp kavram anlamındadır.¹¹⁰

Burada isim, fiil ve harf (edat) kavramlarının kısa tanımlarını verip bir örnekle açıklayacak ve bu bölümü sonlandıracağız.

Sözcükler üç zaman diliminden herhangi birini ifade etmeden müstakil olarak duyu organlarıyla karşılık bulabiliyorsa isim olarak adlandırılmaktadır.¹¹¹ Klasik Arap dilcileri her ne kadar sözcüğün üç türü bulunduğu konusunda ortak bir noktada buluşsa da özellikle isim ve fiilin tanımı hususunda farklı görüşler ileri sürerler. Sîbeveyhi'nin ismi tanımlamadığını ve örneklerle yetindiğini söyleyen Zeccâcî (ö. 949) ismi, “ *Arap dilinde fâil veya mef’ûl olabilen ya da bu ikisinin yerine geçebilen*

¹⁰⁷ Eyup Akşit, *Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri Biçim-Sözdizim-Anlam* (Ankara: Sonçağ Akademî, 2022), 4.

¹⁰⁸ Abdullah Hacıbekiroğlu, “Arap Dilinde Kelime Türleri Etrafındaki Tartışmalara Genel Bir Bakış”, *B.Ü. İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/3 (2015), 93.

¹⁰⁹ Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Ögeleri* (Sivas: Vizyon Yayıncılık, 2006), 10.

¹¹⁰ Mehmet Ali Şimşek, “Arap Dilinde Bağımsız Yargı Bildiren Cümleleri İsimleştiren Edat Ve Terkipler”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (Aralık 2012), 257-258.

¹¹¹ Mehmet Sıdık Özalp, *Arap Dilinde İsim-Fiil ve Câmid Filler* (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 25.

sözcük’’ şeklinde tanımlar. İbnu’s-Serrâc’a (ö. 926) göre ise isim, ‘‘Müfred bir manayı gösteren sözcüktür.’’ Ona göre müfred mana, adam, kısrak, taş, Ömer vb. gibi dış dünyada somut olarak bulunan cins ve özel isimler olabildiği gibi dövmek, zannetmek, bilmek, gün, gece vb. gibi dış dünyada somut olarak bulunmayan soyut mana isimleri de olabilir. İbnu’s-Serrâc, isme dair lââm-ı tarif, harf-i cer alması vb. biçimsel özellikleri belirtir ve onun mübteda veya fâil olması yani hakkında bir yargı ileri sürülebilmesi gibi anlamsal özelliklerine değinir. Klasik dönem Arap dilcilerinin isme dair tariflerinde onun biçimsel ve anlamsal özelliği ortak noktadır.¹¹² Ancak ‘‘başına harf-i cer alabilen sözcükler isim oluyorken, başına harf-i cer alamayan sözcükler ise isim olamaz’’ şeklindeki yargı Arapçadaki tüm isimler için kesin olan bir yargı değildir. Örneğin Arapçada öncesine harf-i cer getirilmeyen (كيف / Nasıl?) ve (أين / Nerede?) ifadeleri birer isimdir.

Sözcükler kendi dışındaki bir sözcüğe gerekmeksizin üç zaman diliminden bir zaman dilimi kapsamında müstakil olarak anlama gelebiliyorsa fiil olarak kabul görmektedir.¹¹³ Klasik dönem Arap dilcilerinin fiil tanımlarında genel olarak onun bir iş, oluş bildiren yönü ile onun geçmiş, şimdi ve gelecek gibi zaman ifade etmesi öne çıkarılır. İbnu’s-Serrâc fiilin tarifinde bunlara ek olarak şunu zikreder: ‘‘Fiil, mübteda ve fâil olamayan yani hakkında bir yargı ileri süremediğimiz aksine yargı ifade eden sözcüklerdir.’’ Ona göre fiil, müsned (yüklem) olabilir yani yargı ve hüküm ifade eder ancak müsned ileyh olamaz. İbnu’s-Serrâc’a göre fiilin fiile isnadı mümkün değildir yani şöyle bir cümle dilbilgisel değildir: (ذهب ينام)¹¹⁴ Zeccâcî (ö. 949) ise fiili, ‘‘iş, oluş (mastar) ve zamanı birlikte gösteren sözcük’’ diye tanımlamaktadır.¹¹⁵ Bu tarife göre ise ‘‘yemek’’, ‘‘içmek’’ ve ‘‘uyumak’’ gibi iş ve oluşu bildiren ifadeler zaman ifadesi içermediğinden dolayı fiil olarak kabul edilmeyip isim olarak kabul edilmektedir. Ancak ‘‘yedi, yiyor, yiyecek’’, ‘‘içti, içiyor, içecek’’ ve ‘‘uyudu, uyuyor, uyuyacak’’ gibi ifadeler ise iş, oluş ve zamanı gösteren ifadeler olduğu için fiil olarak kabul edilmektedir. Aynı tariftten yola çıktığımızda (يوم / gün) gibi zaman ifadeleri iş ve oluş bildirmeyip zaman bildirdikleri için fiil değil de isim olarak kabul edilmektedir. Ancak İbn Fâris gibi bazı Arap dilcilerine göre ise bir sözcüğün fiil olarak kabul edilmesi için zamana

¹¹² Akşit, *Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri*, 4.

¹¹³ Özalp, *Arap Dilinde İsim-Fiil ve Câmîd Filler*, 26.

¹¹⁴ Akşit, *Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri*, 5.

¹¹⁵ Ebu’l-Kasım Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâcî, *el-İdah fi 'ileli'n-Nahv* (Beyrut: Dâru’n-Nafâis, 1986), 53.

delâlet etmesi yeterlidir.¹¹⁶ Gramer açısından baktığımızda da mâkûl olan bu görüştür. Nitekim Arap dilinde herhangi bir iş ve oluş bildirmeyip ancak zamana delâlet eden kâne vb. nâkıs fiiller bulunmaktadır.

İfade edilenlerin daha iyi anlaşılması için harf konusuna geçilmeden önce harf çeşitlerinin ifade edilmesi gerekmektedir. Yalnız başına kullanıldığında bir anlam ifade etmeyen ve üç zaman diliminden birine bağlı olmayan sözcükler harf olarak isimlendirilmektedir. Harfler, isim ve fiillerin sahip olduğu özelliklere sahip değildir. Tek başına bir anlam taşımamaktadır. Yalnızca diğer kelimelerle beraber cümle içerisinde kullanıldığında hangi anlama geldiği anlaşılır.¹¹⁷ Sözlükte “taraf, uç, yan; zirve, tepe; kelime, kelâm” vb. anlamlara gelen harf, Arap dilcilerce terimsel olarak iki anlamda kullanılır: Hurufu’l-Mebânî ve hurûfu’l-me‘ânî. Hurufu’l-mebânî, dilin en küçük birimi olan sesin yazıdaki karşılığıdır. Arap alfabesi 28 harften oluşur ve bunlara hurufu’l-mebânî ya da hece harfleri denir ve sarf ilminin konularından birini oluşturur. Hurufu’l-mebânî (سجدة / SeCeDe) sözcüğündeki ‘s’, ‘c’ ve ‘d’ harfleri gibi sözcüğün asıl ve kök harfi olup başka alfabe harfleriyle birleşerek bir sözcük oluşturan dil birimleridir. Hurûfu’l-me‘ânî ise mana harfleri olup genel olarak nahiv ilminde işlenir ve cümlede isimlerle fiiller veya isimlerle isimler arasında anlam ilişkisinin meydana gelmesini sağlar. Hurûfu’l-me‘ânîler, atıf, istisnâ, istifhâm, teşbih, cevap, şart, nidâ, teşvik, kınama, kasr, te’kid, talep, nefy, nehy, emir, ta’lil vb. pekçok amaçla kullanılan anlam harfleridir.¹¹⁸

Bizim konumuz olan harf ise hurûfu’l-me‘ânîler kısmına giren harftir. Örneğin (سَجَدَ فِي الصَّلَاةِ / Namazda secde etti.) cümlesindeki fiilin ilk harfi olan س harfi hurufu’l-mebânî kategorisine girmekteyken (سَيَسْجُدُ فِي الصَّلَاةِ / Namazda secde edecek.) cümlesinde gelecek zamandan bahseden –ecek, -acak anlamındaki (س) harfi hurûfu’l-me‘ânî kategorisine girmektedir. Bu örnekte de anlıyoruz ki hurûfu’l-me‘ânî kategorisine giren harfler isim ve fiillerle bir araya geldiklerinde bir anlam ifade etmektedir. Bu yüzden de bu harfler isim ve fiiller gibi bir sözcük türü olarak kabul edilmektedir. Bu başlıkta ele aldığımız konulardan yola çıkarak şu sonuca varabiliriz: Bizler görüp okuduğumuz sözcük türlerinin hangi gruba veya kategoriye girdiğini ne kadar iyi anlayıp kavrarsak o cümleye vereceğimiz mananın doğruluk derecesi de o kadar güçlü duruma gelecektir. Eğer ki bizler bu hassas noktada gereken çalışma ve

¹¹⁶ Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Lugati'l-Arabiyye ve Mesâilihâ ve Suneni'l-Arab fî Kelâmihâ*, thk. Ahmet Hasan Besc (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-’ilmiyye, 1997), 50.

¹¹⁷ Özalp, *Arap Dilinde İsim-Fiil ve Câmîd Filler*, 27.

¹¹⁸ Akşit, *Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri*, 249.

özveriyi gösteremezsek vereceğimiz mana gerçek manadan az veya çok olsun uzaklaşmış olacaktır. Böylece bu başlığı da örnekler üzerinden sade bir şekilde ele alıp sonlandırmış bulunmaktayız.

1.5.4. Arap Dilinde İ'râb Olgusu

Farklılık gösterse bile her dilin bir cümle yapısı ve o cümleyi meydana getiren ögeler vardır. Bahsedilen ögeleri tespit etmek için de her dilin ayrı yöntemleri bulunmaktadır. Bu yöntemlerden en kolay olanı ise anlamdan gitmektir. Ancak anlamdan gidilerek ögeleri tespit etmek mümkün olsa da Arapça'da bu ögeler şekil olarak da değişikliğe uğrayarak hangi öge olduğunu gösterirler. Biz bu konuyu isimler üzerinden ele alıp anlaşılmasını sağlayacağız. Arap dilinde isimler, cümledeki durumu ve âmiller dolayısıyla sonu (harekesi / veya şekli) değişenler (mu'rab) ile değişmeyenler (mebnî) olmak üzere iki kategoride incelenir. Mebnî isimler, cümlenin hangi ögesi olursa olsun veya öncesinde hangi amil bulunursa bulunsun asla şekilsel ve biçimsel bir değişime uğramazlar.¹¹⁹ Bu mebnî isimlere bütün zamirleri, tesniyeleri hariç işaret isimleri, tesniyeleri hariç ismi mevsulleri, şart ve soru zamirlerini, bazı zaman ve mekân zarflarını ve 12 sayısının ikisi hariç 11-19 arası sayıları örnek verebiliriz.

Cümledeki konumu veya bir âmil nedeniyle son harekesi değişen isimlere mu'rab isim denir. Sonu değişen mu'rab isimlere cümledeki konumuna göre özne, nesne vb. olması durumunda veya âmiller nedeniyle bazı işaretler konur. Bu işaretlere "i'râb alâmeti" dilbilimsel bir ifade ile "durum belirticisi / işaretleyicisi" denir. Türkçede ismin altı durumu ve buna bağlı olarak da altı durum belirticisi vardır. Oysa Arapçada ismin durum kategorileri öncelikle üst üç terimle ifade edilir: İsmi ref durumu, nasb durumu ve cer durumu.¹²⁰ Arapçada isimleri bazen bir cümlenin öznesi olarak, bazen nesnesi olarak, bazen de bir tamlama dâhilinde görmek mümkündür. Bir ismin hangi ögeyi ifade ettiği ise ismin son harfinin harekesinden veya son ekinden çıkarılabilir. Cümle içindeki konumunun değişmesine bağlı olarak ismin son harfinin harekesi ya da ismin son eki değişikliğe uğrayabilmektedir. Örneğin fail ögesini temsil eden isim merfû (ref alâmetli), meful ögesini temsil eden bir sözcük mansûb (nasb alâmetli), harf-i cerden sonra gelen ya da tamlayan konumunda olan bir sözcük mecrûr (cer alâmetli) olmak zorundadır.

¹¹⁹ Akşit, *Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri*, 99.

¹²⁰ Akşit, *Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri*, 99.

Arap dilinde bir isim cümlede fâil, nâibu'l-fâil, mübteda, haber, kâne'nin ismi, inne'nin haberi gibi durumlarda gelirse ref durumdadır ve o isme merfû isim denilmektedir.

Arap dilinde ismin diğer bir durum kategorisi olan nasb durumunda tekil ismin sonu “fetha / e,a” sesiyle işaretlenir. Bu dilde bir isim mefûl bih, mefûl-ü mutlak, mefûl fih, mefûl li eclih, mefûl me‘a’, hâl, temyîz, müstessnâ, inne'nin ismi, kâne'nin haberi vb. olarak gelirse nasb durumdadır. Nasb durumundaki isme mansûb isim denir.¹²¹

Arapçada cer durumundaki isim sayısı ref ve nasb durumuna göre daha azdır. İsimler sadece öncesinde harf-i cer varsa veya isim tamlamasının ikinci ögesi ise cer durumundadır. Tekil bir isim cer durumunda “kesra / ı, i” sesi ile işaretlenir.¹²² Kısacası tekil kelimelerde ref (merfûluk) alâmeti olarak damme, nasb (mansûbluk) alâmeti olarak fetha, cer (mecrûrluk) alâmeti olarak da kesra gösterilmektedir. Kelimenin tenvîn alması bu kuralı değiştirmemektedir. Tenvîn sadece belirsizlik durumunu ifade edip i'rabta ana harekenin görevini de üstlenmesi açısından bir sorun teşkil etmemektedir. Merfûluk, mecrûrluk ve mansûbluk başlığını şu tek cümle üzerinde bir örnek şeklinde ele alıp bu bölümü bitirmek istiyoruz:

(كَتَبَ الطَّالِبُ رِسَالَةً إِلَى طَبِيبٍ)

(Öğrenci, doktora bir mektup yazdı.)

Örneği ele alındığında;

(كَتَبَ / yazdı) : Üçüncü tekil(eril) şahıs için kullanılan mâzi fiildir. Nasb alameti fethadır.

(الطَّالِبُ / öğrenci): Özne (fâ'il)dir. Ref alâmeti ise sondaki dammedir.

(رِسَالَةً / mektup): Nesne (mef'ûl)dir. Nasb alâmeti ise sondaki fethadır.

(إِلَى / -e,-a): Harf-i cerdir.

(طَبِيبٍ / doktor): Mecrûrdur. Cer alâmeti ise sondaki kesradır.

¹²¹ Akşit, *Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri*, 329.

¹²² Akşit, *Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri*, 369.

II. BÖLÜM

EL-CÜMEL Fİ'N-NAHV'DE MANSÛBÂT

Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin *el-Cümel fi 'n-nahv* adlı eserinde vüçûhu'n-nasb başlığı altında nasbın hâsıl olduğu elli bir alt başlık işlenmektedir. Aşağıda bunların her birini Halil b. Ahmed'in kendi örnekleriyle ve gerektiği yerde ilave örneklerle detaylandırılıp daha anlaşılır bir hal alması sağlanacaktır.

2.1. Mefûl Olmasından Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan ilki mefûl olmasından dolayı nasb başlığıdır. Meful, yapılan bir işten etkilenen ögedir. Türkçe dilbilgisindeki karşılığı "nesne"dir. Arapça dilbilgisi kuralları gereği istisnai durumlar hariç cümlelerin ilk ögesi fâil, ikinci ögesi ise mefûldur. Mefûl de i'rab gereği mansûb olmalıdır. Bu konuyu aşağıdaki örnekler üzerinden daha anlaşılır bir hale getirmeye çalışacağız.

(أَعْطَيْتُ مُحَمَّدًا / Muhammed'e verdim.) Buradaki (مُحَمَّدًا) ve (زَيْدًا) kelimeleri mefûl (nesne) olduklarından dolayı mansûb gelmiştir. Bazen ise (ه) zamiri fiilin içinde gizletilerek mefûl merfû hale getirilir. Şöyle ki:

(زَيْدٌ ضَرَبْتُ / Zeyd'e vurdum) ve (عَمْرٌ وَسَتَمْتُ / Amr'a sövdüm) cümlelerinde (زَيْدٌ) ve (عَمْرٌ) ifadeleri ne kadar merfû gelmiş olsa da bunlar mefûl konumundadır. Çünkü bu cümlelerin aslı (زَيْدٌ ضَرَبْتُهُ) ve (عَمْرٌ وَسَتَمْتُهُ) şeklindedir.

Örnek 1:

Esved b. Ya'fer'e ait serî bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

وَحَالِدٌ يَحْمَدُ أَصْحَابَهُ ... بِالْحَقِّ لَا يُحْمَدُ بِالْبَاطِلِ¹²³

Arkadaşları Halid'i hakk ile överler.

O bâtl ile övülmez.

¹²³ Cemaleddin İbn Hişâm el-Ensârî, *Muğni'l-Lebîb an Kutubi'l-Earib*, thk. Mâzin el-Mübarek, Muhammed Ali Hamidullah (Dımeşk: Darü'l-Fikr, 1964), 1/676.

Burada (خَالِدٌ) merfû gelmiş ve (يَحْمَدُ) fiilinden sonra gelip faile (ه) dönen (ه) zamiri hazfedilmiştir. Aslında kastedilen ise (وَحَالِدٌ يَحْمَدُهُ أَصْحَابُهُ) cümlesidir.

Örnek 2:

Cerir'e ait vâfir bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

أَبَحْتُ حِمَى تِهَامَةَ بَعْدَ نَجْدٍ ... وَمَا شَيْءٌ حَمَيْتَ بِمُسْتَبَاحٍ¹²⁴

Tihame'den Necid'e kadar korunmasını sen uygun gördün.

Uygun olmayıp da himaye ettiğin hiçbir şey de yoktur.

Buradaki (شَيْءٌ) ifadesi merfû gelmiş ve (حَمَيْتَ) fiilinden sonra gelip faile (ه) dönen (ه) zamiri hazfedilmiştir. Aslında kastedilen ise (وَمَا شَيْءٌ حَمَيْتَهُ بِمُسْتَبَاحٍ) cümlesidir.

Örnek 3:

Kime ait olduğu bilinmeyip vâfir bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

ثَلَاثٌ كُلْهِنَّ قَتَلْتُ عَمْدًا ... فَأَخْزَى اللَّهَ رَابِعَةً تَعُودُ¹²⁵

Üçünü kasten öldürdüm. Bu yüzden Allah dördüncü kişiyi rezil rüsva etsin.

Burada (ثَلَاثٌ كُلْهِنَّ) merfû gelmiş ve (قَتَلْتُ) fiilinden sonra gelip faile (ه) dönen (ه) zamiri hazfedilmiştir. Aslında kastedilen ise (ثَلَاثٌ كُلْهِنَّ قَتَلْتُ عَمْدًا) cümlesidir.

Halil b. Ahmedin verdiği örneklerle bakıldığında mefûlden kastettiği mefûl türünün mefûlün bih olduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Master Olmasından Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan ikincisi master olmasından dolayı nasb başlığıdır. Master, Arapça'da zamana bağlı olmadan bir iş veya oluş bildiren sözcüklerdir. Bu konuyu Halil b. Ahmed'in verdiği aşağıdaki örnekler üzerinden detaylandırıp daha anlaşılır olmasını sağlamaya çalışacağız. Örneğin (خَرَجْتُ خُرُوجًا / Kesinlikle çıktım.) ve (رَسُولًا وَإِسَالًا) (رَسُولًا / Kesinlikle bir resul gönderdim.). Burada (خُرُوجًا) ve (إِسَالًا) ifadeleri master

¹²⁴ Cerîr b. Atiyye el-Hatafâ, *Divan-u Cerîr* (Beyrût: Dar-ü Beyrût li'-Tab'ati ve'n-Neşr, 1991), 77.

¹²⁵ Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sirâfî, *Şerh-u Kitab-i Sibeveyh*, thk. Ahmet Hasan Mehdili, Ali Seyyid Ali (Beyrût: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008), 1/381.

olduklarından dolayı mansûb olarak gelmiştir. Bu örneklerde olduğu gibi masterlar zaman kavramından bağımsız herhangi bir iş veya oluş hakkında bilgi vermektedir. Bunu aşağıdaki örnekler üzerinden daha detayla ele alacağız.

Örnek 1:

İbn Miyyade olarak bilinen Ramah b. Ebred'e ait tâvil bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

أَلَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ إِلَى أُمِّ مَعْمَرٍ ... سَبِيلٌ فَأَمَّا الصَّبْرُ عَنْهَا فَلَا صَبْرًا¹²⁶

Keşke Ümm Ma'mer'e giden bir yol var mı bilseydim.

Sabretmek gerek ama sabır da kalmadı.

Şairin Ümm Ma'mer'e duyduğu özlemi dile getirdiği bu beyitteki (صَبْرًا) kelimesi master olduğundan dolayı mansûb olarak gelmiştir. Yani bu ifade zamandan bağımsız bir şekilde bir iş veya oluştan haber vermektedir.

Örnek 2:

Kime ait olduğu bilinmeyip kâmil bahrinde bir beyitte şöyle geçmektedir:

أَمَّا الْقِتَالُ فَلَا أَرَاكَ مُقَاتِلًا ... وَلَئِنْ هَرَبْتَ لَيُعْرَفَنَّ الْأَبْلَقُ¹²⁷

Savaşmaya gelince seni savaşırken görmedim.

Eğer ki ilerde savaşmaktan kaçarsan benekli olan mutlaka ortaya çıkar.

Şairin kendisini cesur karşı tarafı ise cesaretsiz ve savaştan kaçan biri olarak gördüğü ve kaçan kişinin benekli atından farkedileceğini ifade ettiği bu beyitte (الْقِتَالُ) ifadesi master olduğu için mansûb gelmiştir. Bazen de master yerine isim mansûb olarak kullanılmaktadır. Şöyle ki:

(عَالِمًا) Burada (عَالِمًا) / أَمَّا عَالِمًا فَلَيْسَ بِعَالِمٍ (Onun âlim olmasına gelince o âlim değildir.). Burada (عَالِمًا) ismi master yerine mansûb olarak gelmiştir. Bu cümlelerin takdiri ise (أَمَّا كَوْنُهُ عَالِمًا فَلَيْسَ) (Eğer ki o âlim değilse) şeklindedir.

¹²⁶ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfîyyet-i İbn Malik*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrût: Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Asriyye, 8355), 199.

¹²⁷ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 37.

2.3. Kat‘dan Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan üçüncüsü kat‘dan dolayı nasb başlığıdır. Lügattaki anlamıyla (*إِنْقَطَعَ* / Yağmur durdu.) , (*قَطَعْتُهُ عَنْ حَقِّهِ مَنَعْتُهُ* / Hakkına mani oldum.) misallerinde geldiği gibi menetmek, kesmek, kesilmek ve bir şeyin bazı kısımlarını diğer kısımlarından ayırarak açıklığa kavuşturmak gibi anlamları ifade etmektedir.¹²⁸ Kat‘, tevâbi‘in, dilbilgisi yönüyle kendisinden önce gelen kelimeye irap yönünden aykırı olmasıdır. Tâbi‘in çoğulu olarak gelen tevâbi‘ kelimesi, “tabi olan” manasını ifade etmektedir. Nahiv ilminde ise i‘rabı kendisinde önce gelen başka bir lafızla yapılabilen lafızlar” olarak tanımlanmaktadır. Tevâbi‘; atf-ı beyân, sıfat, atf-ı nesak, bedel ve te‘kid olacak şekilde beş kısma ayrılmaktadır.¹²⁹ Fakat bazı lügavî sebeplerden dolayı kimi zaman tâbî ile metbû‘u arasındaki bu uyuma dikkat edilmemiştir. Bu dil üslubu, terimleşerek “kat‘u’t-tâbi‘ ‘ani’l-metbû” şeklinde adlandırılmıştır. Erken dönem nahiv, tefsir ve kıraat kaynaklarında da bu irap olgusunun mana ve anlam incelikleri üzerinde durulmuştur.¹³⁰ Bu konuyla ilgili çeşitli tanımlar yapılmakla beraber bu tanımlardan yola çıkarak bir nahiv terimi olarak kat‘ı “medih, zem ve terahhüm maksadıyla yeni bir cümle inşâ etmek için tâbi‘ konumundaki sıfatı, na‘t formundan çıkarıp ya mahzûf bir mübtedânın haberi veya bir fiilin mefûlü kılmak” olarak tanımlayabiliriz.¹³¹ Bu işlem yapılırken de kat‘ yapılan ifade mansûb olarak harekelendirilmektedir. Örneğin (*هَذَا الرَّجُلُ وَاقِفًا* / Bu adam ki durmaktadır.) cümlesi aslında (*هَذَا الرَّجُلُ الْوَاقِفُ* / Bu duran adam.) şeklinde i‘rab açısından da uyumluluk barındıran bir sıfat-mevsûf ilişkisi barındırmaktadır. Bu örnekte sıfat konumundaki (*الْوَاقِفُ*) ifadesi harf-i tariftten kurtularak na‘t formundan çıkarılıp mahzûf bir müptedanın haberi konumuna gelmiştir. Bu yüzden kat‘dan dolayı mansûb olarak gelmiştir. Halil b. Ahmed’in verdiği örnekler üzerinden bunu daha anlaşılır kılacağız:

¹²⁸ Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414.), “Kat’”, 8/ 276.

¹²⁹ Marangozoğlu, “Kur’ân-I Kerîm’de Kat’ Üslubu: Lügavî Bir Üslup Olarak Tâbi‘-Metbû‘ Uyumsuzluğu”, 157.

¹³⁰ Marangozoğlu, “Kur’an-ı Kerîm’de Kat’ Üslubu: Lügavî Bir Üslup Olarak Tâbi‘-Metbû‘ Uyumsuzluğu”, 158.

¹³¹ Marangozoğlu, “Kur’an-ı Kerîm’de Kat’ Üslubu: Lügavî Bir Üslup Olarak Tâbi‘-Metbû‘ Uyumsuzluğu”, 159-160.

Örnek 1:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَهَذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا¹³²

‘‘Bu, Rabbinin dosdoğru yoludur.’’

Bakıldığında bu ayetin takdiri hali (صِرَاطُ رَبِّكَ الْمُسْتَقِيمُ) şeklinde olacak ve i’rab açısından uyumluluk gösteren bir sıfat-mevsûf ilişkisi barındıracaktır. Sıfat konumundaki (الْمُسْتَقِيمُ) ifadesi harf-i tariften kurtularak na’t formundan çıkarılıp mahzûf bir mübtedanın haberi konumuna gelmiştir. Bu yüzden de mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 2:

Cerîr’e ait kâmil bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

هَذَا ابْنُ عَمِي فِي دِمَشْقَ خَلِيفَةً ... لَوْ شِئْتُ سَأَقُكُمْ إِلَى قَطِيئًا¹³³

Bu amcamın Dimeşk’te halife olan oğludur ki;

Eğer ben istersem sizi bana köle bile yapar.

Cerîr, kaleme aldığı bu beyitte kendisini amcasının oğlunun makamıyla övdüğü ve dilerse birçok şey yapabileceğini kastetmiştir. Konumuz açısından bakıldığında ilk şatırın aslı (هَذَا ابْنُ عَمِي فِي دِمَشْقَ خَلِيفَةً) şeklinde olabilmektedir. Kat’dan dolayı müptedâ olan (هو) ifadesi zorunlu olarak hazfedilmiş ve böylelikle (خَلِيفَةً) ifadesi mansûb olarak gelmiştir. Ancak Halil b. Ahmed (خَلِيفَةً) ifadesinin merfû hale getirilerek (هَذَا ابْنُ عَمِي فِي دِمَشْقَ هَذَا خَلِيفَةً) şeklinde de yapılmasını uygun görmektedir. Ve eğer ki (هَذَا) ifadesi isim; (ابْنُ عَمِي) ifadesi bu ismin sıfatı ve (خَلِيفَةً) ifadesi de bu ismin haberi yapılırsa merfû hale getirilmesi de uygundur. Şöyle ki;

Örnek 3:

Ru’ba’ya ait recez bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

مَنْ يَكُ ذَا بَتٍ فَهَذَا بَتِي ... مُقَيِّطٌ مُصَيِّفٌ مُشَبِّئِي

أَعَدُّهُ مِنْ نَعَجَاتٍ سِتٍّ ... سُودٍ جَعَادٍ مِنْ نَعَاجِ الدَّشْتِ

¹³² el-En’âm 6/126.

¹³³ Cerîr b. Atiyye el-Hatafâ, *Divan-u Cerîr*, 477.

*Kimin bir elbisesi varsa işte bu benim günlük, yazlık ve kışlık elbisemdir;
Onu siyah, kıvrıcık altı çöl koyununun yünlerinden, annemin ipliklerinden ve
kızımın örgülerinden hazırladım/yaptım.*

Şairin tek ve sağlam elbisesi olduğuna dikkat çektiği bu beyite baktığımızda (هَذَا) ifadesi isim; (بَيْتِي) ifadesi bu ismin sıfatı (مُقَيِّطٌ), (مُصَيِّفٌ) ve (مُشَيِّئٌ) ifadeleri de bu ismin haberleri olduğu için merfû olarak gelmiştir. Burada kastedilen ise (هَذَا بَيْتِي), (هَذَا مُقَيِّطٌ), (هَذَا مُصَيِّفٌ), (هَذَا مُشَيِّئٌ) ifadeleridir.

2.4. Hâlden Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan dördüncüsü hal olmasından dolayı nasb başlığıdır. Hâl; fiil meydana gelirken, fâilin, mefulün veya her ikisinin durumunu ifade eden mansûb ve nekre olarak gelen isimdir. Eğer ki tekil ve illet harfi olmayan bir kelime ise hâl, üstün tenvinli şekilde gelir. Türk dili gramerinde bu ögenin karşılığı durum zarfıdır. Bu konuyu Halil b. Ahmed'in verdiği aşağıdaki örnekler üzerinden detaylandırıp daha anlaşılır olmasını sağlamaya çalışacağız.

(أَنْتَ جَالِسًا أَحْسَنُ مِنْكَ قَائِمًا) / Senin oturmuş halin ayaktaki halinden daha iyidir.). Burada (جَالِسًا) ve (قَائِمًا) ifadeleri hâl olduklarından dolayı mansûb olmuştur. Bu ifadeler failin durumu hakkında bilgi veren ögelerdir.

Bazen de mastar yerine isim mansûb olarak kullanılmaktadır. Şöyle ki:

Örnek 1:

Kime ait olduğu bilinmeyip tâvil bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

لَعَمْرِي إِنِّي وَارِدًا بَعْدَ سَبْعَةِ ... لَا عَشَى وَإِنِّي صَادِرًا لَبَصِيرٍ¹³⁵

*Yemin olsun ki su kaynağına yedi gün susuz kaldıktan sonra gittiğimde
gözlerim kapalıydı.*

Ne zaman ki su içtim ordan ayrıldım kendime geldim, görür oldum.

¹³⁴ Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akîl el-Hemedânî İbn Akil, *Şerh-u İbn-i Akil*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1985), 1/257.

¹³⁵ Muhammed Hasan Şurrah, *Şerhu's-Şevahîdi's-Şi'riyye Ümmâti'l-Kutubi'n-Nahviye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2007), 1/451.

Şairin, çok susadığı zaman çeşmeye su içmeye gittiğinde orada bulunan kadınlara bakmamak, iffetini korumak adına gözlerini kapatmış olması şeklinde yorumlanabildiği gibi susuz kaldığı için bitgin ve yorgunluğundan dolayı gözlerini kapatmış olması şeklinde de yorumlanabilen bu beyitte (وَارِدًا) ve (صَادِرًا) ifadeleri mastar yerine isim şeklinde mansûb olarak gelmiştir.

Fiil kendisinde meydana geldiği için hâl mansûb olarak gelmektedir. Şöyle ki: (قَدَمْتُ رَاكِبًا / Binerek geldim.) ve (اِنْطَلَقْتُ مَاشِيًا / Yürüyerek ayrıldım.) ve (تَكَلَّمْتُ قَائِمًا / Ayakta konuştum.) Burada (رَاكِبًا), (مَاشِيًا) ve (قَائِمًا) ifadelerinde fiil meydana geldiği için hâl olarak mansûb şekilde gelmiştir.

Hâl; mef'ul konumunda kullanılamaz. Şöyle ki; (اِنْطَلَقْتُ الرَّجُلَ) örneği (اِنْطَلَقْتُ مَاشِيًا) şeklinde kullanılmaz. Çünkü (الانطلاق) fiili (انفعال) bâbıyla kullanılmış ve (انفعال) bâbı gayr-ı müteaddi bir fiildir. Hâl sadece nekra olarak kullanılabilir.

Örnek 2:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا¹³⁶

Onlar; "Biz beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz?" dediler.¹³⁷

Buradaki (صَبِيًّا) ifadesi nekra olarak hâl konumunda kullanılmıştır.

2.5. Zarf Olmasından Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan beşincisi zarf olmasından dolayı nasb başlığıdır. Eylemin meydana geldiği zamanı ve yeri haber eden mansûb isme mef'ûlün fih denir. "Ne zaman" ve "nerede" sorularına yanıt verirler. Eylemin ne zaman meydana geldiğine işaret eden bir zarf varsa bu mef'ûlün fih zaman zarfını; nerede meydana geldiğine işaret eden bir zarf varsa bu mef'ûlün fih de mekân zarfını bildirmektedir. Türkçede ise zaman,

¹³⁶ Meryem 19/29.

¹³⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2016), Meryem 19/29.

durum, miktar, yer-yön ve soru zarfı çeşitleri bulunmaktadır.¹³⁸ Bu başlık aşağıdaki örnekler üzerinden daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır:

(غَدًا آتِيكَ / Yarın sana geliyorum.) ve (يَوْمَ الْجُمُعَةِ يَفْطِرُ النَّاسُ / İnsanlar Cuma günü iftarını açacaklar.) Buradaki (غَدًا) ve (يَوْمَ) ifadeleri zaman ifadesi bildiren zarf oldukları için mansûb olarak kullanılmıştır.

Örnek 1:

Saide el-Huzeli'ye ait kâmil bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

لَدُنْ يَهْزِرُ الْكَفِّ يَغْسِلُ مَتْنُهُ ... فِيهِ كَمَا عَسَلَ الطَّرِيقُ النَّعْلُ¹³⁹

Avucun sallanmasıyla mızrak da kıvranarak yolunu buldu.

Tilkinin yolda titreyerek yürümesi gibi.

Şairin atıcılıktaki maharetini övdüğü bu beyitte (الطَّرِيقُ) kelimesi ise belli bir yer gösterdiğinden dolayı yani mekân zarfı olduğu için mansûb olarak kullanılmıştır.

Örnek 2:

Cerîr'e ait basîl bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

هَبَّتْ جُنُوبًا فَذَكَرَى مَا ذَكَرْتُمْ ... عِنْدَ الصَّفَاةِ الَّتِي شَرَقِي حُورَانَا¹⁴⁰

Rüzgâr güneyden her estiğinde Havran'ın doğusu olan Safa'da size

hatırlattıklarımı iyice hatırla!

Burada (شَرَقِي) ifadesi belli bir yer gösterdiğinden dolayı yani mekân zarfı olduğu için mansûb olarak kullanılmıştır. Ancak, burası (شَرَقِي الدَّارِ) şeklinde ele alındığında bu sefer isim olmuş olur ve merfû olması gerekmektedir. Halil b. Ahmed bunun benzer örneklerini şöyle vermiştir:

Örnek 3:

Lebid b. Rebi'a'ya ait kâmil bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

فَعَدَّتْ كِلَا الْفَرْجَيْنِ تَحْسِبُ أَنَّهُ ... مَوْلَى الْمَخَافَةِ خَلْفُهَا وَأَمَامُهَا¹⁴¹

¹³⁸ Aker Kartal, *Türkçe Video Ders Notları* (Ankara: İsem Yayınları, 2019), 79.

¹³⁹ Şurrah, *Şerhu's-Şevahîdi's-Şi'riyye*, 1/141.

¹⁴⁰ Cerîr b. Atiyye el-Hatafâ, *Divan-u Cerîr*, 493.

*Korkunun sebebi oldu;
Önü ve arkası olan genişçe yer.*

Burada (خَلْفَهَا) ve (أَمَامَهُ) ifadeleri isim olarak kullanıldığı için merfû olarak kullanılmıştır. Bazı durumlarda fiilin nisbet edildiği isimler merfû olarak gelmektedir. Şöyle ki;

Örnek 4:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

فَمَا رِبْحَتْ تِجَارَتُهُمْ¹⁴²

“Bu sebeple ticaretleri kâr etmemiştir.”

Burada olduğu gibi ticaret kâr etmez fakat kâr onda meydana geldiği için fiil ona nispet edilmiş ve (تِجَارَتُهُمْ) ismi merfû olarak gelmiştir.

Örnek 5:

Cerîr b. Atiyye’ye ait olup tâvil bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçiyor:

لَقَدْ لُمْتِنَا يَا أُمَّ غَيْلَانَ فِي السَّرَى ... وَنِمْتِ وَمَا لَيْلُ الْمَطِيِّ بَنَائِمِ¹⁴³

Ey Ümm Gaylan(ağaç)! Gece yürüyüşünde bizi azarladın ve uyudun.

Hızla akıp giden geceler uyumuş değildir.

Burada da anlaşılacağı üzere gece uyumaz ancak gece içinde uyulur. Bu yüzden fiil ona nispet edilmiştir. Bu yüzden (لَيْلُ) ifadesi merfû olarak gelmiştir.

2.6. İnne ve Ahavâtından Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî’nin *el-Cümel*’inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan altıncısı inne ve ahavâtından dolayı nasb başlığıdır. İnne ve ahavâtı isim cümlesinde önce gelip isimlerini nasb, haberlerini ref ederler. Biz burada nasb

¹⁴¹ Lebid b. Rabi’a, *Divan-u Lebid b. Rabi’a* (Beyrut: Dar-ü Sadr, 1999), 117.

¹⁴² el-Bakara 2/16.

¹⁴³ Cerîr b. Atiyye el-Hatafâ, *Divan-u Cerîr*, 554.

ettikleri kısımlara değineceğiz. İnne ve ahavâtı (إِنَّ - أَنْ - كَأَنَّ - لَيْتَ - لَعَلَّ)’den oluşmaktadır. Örneğin (إِنَّ زَيْدًا فِي الدَّارِ / Zeyd evdedir.) cümlesinde olduğu gibi (إِنَّ) nin ismi olan (زَيْدًا) mansûb olarak gelmiştir. Aynı şekilde (أَعَدَّتْ زَيْنَبُ الْعَدَاءَ لِأَنَّ وَالِدَتَهَا مَشْغُولَةٌ / Annesi meşgul olduğu için Zeynep öğlen yemeğini hazırladı.) cümlesinde (لِأَنَّ) nin ismi olan (وَالِدَتَهَا) mansûb olarak gelmiştir.

İnne ve ahavâtını bir mefûl alan müteaddi fiile benzetenler de bulunmaktadır. Onlara göre inne ve ahavâtının kullanıldığı bir cümle ile (ضَرَبَ زَيْدًا عَمْرًا / Amr Zeyd’e vurdu.) cümlesi kalıp ifade olarak birbirine benzemektedir.

2.7. Kâne ve Ahavâtının Haberinden Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî’nin *el-Cümel*’inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan yedincisi kâne ve ahavâtının haberinden dolayı nasb başlığıdır. Kâne ve ahavâtının isim cümlesinden önce gelip isimlerini ref, haberlerini nasp ederler. Biz burada ref ettikleri kısımlara değineceğiz. Kâne ve ahavâtı (كَأَنَّ - صَارَ - أَصْبَحَ-لَيْسَ- كَأَنَّ) ’den oluşmaktadır.

Örnek 1:

(كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا / Zeyd ayakta idi.) cümlesinde olduğu gibi kânenin haberi olan (قَائِمًا) ifadesi mansûb gelmiştir. Kâne ve ahavâtı şekil itibarıyla faili mefulun önüne geçmiş bir fiil cümlesine benzemektedir. Yani şekil olarak (ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا) cümlesine benzemektedir. Bu konuyu Ku’ran-ı Kerim ‘deki şu ayetle ele alacağız:

Örnek 2:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا¹⁴⁴

‘‘Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir.’’

Bu ayette de görüldüğü üzere kânenin haberi olduğu için (سَمِيعًا) ve (بَصِيرًا) ifadeleri mansûb olarak gelmiştir.

¹⁴⁴ en-Nîsa 4/134.

2.8. Tefsîrden Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan sekizincisi tefsîrden (açıklama) dolayı nasb başlığıdır. Sözlükte “ bir şeyi açıklamak, bir şeyi beyan etmek” gibi anlamlara gelip “fesr” kökünden türeyip gelen tefsîr sözcüğü “bir şeyi ortaya çıkarmak, bir şeyi açıklamak, sözdeki kapalılığı giderip onu açıklığa kavuşturmak” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁴⁵ Aşağıda Halil b. Ahmed'in verdiği örneklerde kapalılık giderilip mansûb hale gelen tefsîr (açıklama) ifadelerini açıklanacaktır:

(عِنْدَكَ خَمْسُونَ رَجُلًا / Yanında elli adam var.) cümlesinde olduğu gibi verilen sayının neyin sayısı olduğunu açıklamak için رَجُلًا ifadesi mansûb kullanılmıştır.

Örnek 1:

A'meş'e ait olup tâvil bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

فَلَوْ كُنْتَ فِي جُبٍ ثَمَانِينَ قَامَةً ... وَرُقِيتَ أَسْبَابَ السَّمَاءِ بِسُلْمٍ¹⁴⁶

Eğer seksen metre derinlikteki bir kuyuda olsaydın

Gökyüzüne merdivenle yükselirdin.

Burada verilen sayının neyin ölçüsü olduğunun anlaşılması için (قَامَةً) ifadesi mansûb gelmiştir.

Halil b. Ahmed'in verdiği örnekler incelendiğinde Halil'in “tefsîr” olarak nitelendirdiği şeyin aslında “temyîz” olduğu sonucuna varılabilir. Fakat Halil, “tefsîr” dediği şeyi sayılardan sonra kullanılan “temyîz”den farklı olarak görmekte ve kullanmaktadır.

2.9. Temyîzden Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan dokuzuncusu temyizden dolayı nasb başlığıdır. Temyîz; kök itibarıyla (مَزَّ) fiilinden gelip tef'il babında (مَزَّزَ) fiilinin mastarıdır. Kelime anlamı olarak “bir şeyi ayırmak” anlamına gelmektedir.¹⁴⁷ Arapçadaki gramer konusu olarak ele

¹⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 5/55.

¹⁴⁶ Şurrab, *Şerhu's-Şevahîdi's-Şi'riyye*, 3/96.

¹⁴⁷ Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, (Küveyt: et-Turâsu'l-Arabî, ts), 15/340.

aldığımızda ise kendisinden önce geçen cümlelerin içindeki kapalı unsurdan ne amaçlandığını açıklayan, cümledeki kapalılığı açıklığa kavuşturan ve genellikle mansûb olan nekra bir isimdir. Halil b. Ahmed'in aşağıda Kur'an-ı Kerim ve beyitlerden verdiği örnekler üzerinden bu konu daha da anlaşılır kılınacaktır:

Örnek 1:

(أَنْتَ أَحْسَنُ النَّاسِ وَجْهًا / Yüz olarak sen insanların en güzelisin.) cümlesinde hitap edilen kişiyi hangi açıdan (yüz güzelliği açısından) insanlardan ayırdığını belli etmek için وَجْهًا ifadesi mansûb olarak kullanılmıştır.

Örnek 2:

Cerîr b. Atiyye'ye ait olup vâfir bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

أَلَسْتُمْ خَيْرَ مَنْ رَكِبَ الْمَطَايَا ... وَأَنْدَى الْعَالَمِينَ بِطُونٍ رَاحٍ¹⁴⁸

Bineklere binenlerin en hayırlısı

Ve tüm dünyanın en cömert insanı değil misiniz?

Şairin bir grubu övdüğü bu beyitte (بُطُونٌ) ifadesi temyiz olduğu için mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 3:

Ka'b b. Cuayl'a ait olup tâvil bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

لَنَا مِرْفَدٌ سَبْعُونَ أَلْفَ مُدَجَّجٍ ... فَهَلْ فِي مَعَدٍ مِثْلَ ذَلِكَ مِرْفَدًا¹⁴⁹

Bizim zırhını giymiş yetmiş bin kişilik ordumuz vardır.

Ordu olarak bu ordudan daha hazır bir ordu var mıdır?

Burada ordunun hangi açıdan diğer ordulardan ayrıldığını ifade etmek için (مِرْفَدًا) ifadesi temyîz olarak mansûb gelmiştir.

¹⁴⁸ Cerîr b. Atiyye el-Hatafâ, *Divan-u Cerîr*, 98.

¹⁴⁹ Ebu'l-Beka Muvaffakuddin Yaîş b. Ali b. Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal li'l Zemahşeri* (Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiye, 2001), 2/114.

2.10. İstisnâdan Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan onuncusu istisnadan dolayı nasb başlığıdır. Sözlük anlamı itibarıyla benzerlerinin dışında olma, benzerlerini dışarıda bırakma gibi anlamlar taşımaktadır. İstisnâ, (تَنَّى) kökünden meydana gelen (اسْتَنَّى) fiilinin istif'al bâbında kullanılan mastarıdır.¹⁵⁰ Fiil olarak (تَنَّى), “katlamak, kıvırmak, bükmek veya çift duruma getirmek” gibi anlamlar taşımaktadır. (اسْتَنَّى) fiili ise “genel kaidenin dışında tutmak, ayrıcalık göstermek, bir durumdan muaf kılmak” gibi anlamlar taşımaktadır.¹⁵¹ İstilahî anlamı açısından istisnâ ise istisnâ edatlarından sonra gelen ismi, istisnâ edatlarından önce gelen durumun dışında tutmaktır.¹⁵² Temel olarak istisnânın üç temel ögesi bulunmaktadır. Bunlar ise; İstisnâ edatından önce gelen isim olan *müstesnâ minh*, kullanılan *istisnâ edatı* ve istisnâ edatından sonra gelen isim olan *müstesnâdır*. İstisna edatları ise (إلا - خلا - سوى - غير - إلا) (حاشى)'dir. Buna aşağıdaki örnekler üzerinden değinilecektir:

Örnek 1:

(قَامَ النَّاسُ إِلَّا مُحَمَّدًا) / Zeyd hariç topluluk/grup dışarı çıktı.) ve (خَرَجَ الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا) / Muhammed hariç insanlar ayağa kalktılar.) cümlelerinde olduğu gibi Zeyd ve Muhammed bu yapılan fiile iştirak etmedikleri için bu fiilin dışında tutulmuşlardır. Yani müstesnâ durumuna gelmişlerdir. Bu sebeple bunlar mansûb olarak gelmişlerdir.

Ancak (غیر) ve (سوى) istisnâ edatlarının kullanıldığı cümlelerde müstesnâ muzafun ileyh olduğu için mecrûr olarak harekelendirilir. Şöyle ki: (رَأَيْتُ الطَّلَابَ غَيْرَ زَيْدٍ) / Zeyd hariç öğrencileri gördüm.) cümlesinde müstesnâ olan (زَيْدٍ) muzafun ileyh olduğu için mecrûr olarak gelmiştir.

2.11. Nefyden Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan on birincisi nefyden dolayı nasb başlığıdır. Fiile benzeyen harflerden kabul edilen 'inne' harfî gibi ismini nasb, haberini ref eden olumsuzluk lâ'sına “للجنس

¹⁵⁰ Şihâbeddin el-Karâfî, *el-İstiğnâ fî ahkâmi'l-istisnâ*, thk. Taha Muhsin, (Bağdat: Matbaatü'l-irşâd, 1982), 95.

¹⁵¹ el-Karâfî, *el-İstiğnâ fî ahkâmi'l-istisnâ*, 90.

¹⁵² Azize Fevâl Bâbestî, *el-Mu'cemü'l-mufasssal fî'n-nahvi'l-Arabi*, (Beyrût: Dârü'l-kutubi'l-ilmiyye, 1992), 1/80-81.

لا النافية / lâ nâfiye lil-cins” ya da “lâ tebrîe” adı verilir. Lâ nâfiye lil-cins, öncesine geldiği nekra ismin tüm fertlerini olumsuzlaştırdığı için bu adı almıştır. Bu nedenle Türkçe’ye “Hiçbir, hiç kimse, hiç” şeklinde çevrilir.¹⁵³ Aşağıdaki örneklerle bu konu daha anlaşılır hale getirilecektir:

Örnek 1:

(لَا مَالَ لِعَبْدِ اللَّهِ / Abdullah’ın hiç malı yoktur.) ve (لَا عَقْلَ لَزَيْدٍ / Zeyd’in hiç aklı yoktur.) ve (لَا جَاهَ لَعَمْرُو / Amr’ın hiç makamı yoktur.) cümlelerinde olduğu gibi (مَالٌ), (عَقْلٌ) ve (جَاهٌ) ifadeleri nefiyden dolayı mansûb olarak gelmiştir.

Lâ nâfiye lil-cinsin ismi sadece nekra olabilir. Marife bir isim üzerine kullanıldığı takdirde harf amel edemez duruma gelir. Şöyle ki:

Örnek 2:

Basît bahrinde geçip kime ait olduğu bilinmeyen bir beyitte şöyle geçmektedir:

أُنْكِرْتُهَا بَعْدَ أَغْوَامٍ مَضَيْنَ لَهَا ... لَا الدَّارَ دَارًا وَلَا الْجِيرَانَ جِيرَانًا¹⁵⁴

Üstünden geçen yıllardan sonra tanımadım onu.

Ne ev evdir ne de komşu komşudur.

Şairin geçen uzun bir zamandan sonra evini ve komşusunu tanımadığını ifade etmek istediği bu beyitte lâ nâfiye lil-cinsin ismi olan (الدَّارَ) ve (الْجِيرَانَ) ifadeleri marife oldukları için lâ nâfiye amel etmemiştir.

2.12. Hettâ ve Ahavâtından Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî’nin *el-Cümel*’inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan on ikincisi hettâ ve benzerlerinden dolayı nasb başlığıdır. “–e kadar ” anlamını taşıyan (حَتَّى) ifadesinden sonra gelen kelime mansûb olmaktadır. Bu konu aşağıdaki örnekler üzerinden ele alınacaktır:

Örnek 1:

(لَا أَذْهَبُ حَتَّى تَقْدَمَ / Sen gelene kadar gitmiyorum.) ve (لَنْ أَخْرُجَ حَتَّى تَأْتِيَنَا / Sen bize gelene kadar çıkmayacağım.) örneklerinde olduğu gibi (حَتَّى)’dan dolayı (تَأْتِيَنَا) ve (تَقْدَمَ) fiilleri mansûb olarak kullanılmıştır.

¹⁵³ Akşit, *Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri*, 324.

¹⁵⁴ İbn Hişam, *Şerh-u Şüzuri ’z-Zeheb*, 1/246.

Örnek 2:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

لَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ¹⁵⁵

‘‘İki denizin birleştiği noktaya varıncaya kadar hiç durmadan gideceğim.’’

Burada da (أَبْلُغَ) fiili (حَتَّى) ifadesinden dolayı mansûb olarak gelmiştir.

2.13. Cevabın ‘‘Fe’’ İle Verilmesinden Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî’nin *el-Cümel*’inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan on üçüncüsü cevabın ‘‘fe’’ (ف) ile verilmesinden dolayı nasb başlığıdır. ‘‘Fe’’ harfinin Arapçada ibtidâi, zâid, atıf, isti’naf, cevaba rabt ve sebebiye gibi farklı farklı kullanımları mevcuttur.¹⁵⁶ Bizim bu başlık altında ele alacağımız kısım ise ‘‘cevaba rabt’’ olan kısımdır.

Örnek 1:

(أَكْرَمَ زَيْدًا فَيُكْرِمَكَ / Zeyd’e ikramda bulun ki o da sana ikramda bulunsun.) ve (تَعَلَّمَ الْعِلْمَ / İlim öğren ki sana faydası olsun.) cümlelerinde cevap ‘‘fe’’ ile verildiği için cevap olan (يُكْرِمَ) ve (يَنْفَع) fiilleri mansûb olarak kullanılmıştır.

Örnek 2:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ¹⁵⁷

‘‘Öyle ise sakın Allah ile beraber başka bir ilâha yalvarma ki azaba uğrayanlardan olmayasın.’’

Bu ayete de cevap ‘‘fe’’ ile verildiği için cevap niteliğinde olan (تَكُونَ) fiili mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 3:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

¹⁵⁵ el-Kehf 18/60.

¹⁵⁶ Yusuf Böyük, ‘‘ ‘Fe’ Edatının Arap Dilindeki Fonksiyonu’’, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2015), 254.

¹⁵⁷ eş-Şuara 26/213.

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ¹⁵⁸

“Sırf Allah'ın rızasını dileyerek sabah akşam Rab'lerine dua edenleri huzurundan kovma. Onların hesabından sen sorumlu değilsin, onlar da senin hesabından sorumlu değiller. Onları yanından kovduğun takdirde zalimlerden olursun.”

Bu ayete de cevap “fe” ile verildiği için cevap niteliğinde olan (تكون) fiili mansûb olarak gelmiştir.

2.14. Taaccübten Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan on dördüncüsü taaccüp(şaşıma)den dolayı nasb başlığıdır. ”Failin vasfıyla ilgili gizli olan bir fazlalığın büyük görülmesi”¹⁵⁹ anlamında ifade edilen taaccüb Arap dilinde değişik kalıp ve kelimelerle ifade edilmektedir. Aslında bir şeyin genel bir durum haricinde bir insanda bulunduğu işaret eden bir ifadedir. Fail ve mefûl konumunda kullanılmaktadır.

Örnek 1:

(مَا أَكْرَمَ عَمْرًا / Amr ne kadar da kıymetli!) ve (مَا أَحْسَنَ زَيْدًا / Zeyd ne kadar da iyidir/güzeldir!) ifadelerinde olduğu gibi o kişide var olan bir özelliğin ifadesi şaşıma (taaccüb) ifadesiyle dışarıya yansıtılmıştır. Yukarıda verilen örneklerde taaccüpten dolayı (أَكْرَمَ) ve (أَحْسَنَ) ifadeleri mansûb olarak kullanılmıştır.

2.15. Fâilin Mefûl; Mefûlun Fâil Konumunda Olmasından Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan on beşincisi failin mefûl; mefûlun fail yerine geçmesinden dolayı nasb başlığıdır. Arapçada genel itibarıyla kurulu bir cümlede fiil-fail-mefûl sıralamasıyla kurulmaktadır. Ancak yukarıda da ele aldığımız üzere mefûlun failin önüne geçmesi gibi durumlar da bulunmaktadır. Bununla birlikte dil bilgisi açısından

¹⁵⁸ el-En'am 6/52.

¹⁵⁹ Abdurrahman el-Mekkûdi, *Şerhu'l-Mekkûdi 'ala Elfiyeti İbn Malik* (Beyrût: Mektebeti'l-Asriyye, 2002), 150.

baktığımızda Arapçada fail konumunda olan bir sözcüğün gramer açısından meful konumunda gözüktüğünü; aynı zamanda meful konumunda olan bir sözcüğünde fâil konumunda gözüktüğünü görmekteyiz. Bu konu Halil b. Ahmed'in verdiği örnekler üzerinden ele alınacaktır:

Örnek 1:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

قَالَ رَبِّ اَنْى يَكُونُ لِىْ غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِى الْكِبَرُ وَاْمْرَاتِى عَقِرٌ¹⁶⁰

“Zekeriya, “Ey Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çatmış iken ve karım da kısır iken benim nasıl çocuğum olabilir?” dedi.”

Burada asıl kastedilen cümle (قَدْ بَلَغْتُ الْكِبَرُ / Büyük bir yaşa ulaştım.) cümlesidir. Ayette anlamsal açıdan meful konumunda olan (الْكِبَرُ) ifadesi sanki fâilmiş gibi merfû şeklinde gelmiştir.

Örnek 2:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَاِسْتَعْلَ الرَّأْسُ شَيْبًا¹⁶¹

“Saçım sakalım ağardı.”

Bu ayette (شَيْبًا) ifadesi baş için değil de yaşlılık için kullanılmıştır. Yani orada kastedilen yaşlılığın gelip çattığıdır.

Örnek 3:

Ahtal en-Nesrânî'ye ait olup basît bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

مِثْلُ الْقَفَافِ هَذَا جَوْنٌ قَدْ بَلَغَتْ ... نَجْرَانٌ أَوْ بَلَغَتْ سَوَاءَتُهُمْ هَجْرٌ¹⁶²

Onlar gece hırsızlık yapmak için titreyerek Necran'a varan kirpiller gibidir.

Ya da kötülükleri Hecer'e ulaşmıştır.

¹⁶⁰ Âli İmran 3/40.

¹⁶¹ Meryem 19/4.

¹⁶² Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccacî, *el-Cümel fi'n-Nahv*, şrh. İbn Ebi Şeneb (Cezayir, y.y. 1926), 1/211.

Ahtal'ın Cerir'in kavmini hırsızlık ve kötülükle itham etmek için kirpiye benzettiği bu örnekte (بَلَّغْتُ سَوَاءَ أَتَيْتُهُمْ هَجَرَ) ifadesi aslında merfû gelmesi gerekirken yani (السَّوَاءُ) şeklinde gelmesi gerekirken mansûb konumunda gelmiştir.

Örnek 4:

Nâbiğa el-Ca'dî'nin kâmil bahrinde geçen bir beyitinde şöyle geçmektedir:

كَانَتْ عُقُوبَةُ مَا جَنَيْتَ كَمَا ... كَانَ الزَّانِءُ عُقُوبَةَ الرَّجْمِ¹⁶³

Senin suçunun da cezası recimdir.

Zina suçunun cezası recim olduğu gibi.

Burada kastedilen (كَانَ الرَّجْمُ عُقُوبَةَ الزَّانِءِ) şeklindedir. Burada (الرَّجْمُ) ifadesi aslında mefûl konumunda mansûb olarak gelmiş faildir.

2.16. Nekre-i Mevsûfe Olan Nidâdan Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan on altıncısı nekre-i mevsûfe olan nidâdan dolayı nasb başlığıdır. Arapçada nidâ edatı, genel olarak seslenilecek ismin önüne gelir. Bu isimler özel isim olabildiği gibi diğer isimler de olabilir. Genel olarak nidâ edatının peşinden isim gelmektedir ancak nidâ edatından sonra fiil sıfat ve harf de gelebilmektedir.¹⁶⁴ Muhatabın isminin bilinmediği ya da ona genel bir şekilde seslenilmek istendiği, dolayısıyla belli bir kişi ya da topluluğun kastedilmediği münâdâya nekre-i mevsûfe veya nekre-i gayr-i meksûde denilmektedir. Böyle bir durumda nidâ harfinden dolayı münâdâ mansûb olarak gelmektedir.

Örnek 1:

(يَا رَجُلًا فِي الدَّارِ / Ey evdeki adam!) ve (يَا غُلَامًا ظَرِيفًا) / Ey zarif delikanlı!) cümlelerinde olduğu gibi ismi bilinmeyen veya tanınmayan bir kişiye seslenilmiştir. Bundan dolayı münâdâ mansûb şeklinde kullanılmıştır.

Örnek 2:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

¹⁶³ Ebû Leylâ Kays b. Abdillâh b. Udes b. Rebîa en-Nâbiğa el-Ca'dî el-Âmirî, *Dîvân-u Nâbiğa el-Ca'dî*, thk. Vâdih es-Samed (Beyrût: Dar-u Sadr, 1998), 169.

¹⁶⁴ M. Akif Özdoğan, "Arap Dilinde Münâdâ ve İşlevleri", *KSÜ İlahiyat Dergisi* 26 (2015), 7.

“Yazıklar olsun o kullara ki...”

Ayette seslenilen kişi belli kişi olmadığından dolayı (حَسْرَةً) şeklindeki münâda mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 3:

Abd Yağûs’a ait olup tavîl bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

فِيَا رَاكِبًا إِمَّا عَرَضْتَ فَبَلِّغُنْ ... نَدَامَايَ مِنْ نُجْرَانٍ أَنْ لَا تَلَاقِيَا¹⁶⁶

*Ey yolcu! Oraya gittiğinde beraber içki içtiğim Necranlı arkadaşlarıma
onlarla bir daha görüşmeyeceğimi söyle.*

Seslenilen kişi belli olmadığından ve tanınmadığından için münâdâ nekre-i mevsufe olduğu için (رَاكِبًا) ifadesi mansûb şeklinde kullanılmıştır.

Örnek 4:

Tavîl bahrinde geçip kime ait olduğu bilinmeyen bir beyitte şöyle geçmektedir:

يَا سَارِيًّا بِاللَّيْلِ لَا تَخْشَ ضَلَّةً ... سَعِيدُ بْنُ سَلْمٍ ضَوْءٌ وَكُلُّ بَلَدٍ¹⁶⁷

Ey gece yolcusu! Yolumu kaybederim diye korkma.

Said b. Selm tüm memleketlerin ışığıdır.

Bu beyitte Said b. Selm’e karşı bir övgünün olduğunu, her şehrin yolunu bildiğini yorumlayabiliriz. Beyitte de seslenilen kişi belli olmadığı ve tanınmadığından münâdâ nekre-i mevsûfe olduğu için (سَارِيًّا) ifadesi mansûb şeklinde kullanılmıştır.

2.17. İğrâdan Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî’nin *el-Cümel*’inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan on yedincisi iğrâdan dolayı nasb başlığıdır. Arapçada (إِغْرَاء) kelimesi (أَغْرَى - يَغْرِى) fiilinin mastarı olup (إِفْعَال) babından gelmektedir. Kelime manası, teşvik etmek, sevk etmek, kışkırtmak, yönlendirmek, tutkun olmak, düşkün olmak

¹⁶⁵ Yâsin 36/30.

¹⁶⁶ İbn Hişam, *Şerh-u Şüzuri ’z-Zeheb*, 1/65.

¹⁶⁷ Şurrah, *Şerhu ’ş-Şevahîdi ’ş-Şi’riyye*, 1/277.

şeklinde dir.¹⁶⁸ Dilciler tarafından ise farklı tarifler yapılmıştır. İbn Hişam ‘‘ İğra muhatabı hoş/iyi bir şeyi yapması için uyarmaktır.’’¹⁶⁹; İbn Akîl ‘‘ Övgüyü çeken bir durumu muhataba emretmektir.’’¹⁷⁰; Suyuti (الزم) fiilinin takdîri ile mansûb olan isimdir.’’¹⁷¹ şeklinde tanımlamaktadır.

Örnek 1:

(عَلَيْكَ زَيْدًا / Kendine dikkat et Zeyd!), (رُوَيْدَكَ مُحَمَّدًا / Yavaş ol Muhammed!) örneklerinde olduğu gibi kişiyi bir şeye teşvik etmeye çalışıldığı için yani iğrâdan dolayı (زَيْدًا) ve (مُحَمَّدًا) ifadeleri mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 2:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ¹⁷²

‘‘Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin.’’

Bu ayette de iman edenleri bir şeye teşvik etmeye çalışıldığı için yani iğrâdan dolayı (أَنْفُسَكُمْ) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 3:

Miskîn ed-Dârimi lakaplı bir şaire ait olup tavîl bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

أَخَاكَ أَخَاكَ إِن مِّنْ لَا أَخَا لَهُ ... كَسَاعٍ إِلَى الْهَيْجَا بَغِيرٍ سِلَاحٍ¹⁷³

Kardeşine sıkı sarıl kardeşine! Kardeşi olmayan kişi,

Savaşa silahsız giden bir asker gibidir.

Bu beyitte de olduğu gibi (أَخَاكَ أَخَاكَ) ifadeleri bir konuya teşvik içerdiği ve kardeşliğin önemini dikkate aldığı için mansûb olarak gelmiştir.

¹⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/471.

¹⁶⁹ İbn Hişam, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 4/74.

¹⁷⁰ İbn Akîl, *Şerh-u İbn-i Akîl*, 4/301.

¹⁷¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerh-i Cem'i'l-Cevâmi'* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 3/27.

¹⁷² el-Mâide 5/105.

¹⁷³ Rebîa b. Âmir b. Üneyf b. Şüreyh et-Temîmî Miskîn ed-Dârimî, *Divân-u Miskîn ed-Dârimî*, thk. Abdullah el-Cubûri, Halil İbrahim el-Atiyye (Bağdat: Darü'l-Basri, 1970), 1/29.

Örnek 4:

Muattal el-Huzelî'ye ait olup tavîl bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçiyor:

رُوَيْدًا عَلِيًّا جَدَّ مَا تَدِّي أُمِّهِ ... إِلَيْنَا وَلَكِنْ بَعْضُهُ مُتَمَائِنٌ¹⁷⁴

Sakin ol ey Ali kabilesi! Onların bazıları sadık olmasa da bize;

Anne tarafından bizim akrabalarımız oldukları için onlara sahip çık.

Bu beyitte şair Kinane'den olan Ali kabilesine sadakatsizliklerine rağmen gönlü razı olmasa da akrabalıktan dolayı sahip çıkmaktadır. Görüldüğü üzere muhatabı kötü bir şey yapmasın diye sakın olmaya yönlendirdiği için yani iğrâdan dolayı (عَلِيًّا) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

2.18. Tahzîrden Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan on sekizincisi tahzîrden dolayı nasb başlığıdır. Arapça'da (تحذير) kelimesi (يَحْذَرُ - حَذَر) fiilinin mastarı olup (تَفْعِيل) babından gelmektedir. Uyarmak, korumak, engellemek, ikaz etmek, korkutmak gibi manalara gelmektedir.¹⁷⁵ Tahzîr, aslında muhatabı kötü bir şeyi yapmaktan nehyetmektir. İbn Hişam tahzîr'i “Muhatabı çirkin işlerden kaçındırmak için uyarmak ve tembih etmektir.”¹⁷⁶ şeklinde tanımlarken; Zemahşerî “Fiilinin zorunlu olarak hazf edildiği mensûb bir isimdir.”¹⁷⁷ şeklinde tanımlamıştır.

Örnek 1:

(اِخْذَرْ رَأْسَكَ وَالْحَائِطَ / Başın ve duvar.) cümlesi aslında (رَأْسَكَ وَالْحَائِطَ) / Başına dikkat et duvara çarpmasın.) şeklinde takdîr edilebilmektedir. (الْأَسَدَ الْأَسَدَ / Aslan aslan.) örneğinde ise (لَا تَقْرَبْ إِلَى الْأَسَدِ) / Aslana yaklaşma.) şeklinde takdîr edilebilmektedir. Aşağıdaki âyet ve hadis örneği üzerinden bu konuyu daha anlaşılır hale getirelim:

Örnek 2:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

¹⁷⁴ eş-Şu'ara el-Huzeliyyîn, *Dîvân-u Huzeliyyîn*, thk. Ahmed ez-Zeyn, Mahmud Ebu'l-vefa (Mısır: Darü'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1965), 3/46.

¹⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/471.

¹⁷⁶ İbn Hişam, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 4/70.

¹⁷⁷ Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Mufasssal fi'l Arabiyye*, nşr. Fahr Salih Kadare (Ürdün: Dar-u Ammar, 2004), 2/70.

“Allah'ın peygamberi onlara, Allah'ın devesini göstermiş ve: "Allah'ın bu devesine ve onun su hakkına dokunmayın" demişti.”

Bu ayette de Semûd kavmine gönderilen Hz. Salih, oradaki insan topluluğunu bir şeyi yapmama konusunda uyardığı için (نَاقَةَ) ifadesi mansûb olarak gelmiştir. Bunu nasp eden fiil ise (احْذَرُوا) fiilidir. Yani bu âyet (احْذَرُوا نَاقَةَ اللَّهِ) şeklinde takdîr edilebilmektedir.

Örnek 3:

Bir hadis-i şerifte şöyle geçmektedir:

إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ، فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ¹⁷⁹

“Zandan kaçının. Çünkü zan sözlerin en yalan olanıdır.”

Bu örnekte de aslında kastedilen zandan kaçınılmasıdır. Bu yüzden (الظَّنَّ)ifadesi tahzîr gereği mansûb olarak gelmiştir. Yani bu ifade aslında (احْذَرُوا الظَّنَّ) şeklinde takdîr edilebilmektedir.

Bu başlığı sonlandırmadan evvel tahzîr ve iğrâ kavramları arasındaki keskin noktaya değinmemizde fayda olacaktır. Tahzir; daha çok muhatabı korkutma ve engelleme gibi daha çok uzaklaştırma anlamlarını taşırken; iğrâ ise tahzirin tersi muhatabı teşvik etme, yönlendirme ve bir yerlere çekme gibi anlamlar taşımaktadır. Bu yüzden muhatabı korkutma, engelleme gibi olumsuz anlam ifade eden kelimeleri tahzir olarak adlandırabileceğimiz gibi muhatabı teşvik edici, yönlendirici ve bir yerlere çekici gibi olumlu anlam ifade eden kelimeleri iğrâ olarak adlandırabiliriz.

2.19. Mürekkeb İsim (İki İsmi Yerinin Tutan Bir İsim)’den Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî’nin *el-Cümel*’inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan on dokuzuncusu iki ismin yerini tutan tek isimden dolayı nasb başlığıdır. İki kelimenin bir araya gelerek oluşturdukları yeni kelimeye mürekkeb

¹⁷⁸ eş-Şems 91/13.

¹⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî el-Buhârî, *Sahihu’l-Buhârî* (Beyrut: Dar-u İbn Kesir, 1987), 6/2474.

kelime denilmektedir. Arapçada bazı ifadeler mürekkebe ifadelerden oluşmaktadır. Mürekkebe ifadeler iki türlü olmaktadır. Birinci kategoriye girenler, aralarında takdîri olarak bulunan atıf harfîyle olan mürekkebe ifadelerdir. Bunlara mürekkebe sayılar olarak ifade edilen 11-19 sayıları arasındaki mebnî sayılar örnek verilebilir.

Örnek1:

(أَتَانِي خَمْسَةَ عَشَرَ رَجُلًا / Yanıma on beş adam geldi.), (مَرَرْتُ بِخَمْسَةِ عَشَرَ رَجُلًا / On beş adama uğradım.) ve (ضَرَبْتُ خَمْسَةَ عَشَرَ رَجُلًا / On beş adamı dövdüm.) ifadelerinde olduğu gibi sanki (خَمْسَةَ عَشَرَ) ifadesinin arasında takdîri bir atıf harfî varmış gibi mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 2:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ¹⁸⁰

“Orada on dokuz bekçi vardır.”

Bu ayette de (تِسْعَةَ عَشَرَ) ifadesi fetha üzeri mebnî iken mahallen merfû konumundadır. Ve iki ismin yerini aldıkları için yani iki kelimededen oluştukları için buna birer örnek mahiyetindedir.

İkinci kategoriye girenler ise biri diğerinde âmil olmayıp tek isim gibi kabul edilen mürekkebe ifadelerdir. Bunlara da (بِعَلْبِكَ) ve (حَضْرَمُوت) âlem isimlerini örnek verebiliriz.

Örnek 3:

İmrü'l-Kays'a ait olup tavîl bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

لَقَدْ أَكْرَمْتَنِي بِعَلْبِكَ وَأَهْلُهَا ... وَلَا بِنُ جُرَيْجٍ كَانَ فِي جِمَصٍ أَكْرَامًا¹⁸¹

Ba'lebek ve oranın ehli beni tanımadı.

İbn Cureyc ise Humus'ta beni tanımadı.

¹⁸⁰ el-Müdesir 74/30.

¹⁸¹ İmrü'l Kays b. Hucr, *Divân-u İmrü'l-kays* (Beyrût: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 68.

Şairin uzun zamandan beri uğramadığı ve üzerinden geçen uzun bir zamandan sonra memleketindekilerin onu tanımadığını ifade ettiği bu beyitte de olduğu gibi (بعلبك) ismi, mürekkebi isim olduğu için mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 4:

A'sa'ya ait olup tavîl bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

وَكِسْرَى شَهْنَشَاهُ الَّذِي سَارَ مُلْكُهُ ... لَهُ مَا اشْتَهَى رَاحٌ عَتِيقٌ وَزَنْبِقٌ¹⁸²

Kisra, krallığı yürüyen bir şahinşahı(krallar kralıydı)

Arzuladığı tek şey ise yıllanmış şarap ve zambaktı.

Şairin Kisra'yı övdüğü bu beyitte (شَهْنَشَاهُ) ifadesi iki ismin yerini tutan bir isim olduğu için mansûb olarak gelmiştir.

Halil b. Ahmed'in verdiği örneklere bakıldığında aslında Halil'in anlattığı mevzunun güncelde gayr-ı munsarîf olarak ifade edilen memnu' mine's-sarf mevzusu olduğu anlaşılmaktadır. Gayr-ı munsarîf ifadesi ise bir kelimenin cümle içerisinde aldığı göreve göre son harekesinin normal şartlarda olması gerektiği gibi kullanılamaması durumudur.

2.20. “Mâ Bâle” ve Ahavâtının Haberinden Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan yirmincisi “mâ bâle” (مَا بَالُ) ve ahavâtının haberinden dolayı nasb başlığıdır. Arapçada bir durumun sebebinin öğrenmek veya bir durum hakkında bilgi almak için kullanılan ifadelerden biri de “mâ bâle” (مَا بَالُ) ve ahavâtıdır. Bu ifadeler haberini nasp etmektedir. Bu konu Halil b. Ahmed'in verdiği aşağıdaki örnekler üzerinde ele alınacaktır:

Örnek 1:

(مَا شَأْنُكَ وَاقِفًا؟) / Neden suskunsun?), (مَا لَكَ سَاكِنًا؟) / Zeyd neden ayakta?), (مَا بَالُ زَيْدٍ قَائِمًا؟) / Neden duruyorsun?) örneklerine baktığımızda mâ bâle (مَا بَالُ) ve ahavâtının haberleri olan (قَائِمًا), (سَاكِنًا) ve (وَاقِفًا) ifadeleri mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 2:

¹⁸² Celaleddin es-Suyuti, *el-Müzhir fî Ulûmi'l-Lügati ve Envaiha*, thk. Muhammed Cad el-Mevla, Muhammed Ebu'l-fadl İbrahim, Ali Muhammed el-Becavi (Beyrût: el-Mektebeti'l-Asriyye, 1998), 1/294.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَةٍ¹⁸³

“Size ne oluyor da münâfıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz?”

Bu ayette (فِتْنَةٍ) ifadesi mâ bâle (مَا بَالُ)’nin haberi olduğu için mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 3:

Şair er-Râî en-Numeyrî’ye ait olup kâmil bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

مَا بَالُ دَفْكَ بِالْفَرَّاشِ مَذِيلاً؟ ... أَقْذَى بِعَيْنِكَ أَمْ أَرَدْتَ رَجِيلاً¹⁸⁴

Yatağa yığılıp kalman neden?

Gözün mü korktu yoksa göçmek mi istedin?

Bu beyitte de gözüktüğü gibi (مَذِيلاً) ifadesi mâ bâle (مَا بَالُ)’nin haberi olduğu için mansûb olarak gelmiştir.

Aslında çeşitli eserler incelendiğinde ve güncelde kullanılan terkiplere bakıldığında “mâ bâle (مَا بَالُ) ve ahavâtı” şeklinde bir terkinin bulunmadığı ve bunu sadece Halil’in kullandığı sonucuna varmak mümkündür.

2.21. Fiil Konumundaki Mastardan Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî’nin *el-Cümel*’inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan yirmi birincisi fiil konumundaki mastardan dolayı nasb başlığıdır. Malum olduğu üzere mastarlar, kendilerinden meydana gelen fiiller tarafından mefulü mutlak olarak nasbedilirler. Kimi zaman bu mastarların fiilleri düşürülür ve kendileri mansub olarak kullanılır. Ama o fiillerin manasını anlama konusunda (siyak-sibak) yardımcı olur.¹⁸⁵ Örneğin (رَعِيَّ / Allah seni korusun.) ifadesindeki (رَعِيَّ)

¹⁸³ en-Nisâ 74/49.

¹⁸⁴ Ebû Cendel (Ebû Nûh) Ubeyd b. Husayn b. Muâviye b. Cendel en-Nümeyrî, *Dîvânü’r-Râî en-Numeyrî*, thk. Reinhard Weipert (Beyrût: el-Me’hedî’l-Mânî lil Ebbâsi’ş-Şerkiyye, 1980), 213.

¹⁸⁵ Selahattin Yılmaz, “Arapça’da Fiillerinin Yerine Mansub Olarak Kullanılan Mastarlar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2002), 223-224; İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufasssal*, 1/299.

ifadesi fiili hazfedilmiş bir mastar konumundadır. Bu mastarın (رَعَاكَ اللَّهُ رَعِيًّا) şeklinde takdîr edilmesi gerekmektedir. Bu şekilde kullanılan ifadeler mansûb olarak gelmektedir. Bunun örnekleri aşağıdaki ayet ve beyitler üzerinden ele alınacaktır:

Örnek 1:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ¹⁸⁶

‘‘Bu, Allah'ın kulları hakkında, öteden beri yürürlükte olan yasasıdır.’’

Allah'ın kanun koyduğunu ifade eden kelime olan (سُنَّتَ اللَّهِ) ifadesi mastar olup (سَنَّ) fiilinin yerine kullanıldığı için mansûb olarak gelmiştir. Burada asıl olan (سَنَّ اللَّهُ سُنَّةً) ifadesidir.

Örnek 2:

Ka'b b. Züheyr'e ait olup basît bahrinde geçen bir beyitte şöyle bir ifade geçmektedir:

يَسْعَى الْوُشَاةُ بِجَنَبَيْهَا وَقِيلُهُمْ ... إِنَّكَ يَا بَنَ أَبِي سُلْمَى لَمَقْتُولٌ¹⁸⁷

Ey İbn Ebi Sülma! Sen öleceksin dediklerinde

Koğucu, etrafında dönüp dolanıyordu.

Bu beyitte de (يَقُولُونَ قَوْلًا) fiili yerine mastar olarak (قِيلَ) ifadesi mansûb olarak kullanılmıştır.

Örnek 3:

Çoğu zaman birçoğumuzun kullandığı (سُبْحَانَ اللَّهِ) ter kibini ele alacak olursak burada aslında bizler (أُسَبِّحُ اللَّهَ سُبْحَانًا / Allah'ı bütün eksikliklerden tensiz ederim.) ifadesini kastetmiş oluruz. Yani kullanacağımız bu (أُسَبِّحُ) fiilini hazfederek yerine (سُبْحَانَ) mastarını mansûb kullanmaktayız.

¹⁸⁶ el- Mü'min 40/85

¹⁸⁷ Ka'b b. Züheyr, *Dîvân-u Ka'b b. Züheyr*, thk. Ali Faûr (Beyrût: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 1/19.

2.22. Emir İfadesi Olmasından Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan yirmi ikincisi emir ifadesi olmasından dolayı nasb başlığıdır. Arapçada da bazen emir fiili ile ifade edilen emir ifadeleri mastarlarla ifade edilmektedir. Örneğin (صَبْرًا / Sabret!) veya (حَدِيثًا / Konuş!) ifadelerinde olduğu gibi aslında burada bir emir fiili mevcuttur fakat fiil kalıbıyla ifade edilmemiştir. Yani aslında bu ifadeler (اصْبِرْ) ve (حَدِّثْ) ve fiilleri yerine kullanılmıştır. Emir ifadesi de olduğu için mansûb olarak gelmiştir. Halil b. Ahmed'in verdiği bu örneğin cümle içindeki kullanımına sosyal medya mecrâlarında karşımıza çıkan şu satırları örnek vermek isterim:

Örnek 1:

أَيُّهَا الْمَوْجُوعُ! صَبْرًا.

إِنَّ بَعْدَ الصَّبْرِ بُشْرًا.

أَيُّهَا الْبَاكِ بَلِّلْ! سَوْفَ يَأْتِي نُورٌ فَجْرًا.

أَيُّهَا الْمَكْسُورُ! قُلْ لِي هَلْ يُدِيمُ اللَّهُ كَسْرًا؟

يَا كَسِيرَ الْقَلْبِ! مَهْلًا.

إِنَّ بَعْدَ الْعُسْرِ يُسْرًا.

Ey acı çeken! **Sabret!**

Zira sabrın sonu selamettir.

Ey geceleri gözyaşı döken!

Aydınlık, şafak vakti gelecektir.

Ey kırgın! Söyle bana.

Allah kırgınlığımı uzun sürdürür mü?

Ey kalbi kırılmış! **Sakinleş!**

Şüphesiz ki her zorluktan sonra bir kolaylık vardır.

Bu dizelere baktığınızda (صَبْرًا) ve (مَهْلًا) ifadeleri emir ifade eden mastar ifadeleridir.

Bu ifadelerin emir kalıbı (اصْبِرْ) ve (امْهَلْ) şeklindedir. Bunlar doğrudan fiil olarak gelmedikleri için mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 2:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“Savaşta inkâr edenlerle karşılaştığınızda boyunlarını vurun.”

Bu ayette (ضَرْبِ) emir ifadesinden aslında kastedilen (فَاضْرِبُوا الرِّقَابَ / Boyunlarını vurun.) ifadesidir. Burada da emir kullanıldığı için (ضَرْبِ) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 3:

İmrü'l-Kays'a ait olup tavîl bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

فَدَعُ عَنْكَ نَهْبًا صَبِيحَ فِي حَزَاتِهِ ... وَلَكِنْ حَدِيثًا مَا حَدِيثُ الرَّوَاجِلِ¹⁸⁹

İçinden çılgınlık atılan, talan edilmiş malı bırak.

Fakat bineklerin başına gelenlerden bahset bana.

Bu beyitte de (حَدِيثًا) ifadesinden kastedilen (حَدَّثَنِي حَدِيثًا / Bana anlat.) ifadesidir. Emir olarak geldiği için حَدِيثًا ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

2.23. Medihden Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan yirmi üçüncüsü medih (övgü)den dolayı nasb başlığıdır. Bir şeyi (insanı, nesneyi, eylemi, davranışı, karakteri) kendisinde bulunan ya da bulunduğu iddia edilen iyi ve güzel bir özelliği dolayısıyla övmeye “medih” denir.¹⁹⁰ Bu gibi ifadeler kullanıldığında mansûb olarak kullanılmaktadır. Bu konu aşağıdaki örnekler üzerinden ele alınacaktır:

Örnek 1:

(مَرَرْتُ بِزَيْدِ الرَّجُلِ الصَّالِحِ / Zeyd'e uğradım. O ki ne sâlih bir adamdır.) ifadesinde Zeyd çok övüldüğü için Zeyd'in isminden sonra gelen (الرَّجُلِ الصَّالِحِ) ifadesi bir övgü mahiyetinde mansûb olarak gelmiştir. Şuna dikkat edilmesi gerekir ki eğer (الرَّجُلِ)

¹⁸⁸ Muhammed 47/4.

¹⁸⁹ İmrü'l Kays, *Divân-u İmrü'l-Kays*, 94.

¹⁹⁰ Süleyman Koç, *Arap Gramerinde ve Kur'an'da Medih-Zem Fiilleri* (Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2019), 19.

(الصَّالِح) ifadesi bedel yapılmak istenseydi o zaman (بَزِيد) ifadesine tabi olarak mecrûr olarak gelmesi gerekirdi.

Örnek 2:

Meşhur şair Tarafe'nin kız kardeşi olan şair Hırnık bint Bedr b. Malik'e ait olup kâmil bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

لَا يَبْعَدَنَّ قَوْمِي الَّذِينَ هُمْ ... سَمَّ الْعُدَاةَ وَأَقْفَهُ الْجُزُرِ

النَّازِلِينَ بِكُلِّ مُعْتَرَكٍ ... وَالطَّيِّبِينَ مَعَاقِدَ الْأُزُرِ¹⁹¹

Ne olur kavmim helak olmasın. Onlar ki;

Düşmanlara zehir, cimrilere felakettir.

Her muharebe yerinin savaşçısıdır.

Bütün kötü şeylerden uzak, iffetli kimselerdir.

Şairin kabilesinin çeşitli yönlerini övdüğü bu beyitte (النَّازِلِينَ / savaşa girmeleri) ve (الطَّيِّبِينَ / iffetli olmaları) ifadeleri övgü ifadesi olduğu için mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 3:

Şair Ahtal'a ait olup basît bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

نَفْسِي فِدَاءُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا ... أَبْدَى النَّوَاجِدَ يَوْمَ بَاسِلٍ ذَكَرُ

الْخَائِضِ الْعَمْرَ وَالْمِيمُونَ طَائِرُهُ ... خَلِيفَةَ اللَّهِ يُسْتَسْقَى بِهِ الْمَطَرُ¹⁹²

Şiddetli günde yiğitçe savaştığında canım kurbandır Emîrî'l mü 'minine.

O ki; taşkın suya¹⁹³ dalan, talihli kişi, adıyla istiskâ duasına çıkılan Allah'ın halifesidir.

Şairin Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın çeşitli yönlerini övdüğü bu beyitte (الخَائِضِ), (الميمون) ve (خَلِيفَةَ) kelimeleri ile halifeye övgü beyan edildiği için mansûb olarak gelmiştir.

¹⁹¹ Ebu'l-Berekât b. El-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hilaf Beyne'n-Nahviyyin el-Basriyyin ve'l-Kufiyyin*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Kahire: Darü'l-Fikr, 1961), 1/468.

¹⁹² Ebu Mâlik Gıyas b. Gavs b. Es-Salt el-Ahtal, *Divân-u Ahtal*, şrh. Mehdi Muhammed Nasıruddin (Lübnan: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 103.

¹⁹³ Savaş kastedilmektedir.

2.24. Zemmden Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan yirmi dördüncüsü zemmden (yerme) dolayı nasb başlığıdır. Bir şeyi (insanı, nesneyi, eylemi, davranışı, karakteri) kendisinde var olan ya da var olduğu ileri sürülen hoş olmayan veya güzel olmayan bir özelliği dolayısıyla yermeye, kınamaya ve ayıplamaya ise “zem” denir.¹⁹⁴ Bu gibi ifadeler kullanıldığında mansûb olarak kullanılmaktadır. Bu konu aşağıdaki örnekler üzerinden ele alınacaktır:

Örnek 1:

(مَرَرْتُ بِأَخِيكَ الْفَاسِقِ / Kardeşine uğradım. O ki ne fâsıktır.) cümlesinde hitap edilen kişinin kardeşi yerildiği için bu yargıyı ifade eden (الْفَاسِقِ) ifadesi mansûb olarak gelmiştir. Bunun örneklerini aşağıdaki iki ayette de bulabiliriz:

Örnek 2:

Urve b. el-Verd el-Absi'nin vâfir bahrindeki bir beyitinde şöyle geçmektedir:

سَقُونِي الْخَمْرَ ثُمَّ تَكْنُفُونِي ... عُدَاةَ اللَّهِ مِنْ كَذِبٍ وَزُورٍ¹⁹⁵

Sorduklarına cevap almak için akli baştan alan şarabı bana içirip sonra yalanlar ve iftiralar üzerime attılar Allah'ın düşmanları.

Burada Urve, eşinin ailesinin sordukları soruların cevap alması için ona yaptıklarını ifade ederken onların kötü yanlarına değinip yermek için (عُدَاةَ اللَّهِ) ifadesini kullanmıştır. Kişiyi yeren bir ifade olarak kullanıldığı için mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 2:

Nabiğa ez-Zübyânî'ye ait olup tavîl bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

لَعْمَرِي وَمَا عَمْرِي عَلَى بَهَيْنٍ ... لَقَدْ نَطَقْتُ بِطُلَّاءٍ عَلَى الْأَقَارِغِ
أَقَارِغٌ عَوْفٍ لَا أَحَاوُلُ غَيْرَهَا ... وَجُوهٌ قُرُودٍ تَبْنَعِي مَنْ تَجَادَعُ¹⁹⁶

Ey Emir! Ömrüme yemin olsun! Ki bu ömrüm kolay geçmedi.

Kari' b. Avf Oğulları'nın benimle ilgili söyledikleri yalandır.

¹⁹⁴ Süleyman Koç, *Arap Gramerinde ve Kur'an'da Medih-Zem Fiilleri*, 19.

¹⁹⁵ Şurrab, *Şerhu's-Şevahîdi's-Şi'riyye*, 1/545.

¹⁹⁶ Nâbiga ez-Zübyânî, *Dîvân-u Nâbiğa ez-Zübyânî*, şrh. Abbâs Abdussâtır (Beyrût: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmîyye, 1996), 54.

Onlar kavga etmek isteyen maymun suratlılardır.

Burada şair kendisiyle ilgili yalan söyleyen kişileri maymuna benzeterek yermek istemiştir. Bunun için (وَجُوهٌ قُرُودٍ) ifadesi mansûb olarak gelmiş ve önünde hazfedilmiş bir zemm fiil bulunmaktadır.

2.25. Terahhümden Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan yirmi beşincisi terahhümden dolayı nasb başlığıdır. Kelime anlamı acımak, merhamet etmek gibi anlamlara gelmektedir. Böyle kullanımlarda değinilen kelime terahhumda dolayı mansûb olarak gelmektedir. Örneğin (جاء زيدٌ المسكينَ) / Zeyd geldi. Öyle miskin ki.) şeklinde ki bir cümlede karşı tarafa Zeyd'in ne kadar da acımacak bir halde olduğu anlatılmıştır. Aslında bu cümlede (أَرْحَمَ) ifadesi hazfedilmiştir. Mukadder olarak burada olduğunu ve (المسكينَ) ifadesinin bu mukadder fiilinin mef'ulu haline geldiğini söyleyebiliriz. Bunun için المسكينَ ifadesi mansûb olarak kullanılmıştır. Bu konu Halil b. Ahmedin verdiği şu örnekler üzerinden daha anlaşılır hale getirilecektir:

Örnek 1:

Mühehlil b. Rebîa'ya ait olup kâmil bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

وَلَقَدْ خَبَطْتُ بُيُوتَ يَشْكُرُ خَبْطَةً ... أَخْوَالَنَا وَهُمْ بَنُو الْأَعْمَامِ¹⁹⁷

Yeşkur kabilesinin evlerini talan ettim.

Onlar ki bizim hem dayılarımız hem de amca çocuklarımızdır.

Şair; akrabalarının başına gelen bu üzücü duruma karşı üzüldüğünü ifade etmek için yani bu beyitte terehhüm olduğu için (أَخْوَالَنَا) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 2:

Tarafe b. Abd'a ait olup vâfir bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

فَسَمَتِ الدَّهْرُ فِي زَمَنِ رَخِي ... كَذَلِكَ الْحُكْمُ يَقْصِدُ أَوْ يَجُورُ

¹⁹⁷ Ebû Leylâ Mühelhil b. Rebîa b. Hâris b. Mürre et-Tağlibî, *Dîvân-u Mühelhil b. Rebîa*, şrh. Talâl Harb (Beyrût: ed-Dârü'l-Alemiyye, 1993), 77.

لَنَا يَوْمٌ وَلِلْكَرْوَانِ يَوْمٌ ... تَطِيرُ الْبَائِسَاتِ وَلَا نَطِيرُ¹⁹⁸

Bereketli zamanda zamanı ikiye ayırdın.

Aynı şekilde hükümlerlik da ya doğru olur ya da zulmeder.

Bir gün bizedir, bir gün keklik kuşlarına.

Zorlukla karşılaşan kuşlar uçar, biz uçmayız.

Bu beyitte de kuşlara karşı bir acıma ve merhamet hissedildiği ve kendilerinin de cesaretini ön plana çıkarmak için yani terahhümden dolayı (البَائِسَاتِ) ifadesi mukadder bir fetha ile mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 3:

Ümeyye b. Ebi Aiz el-Huzelî'ye ait olup mütekârib bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçiyor:

وَتَأْوِي إِلَى نِسْوَةٍ بَائِسَاتٍ ... وَشُعْنًا مَرَضِيْعٍ مِثْلَ السَّعَالِي¹⁹⁹

Gulyabani gibi sığındın.

Hali perişan ve saç baş dağınık halde çocuk emziren kadınlara.

Bu örnekte de çocuk emziren kadınlara acındığı için yani terahhümden dolayı (شُعْنًا) ve (مَرَضِيْعٍ) ifadeleri mansûb olarak gelmiştir.

2.26. İhtisâstan Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan yirmi altıncısı ihtisâstan dolayı nasb başlığıdır. Sözlükte ihtisâs kelimesi; bir şeyin diğer bir şeye özgü olması, bir şeyi başka bir şeye tahsis etmek, bir şeyi diğerlerinden seçmek gibi manaları ifade etmektedir. İstilahî bir terim olarak bakıldığında ise kimi zaman nidâ gibi kimi zamanda ismin mütekellim veya muhatap

¹⁹⁸ Ebû Amr Tarafe (Amr) b. el-Abd, *Dîvân-u Tarafe b. el-Abd*, şrh. Mehdi Muhammed Nasreddin (Beyrût: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 38.

¹⁹⁹ Ümeyye b. Ebi Aiz, *Dîvân-u Huzeliyyîn*, thk. Ahmed ez-Zeyn, Mahmud Ebu'l-vefa (Mısır: Darü'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1965), 2/184.

zamirlerinden sonra gelip gizli bir fiille mansûb olması anlamına gelmektedir.²⁰⁰ Suyûti'ye göre Sibeveyh böyle bir cümlede (أعني) fiilini takdîr etmektedir.²⁰¹

Örnek 1:

(إِنَّا بَنِي عَبْدِ اللَّهِ نَفْعُلُ كَذَا وَكَذَا) / Biz- Yani Benî Abdullah-şöyle şöyle yaparız.) cümlesinde olduğu gibi bir kabile bu işi kendisinde has bir durum haline getirerek ihtisâs yapmıştır. Sanki “Biz yani (أعني) Abdullah Oğulları şöyle şöyle yaparız.” demeyi kastetmiştir. Bundan dolayı (بَنِي) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 2:

Mühelhil b. Rebia'ya ait olup basît bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

إِنَّا بَنِي تَغْلَبٍ قَوْمٌ مَعَاظِلُنَا ... يَبْضُ السُّيُوفُ إِذَا مَا أَفْزَعَ الْبِلْدُ²⁰²

Biz-Yani Benî Tağleb-memleket ürkütülmezse

Kaleleri keskin kılıçlar olan bir kavimiz.

Bu örnekte de var olan bir durum sadece o kavme has kılındığı için (بَنِي) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 3:

نَحْنُ الْمُعَلِّمِينَ نَحْتَرِّمُ الْأَرَءَاءَ الْمُخْتَلِفَةَ

Biz-Yani öğretmenler-farklı görüşlere saygı duyarız.

Bu örnekte de olduğu gibi bu durum öğretmenlere has kılınmış olup (الْمُعَلِّمِينَ) ifadesi yâ (ي) ile mansûb kılınmıştır.

2.27. Sarfdan Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan yirmi yedincisi sarfdan dolayı nasb başlığıdır. Burada işlenen konunun ise aslında bir hazf sebebiyle ifadenin dönüşüme uğraması olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin (لَا أَرْكُبُ وَتَمْشِي) / Sen yürürken ben binmem.) ve (لَا أَشْبَعُ وَتَجُوعُ) / Sen acıkırken ben doymam.) cümlelerine baktığımızda kinaye (Yani cümledeki أَنْتَ ifadesi)

²⁰⁰ M.Edip Çağmar “أَيْهَا ve أَيْهَا Edatlarıyla Yapılan İhtisâs Örnekleri Hakkında Farklı Bir Değerlendirme”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 14/1,(Nisan 2009), 61.

²⁰¹ es-Süyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi*, 1/171.

²⁰² Şurrah, *Şerhu's-Şevahidi's-Şi'riyye*, 1/275.

hazfedildiğinde (تَمْشِي) ve (تَجُوع) fiilleri mansûb olarak gelmişlerdir. Yani bu cümlelerin asıl anlamı (لَا أَرْكَبُ وَأَنْتَ تَمْشِي) ve (لَا أَشْبَعُ وَأَنْتَ تَجُوع) şeklindedir. Bu bahsettiğimiz fiiller sarf nedeniyle mansûb olarak gelmişlerdir. Bu konu Halil b. Ahmed'in verdiği ayet ve beyit örnekleriyle daha anlaşılır bir hale getirilecektir:

Örnek 1:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ²⁰³

‘‘Hakkı batılla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin.’’

Ayete bakıldığında (تَكْتُمُوا) ifadesi nûn harfinin düşmesiyle mansûbtur. Kimisi bu ayetin anlamının (وَأَنْتُمْ تَكْتُمُونَ الْحَقَّ) şeklinde olduğunu ifade ederken kimisi de (وَلَا تَكْتُمُوا الْحَقَّ) şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Her iki ifadeye baktığımızda ilk ifadeye göre (أَنْتُمْ) ifadesinin hazfedilmesinden dolayı (تَكْتُمُوا) fiili nûn harfinin hazfolmasıyla mansûb olarak gelmiştir. İkinci ifadeye göre ise (لَا /Lam-ı nehy) harfinin hazfedilmesinden dolayı (تَكْتُمُوا) fiili nûn harfinin hazfolmasıyla mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 2:

Mütevekkil el-Kenânî'ye ait olup kâmil bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

لَا تَنْهَ عَنْ خُلُقٍ وَتَأْتِي مِنْهُ ... عَارٌ عَلَيْكَ إِذَا فَعَلْتَ عَظِيمٌ²⁰⁴

Daha sonra benzerini yapacağın bir ahlâkı hor görme!

*Aynısını yaptığında ise sana büyük bir utanç kalır.*²⁰⁵

Şairin bir kişinin önce hor görüp yasakladığı bir şeyi daha sonra aynısını yapmasının hoş olmadığını, kişiye yakışmayıp ona utanç vereceğini kastettiği bu beyite baktığımızda (تَأْتِي) zamirinin hazfedilmesinden dolayı (تَأْتِي) fiilinin mansûb olarak geldiğini görmekteyiz. Yani bu fiil sarf nedeniyle mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 3:

²⁰³ el-Bakara 2/42.

²⁰⁴ İbn Akil, *Şerh-u İbn-i Akil*, 2/126.

²⁰⁵ Bu beyitin Ahtâl ve Ebu Esved ed-Düelî'ye ait olduğu yönünde de farklı rivayetler bulunmaktadır.

Ferezdak'a ait olup tavîl bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

أَلَمْ تَرَنِي عَاهَدْتُ رَبِّي وَإِنِّي ... لَبَيْنَ رَتَاجٍ قَائِمٌ وَمَقَامٌ
عَلَى قَسَمٍ لَا أَشْتُمُ الدَّهْرَ مُسْلِمًا ... وَلَا خَارِجًا مِنْ فِي زُورٍ كَلَامٍ²⁰⁶

Bilmez misin ki ben Rabb'ime söz verdim?

Ben büyük kapı ile makam arasında ayaktayım.

Yemin olsun ki bir müslüman olarak zamana sövmedim;

Ağzımdan da yalan söz çıkmadı.

Bu beyite baktığımızda (يَخْرُجُ) fiilinin hazfedilip yerine (خَارِجًا) ism-i failinin getirilmesinden dolayı (خَارِجًا) kelimesi masrûf bir ifade olup mansûb olarak gelmiştir.

Verilen örnekler incelendiğinde sarf nedeniyle mansûb olma durumunun sadece muzari fillere has bir kural olduğu anlaşılmaktadır.

2.28. “Bi’s”, “Ni’ me”, “Sâe” ve Ahavâtından Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan yirmi sekizincisi “بئس / bi’s”, “نعم / ni’me”, “ساء / sâe” ve ahavâtından dolayı nasb başlığıdır. Bu ve bunların benzerleri medh ve zemm fiilleridir. Bir şeyi (insanı, nesneyi, eylemi, davranışı, karakteri) kendisinde mevcut olan ya da mevcut olduğu ileri sürülen iyi ya da güzel bir özelliği dolayısıyla övmeye “medih”; kötü ve çirkin bir özelliği dolayısıyla yermeye, kınamaya ve ayıplamaya ise “zemm” denir.²⁰⁷ Medh için (نَعْمَ), (حَبْدًا) ve (فَعْلًا) kalıbındaki fiiller kullanılırken; zemm için (بئس), (لَا حَبْدًا) ve (فَعْلًا) kalıbındaki kullanılmaktadır. Medh ve zemmin oluşabilmesi için şu üç unsur bulunmalıdır:²⁰⁸

1. Medh ve zemm için kullanılan lafız: Fiil.
2. Methedilen ve zemm edilen yön veya husûs: Fâil
3. Medhe ve zemme konu olan kişi veya şey: Mahsûs bi'l-medh/bi'l-zemm

²⁰⁶ Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî el-Ferezdak, *Dîvân-ı Ferezdak, Dîvân-u Ferezdak*, şrh. Ali Fâur (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 539.

²⁰⁷ Koç, *Arap Gramerinde ve Kur'an'da Medih-Zem Fiilleri*, 19.

²⁰⁸ Koç, *Arap Gramerinde ve Kur'an'da Medih-Zem Fiilleri*, 21.

Bu harfler marifeyi merfû yaparken nekreyi mansûb yaparlar. (بُنْسَ رَجُلًا زَيْدٌ / Zeyd ne kadar da kötü bir adamdır.) ve (نَعَمْ رَجُلًا مُحَمَّدٌ / Muhammed ne kadar da iyi bir adamdır.) cümlelerine bakıldığında nekre olan (رَجُلًا / Negrâ olan fâil) ifadesi mansûb gelirken marife olan (زَيْدٌ ve مُحَمَّدٌ / Marife olan mahsûs bi'l-medh/bi'l-zemm) isimleri merfu biçimde gelmiştir.

Örnek 1:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَأَنْفُسُهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ²⁰⁹

“Ayetlerimizi yalan sayan ve böylece yalnız kendilerine fenalık etmiş bulunan kavmin durumu ne kötü!”

Bu ayette bulunulan durumu kötölemek için (سَاءَ)‘den sonra gelip nekre olan (مَثَلًا / Fâil) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 2:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ²¹⁰

“Ne büyük (çirkin) bir söz (bu) ağızlarından çıkan!”

Bu ayette de söylenilen şeyin ciddiyetini ve kötülüğünü beyan etmek için ifade edilen (كَبُرَتْ) fiilinden sonra nekre olarak gelen (كَلِمَةً / Fâil) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 3:

Emevi dönemi şairlerinden Zürrumme’ye ait olup vâfir bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

أَبُو مُوسَى فَحَسْبُكَ نَعْمَ جِدًا ... وَشَيْخُ الرُّكْبِ خَالِكَ نَعْمَ خَالًا²¹¹

Ebu Musa²¹² sana yeter. O ne güzel bir dededir(atadır).

²⁰⁹ el-A’raf 7/177.

²¹⁰ el-Kehf 18/5.

²¹¹ Ebü'l-Hâris Zürrumme Gaylân b. Ukbe, *Dîvân-u Zürrumme*, şrh. Ahmed Hasan Sebec (Beyrût: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 1/443.

Bu beyitte de kişileri övmek için kullanılan (نَعْم) fiilinden sonra nekre olan (جَدًّا) ve (خَالًا) ifadeleri mansûb olarak gelmiştir.

Aslında verilen tüm örneklerde görüldüğü gibi bu kural normalde temyîz olarak kabul edilmektedir. Ancak Halil, bu konuyu temyiz başlığı haricinde ele almıştır.

2.29. Muzafa Hilâfından Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan yirmi dokuzuncusu muzafa hilâftan dolayı nasb başlığıdır. Arap dilinde isim tamlaması, birden fazla ismin, aralarındaki mana ya da âmil-ma'mûl alakası sebebiyle birbirine nisbet edilmesidir. Türkçede isim tamlamasında önce tamlayan daha sonra da tamlanan gelmektedir. Fakat Arapçada isim tamlamasında önce muzâf (tamlanan) daha sonra muzâfun ileyh (tamlayan) gelmektedir. “Evin kapısı” tarzındaki bir Türkçe isim tamlaması örneğine baktığımızda “ev” sözcüğünün tamlayan konumuna sahip olup önce gelmişken tamlanan konumunda olan “kapı” sözcüğü ise sonrasında gelmiştir. Bu tamlamanın Arapça karşılığını ele aldığımızda bu ifade (بَابُ الْبَيْتِ) şeklinde ifade edilmektedir. Bakıldığında Arapça isim tamlamasında ise muzâf yani tamlanan olan (بَابُ) sözcüğünün önce gelmiş olduğunu, muzâfun ileyh yani tamlayan olan (الْبَيْتِ) sözcüğünün ise sonra gelmiş olduğunu görülmektedir.²¹³ Bazı durumlarda isim tamlamasındaki muzaf, tenvin aldığı anda öncesinde mecrûr olan muzafun ileyh olan öge nasp edilmektedir. Yani mansûb hale gelmektedir. Bu konu şu örnekler üzerinde detaylandırılabilir:

Örnek 1:

(هَذَا ضَارِبُ زَيْدٍ / Bu Zeyd'e vuran kişidir.) ifadesine baktığımızda (ضَارِبُ) ifadesi merfu olarak gelen muzaf konumundayken (زَيْدٍ) ifadesi ise mecrûr olarak gelen muzafun ileyh konumundadır. Fakat eğer (ضَارِبُ) ifadesi tenvinli şekliyle (ضَارِبٌ) olarak kullanılırsa mecrûr olarak gelen (زَيْدٍ) ifadesi meful bih olacağı için isim tamlamasına ters olacak şekilde (زَيْدًا) olarak mansûb şekliyle kullanılmalıdır.

Örnek 2:

²¹² Ebu Musa el-Eşari kastedilmektedir.

²¹³ Eyup Akşit, “Arap Dilinde İsm-i Fâilin Tamlanan Olarak Yer Aldığı Lafzî İsim Tamlamaları ve Türkçeye Çevirisi”, *Mizânü'l-hak İslami İlimler Dergisi* 5 (2017), 66.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ²¹⁴

‘‘Biz, onların kalplerindeki kini söküp attık. Artık onlar sedirler üzerinde, kardeşler olarak karşılıklı otururlar.’’

Bu ayette de olduğu gibi (غَلٍّ) ifadesi tenvin aldığından dolayı (إِخْوَانًا) ifadesi muzafa hilaf açısından mansûb olarak gelmiştir. Bunun mecazı aslında (مِنْ غَلٍّ إِخْوَانٍ) şeklindedir.

Örnek 3:

Accâc’a ait olup recez bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

وَكَمْ حَسْرَتًا مِنْ عَلَاةٍ عَنَسِ دِرْفَسَةٍ وَبَازِلٍ دِرْفَسِ

مُحْتَنَبِكَ ضَخْمٌ شُؤُونٌ الرَّأْسِ²¹⁵

Nice kuvvetli, etine dolgun, iri ve eğitici dişi devenin örsünü açtık.

Bu beyitte de (ضَخْمٌ) ifadesi tenvin aldığından dolayı (شُؤُونٌ) ifadesi muzafa hilaf açısından mansûb olarak gelmiştir. Bunun mecaz anlamı ise (ضَخْمٌ شُؤُونٌ) şeklindedir.

Bazı durumlarda ise (أَلٍّ) takısı ve tenvin birbirini takip eder. Yani (أَلٍّ) takısı alan bir kelimedenden sonra gelen kelimenin tenvin alması mümkün olmaktadır.

Örnek 4:

Ru’be b. Accâc’a ait olup recez bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

فَذَاكَ وَخَمٌّ لَا يُبَالِي السَّبَّاءَ ... الْحَزَنُ بَابًا وَالْعَفُورُ كَلْبًا²¹⁶

Bu, kendisine sövülmesini önemsemeyen ağır(katı) biridir.

Kapısı herkese kapalı²¹⁷ ve köpeği kapısına gelen herkes için kuduz köpek gibidir.²¹⁸

²¹⁴ el-Hicr 15/47.

²¹⁵ İbn Manzur, *Lisânu ’l-Arab*, 6/82.

²¹⁶ Şurrab, *Şerhu ’ş-Şevahîdi ’ş-Şi’riyye*, 1/100.

²¹⁷ Misafirperver olmadığını ifade etmektedir.

²¹⁸ Kimsenin evine misafir gelmesini istemediğini ifade etmektedir.

Burada da görüldüğü gibi (الْحَزْنُ) ve (الْعَفْوُ) ifadeleri (الْ) takısı aldıkları için (بَابًا) ve (كُنْبًا) ifadeleri tenvîn alarak mansûb olarak gelmiştir.

2.30. İsim Olması Açısından Değil De Konumundan Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan otuzuncusu konumundan dolayı nasb etmesi başlığıdır. Arap dilinde ögelerin hareke alması bulundukları ögenin konumuna göre almaktadır. Genel olarak ögeler, aldıkları harekelerine bağlı olarak yerlerini tayîn etmektedir. Arap dilinde ismin diğer bir durum kategorisi olan nasb durumunda tekil ismin sonu “fetha / e,a” sesiyle işaretlenir. Bu dilde bir isim mefûl bih, mefûl-ü mutlak, mefûl fih, mefûl li ecli, mefûl me‘a’, hâl, temyîz, müstessnâ, inne'nin ismi, kâne'nin haberi vs. olarak gelirse nasb durumdadır. Nasb durumundaki isme mansûb isim (noun with regular ending a) denir.²¹⁹ Biz de aşağıda konumlarından dolayı mansûb gelen birkaç örneği ele alacağız:

Örnek 1:

لَسْتُمْ بِالْكَرَامِ وَلَا السَّادَةِ (/ Bugün ya da yarın seni ziyaret edeceğim.) ve (أزورك في اليوم أو غداً) /Cömert de değilsiniz efendi de.) cümleleri üzerinden ele alacak olursak ilk cümlede (فِي) ifadesi (اليوم) ifadesinin konumuna göre mansûb olarak gelmiştir. Çünkü (فِي) harf-i cerinin i'rapta mahalli yoktur. Aynı şekilde ikinci cümlemizi ele alacak olursak (السَّادَةِ) ifadesi (الكرام) ifadesinin konumuna göre mansûb olarak gelmiştir. Çünkü (ب) harf-i cerinin i'rapta mahalli yoktur ve i'rap açısından (الكرام) ifadesine bir etkisi olmamıştır.

Örnek 2:

Abdullah b. Zübeyr el-Esedî'ye ait olup vâfir bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

مُعَاوِيَ إِنَّا بَشَرٌ فَأَسْجَحْ ... فَلَسْنَا بِالْجِبَالِ وَلَا الْخَدِيدِ²²⁰

Ey Muaviye! Hepimiz beşeriz. Yumuşak davran.

Dağ da değiliz demir de.

²¹⁹ Akşit, *Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri*, 329.

²²⁰ Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbni Abdirabbih el-Endelûsi, *el-İkd'ül-Ferîd*, thk. Müfid Muhammed Kumeyha (Beyrut: Daru'l- Kutubi'l- İlmiyye, 1404/1983), 6/ 237.

Bu beyitte (الْجَبَالِ)'nin konumundan dolayı (الْحَدِيدِ) ifadesi mansûb olarak gelmiştir. Çünkü konum itibarıyla (الْجَبَالِ) ifadesinin (ليس) 'nin haberi olması hasebiyle mansûb olarak gelmiş olması lazımdı fakat önünde bulunan (ب) harf-i cerinden dolayı mecrûr olarak gelmiştir. (ب) harf-i cerinin de i'rapta mahalli yoktur. Burada aslında kastedilen (فَلَسْنَا الْجَبَالَ وَلَا الْحَدِيدَ) ifadesidir.

Örnek 3:

K'ab b. Cüayl'a ait olup tavîl bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

أَلَا حَيَّ نَدْمَانِي عُمَيْرُ بْنُ عَامِرٍ ... إِذَا مَا تَلَقَيْنَا مِنْ الْيَوْمِ أَوْ غَدًا²²¹

Ey Umeyr b. Amir! Pişmanlıklarım hala yaşıyor olmaz mı?

Bugün ya da yarın karşılaşırsak.

Bu beyitte (الْيَوْمِ) ifadesinin konumundan dolayı (غَدًا) ifadesi mansûb olarak gelmiştir. Çünkü konum itibarıyla (الْيَوْمِ) ifadesinin zaman zarfı olması hasebiyle mansûb olarak gelmiş olması lazımdı fakat önün bulunan (مِنْ) harf-i cerinden dolayı mecrûr olarak gelmiştir. (مِنْ) harf-i cerinin de i'rapta mahalli yoktur ve i'rap açısından (الْيَوْمِ) ifadesine bir etkisi olmamıştır.

Örnek 4:

Lebid b. Rabi'a'ya ait olup tavîl bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

فَإِنْ لَمْ تَجِدْ مِنْ دُونِ عَدْنَانَ وَالِدًا ... وَدُونَ مَعَدٍ فَلْتَرَنَّ عَنْكَ الْعَوَازِلُ²²²

Eğer ki Adnan ve Me'ed dışında bir ata bulmazsan;

O zaman sana ancak kınama yeter.

Bu beyitte birinci şatırdaki (دُونِ) ifadesinin konumundan dolayı ikinci şatırdaki (دُونِ) ifadesi mansûb olarak gelmiştir. Çünkü konum itibarıyla birinci şatırdaki (دُونِ) ifadesinin mansûb olarak gelmiş olması lazımdı fakat önün bulunan (مِنْ) harf-i cerinden dolayı mecrûr olarak gelmiştir. (مِنْ) harf-i cerinin de i'rapta mahalli yoktur ve i'rap açısından (دُونِ) ifadesine bir etkisi olmamıştır.

²²¹ Şurrab, Şerhu 'ş-Şevahîdi 'ş-Şi'riyye, 1/313.

²²² Lebid b. Rabi'a, Divan-u Lebid b. Rabi'a, 131.

2.31. İsmın Önüne Geçen Nekre Sıfattan Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan otuz birincisi ismin önüne geçen nekrenin sıfatından dolayı nasb etmesi başlığıdır. Mevsûfunun önüne geçmiş bir nekre sıfatın gelmesi durumunda bu sıfat mansûb olarak gelmektedir. Örneğin (هَذَا ظَرِيفًا غُلَامٌ / Bu zarif bir gençtir.) ve (هَذَا وَاقِفًا / Bu duran bir adamdır.) cümlelerinde olduğu gibi (ظَرِيفًا) ifadesi nekre bir ifade olan (غُلَامٌ) ifadesinin sıfatı olup mansûb olarak gelirken (وَاقِفًا) ifadesi nekre bir ifade olan (رَجُلٌ) ifadesinin sıfatı olup mansûb olarak gelmiştir. Halil b. Ahmed'in verdiği aşağıdaki örnekler üzerinden daha da pekiştirilecektir:

Örnek 1:

Zürümme'ye ait olup tavîl bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

وَتَحْتَ الْعَوَالِي وَالْقَنَا مُسْتَظَلَّةٌ ... ظِبَاءٌ أَعَارَتْهَا الْعُيُونُ الْجَاذِرَ²²³

Devenin yüksek hörgüçleri arasında gölgelenen

Ve gözleri yaban ineğinin yavrusunun gözlerine benzeyen bir ceylan²²⁴ vardır.

Bu beyitte öne geçmiş nekre bir ifade olan (ظِبَاءٌ) ifadesinin sıfatı olduğu için (مُسْتَظَلَّةٌ) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 2:

Nabiğa ez-Zübyânî'ye ait olup basît bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

كَأَنَّهُ خَارِجًا مِنْ جَنْبِ صَفْحَتِهِ ... سَفُودٌ شَرِبَ نَسْوَهُ عِنْدَ مُقْتَادٍ²²⁵

Sanki içki içenlerin olgunlaştın diye bıraktıkları av köpeğinin bedeninden çıkan demir şişler gibiydi boğanın delici boynuzları.²²⁶

Bu beyitte öne geçmiş nekre bir ifade olan (سَفُودٌ) ifadesinin sıfatı olduğu için (خَارِجًا) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 3:

²²³ Zürümme, *Dîvân-u Zürümme*, 1/116.

²²⁴ Kadın, ceylana benzetilmiştir.

²²⁵ Nâbiğa ez-Zübyânî, *Dîvân-u Nâbiğa ez-Zübyânî*, 12.

²²⁶ Şair bu beyitte Numan b. Münzir'in bindiği deveyi övmek için av köpeğiyle mücadele edip onu bedenine geçirdiği boynuzlarla yaralayan bir vahşi boğaya benzetmektedir.

Tavîl bahrinde geçip kime ait olduğu bilinmeyen bir beyitte şöyle geçmektedir:

وَبِالْجِسْمِ مِنِّي يَبِينًا إِنَّ نَظَرَتَهُ ... سُحُوبٌ وَإِنْ تَسْتَشْهَدُ الْعَيْنُ تَشْهَدُ²²⁷

Bedenim sevginden ötürü apaçık bir şekilde sarardı.

Buna şahit istersen gözler şahitlik eder.

Şairin sevdiğine olan sevgisi ve sevgisinin üzerindeki tesirine değindiği bu beyitte öne geçmiş nekre bir ifade olan (سُحُوبٌ) ifadesinin sıfatı olduğu için (يَبِينًا) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 4:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرَاهُمْ ذَلَّةٌ ذَلِكَ الْيَوْمُ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ²²⁸

“Dikili putlara akın akın gidercesine, gözleri inmiş, kendilerini zillet kaplamış bir hâlde mezarlarından süratle çıkacakları o günü hatırla! İşte o, uyarıldıkları gündür.”

Bu ayette de (خَاشِعَةً) ifadesi hal üzeri mansûb olarak gelmiştir. Yani onlar bu şekilde çıkacak manası kastedilmektedir.

2.32. Münâdânın Muzaf Olmasından Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan otuz ikincisi münâdânın muzaf olmasından dolayı nasb etmesi başlığıdır. Münâdâ sözlükteki anlamıyla, masdar şeklinde sesin güzel ve yüksek olması, birinin bağırması gibi anlamları ifade etmektedir. Münâdânın ıstılâhî anlamına bakıldığında ise, nidâ edatlarından birini kullanılarak seslenilen, çağırılan isim ya da kelimelere karşılık gelmektedir. Münâdâ, nidâ harfinden sonra gelip ve fiili düşürülen bir kelime olarak, mefulün bih ögesi konumunda bulunmaktadır.²²⁹

²²⁷ İbn Akil, *Şerh-u İbn-i Akîl*, 2/257.

²²⁸ el-Me'âric 70/44.

²²⁹ Özdoğan, “Arap Dilinde Münâdâ ve İşlevleri”, 3.

Münâdânın amacı ise, karşı taraftaki kişiye seslenmek, onun dikkatini çekmek ve karşı tarafın söylenecek sözü dinlemesine ve kulak kesilmesini sağlamaktır. Münâdânın muzaf olması durumunda ise münâdâ mansûb olarak gelmektedir. Örneğin (يَا زَيْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ / Ey Abdullah'ın oğlu Zeyd!) ifadesinde (زَيْدُ) ifadesinin nasp etmiş durumdayız. Çünkü bu örnekte (زَيْدُ) ifadesi muzaf olarak gelmiş bir münâdâdır. (بْنُ) ifadesi de (زَيْدُ) ifadesinin bedeli olması hasebiyle mansûb olarak gelmiştir. (عَبْدُ اللَّهِ) ifadesi de (بْنُ) ifadesinin muzafun ileyhi olduğu için mecrûr olarak gelmiştir.

Araplar ise bazen nida harfini kullanmadan yani nidâ harfini hazfederek seslenmede bulunabiliyorlar. Şöyle ki:

Örnek 1:

(يَا زَيْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ) ifadesi yerine (زَيْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ) ifadesinin kullanılmaktadır.

Örnek 2:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا²³⁰

“Ey Nûh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler! Bilesiniz ki Nûh çok şükreden bir kul idi.”

Ayete bakıldığında (ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ) ifadesi kullanılırken aslında (يَا ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا) şekli kastedilmiştir.

Muzaf ve muzafun ileyh birbirinden ayrılmamaktadır. Şöyle ki:

Örnek 3:

(جَاءَ / جاءَ الْيَوْمَ غُلَامٌ زَيْدٍ ve جاءَ غُلَامٌ زَيْدٍ الْيَوْمَ) cümlesi yerine (جَاءَ) cümlesinin kurulması uygun değildir.

Örnek 4:

Zürümme’ye ait olup basît bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

كَأَنَّ أَصْوَاتَ مَنْ إِيغَالِهِن بِنَا ... أَوَاخِرُ الْمَيْسِ أَصْوَاتُ الْفَرَارِيحِ²³¹

²³⁰ el-İsrâ 17/3.

²³¹ Zürümme, Dîvân-u Zürümme, 1/42.

*Develerin bize gelen semer (veya yük) sesleri; develerin hızla uzaklaşmasıyla
civciv sesleri gibi zayıf bir sese dönüştü.*

Bu beyitte de (أَصْوَات) ve (أَوَّارِ الْمَيْسِ) tamlaması arasına (مِنْ إِيْعَالَيْنِ بِنَا) ifadesi girmiş ve muzaf ile muzafun ileyhi ayırmıştır.

2.33. İstiğnâ ve Sözün Tamamlanmasından Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan otuz üçüncüsü istiğnâ ve sözün tamamlanmasından dolayı nasb etmesi başlığıdır. “Ğny” kökünden istif’âl bâbında gelen isteğnâ (استغنى) fiili “zenginlik talep etti.” anlamına gelmektedir. Bu kalıbın kullanımı zamanla “ğaniye” (zengin oldu, bir şeyle yetinip başkası birine muhtaç olmadı) manasına gelecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Sonuç o olarak bakıldığında “ğny” kökünün bu farklı anlam formları arasında en önde olan anlamının “bir şeyle iktifa edinip/yetinip başka şeye ihtiyaç duymama” olduğu söylenilebilir.²³² Arap dilinin zenginliklerinden biri de söylenecek bir şeyin çok az bir ifade ile karşıya aktarılması ve burada sözün tamamlanmasıdır. Bahsedilen bu dil inceliği yapılırken anlamından bir şey kaybettirmeden az kelime ile verilmek istenilen mesaj karşı tarafa aktarılır. Bu gibi durumlarda bazı kelimeler, zamirler veya harfler hafzedilebilir. Aşağıda da göreceğimiz gibi Halil b. Ahmed'in ele aldığı örnekler üzerinde istiğnânın olduğu yani birçok kelime ile söylenebilecek bir şeyin az kelimelerle söylenip sözün tamamlandığı yerin mansûb olarak geldiğini göreceğiz:

Örnek 1:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ فَكِهِينَ بِمَا أَتَيْتُهُمْ رَبُّهُمْ وَوَقَّيْتُهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ²³³

“Allah’a saygısızlıktan sakınanlar ise, rablerinin kendilerine verdiğiyle mutluluk bularak cennetlerde ve nimetler içinde olacaklardır. Rableri onları cehennem azabından da korumuş olacaktır.”

²³² Ali Kaya, “Kur’an’da İstiğnâ”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2017), 4.

²³³ et-Tûr 52/17-18.

Ayette bulunan (فَاكْفَيْنَ) ifadesinden önce hazfedilen bir (وَهُمْ) zamirinin olduğunu söyleyebiliriz. Fakat anlamından bir şey eksilmeden söz tamamlandığından dolayı (فَاكْفَيْنَ) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 2:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ أُخْذِينَ مِمَّا أَتَتْهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ²³⁴

“Şüphesiz Allah’a karşı gelmekten sakınanlar, Rablerinin kendilerine verdiği şeyleri alarak cennetlerde ve pınar başlarında bulunurlar. Şüphesiz onlar bundan önce iyilik yapan kimselerdi.”

Bu ayette de (أُخْذِينَ) ifadesinden önce hazfedilen bir (وَهُمْ) zamirinin olduğunu söyleyebiliriz. Fakat anlamından bir şey eksilmeden söz tamamlandığından dolayı أُخْذِينَ ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 3:

(إِنْ زَيْدًا فِي الدَّارِ) ifadesini kullandıktan sonra durulduğunda söz bitmiş olmaktadır. Sonrasında (قَائِمًا) gibi bir ifade hal olarak kullanıldığında istiğnadan dolayı bu ifade mansûb olarak gelmiştir. Ama bunun takdiri hali ise (إِنْ زَيْدًا فِي الدَّارِ وَهُوَ قَائِمٌ) şeklindedir.

Ancak; şu ayete baktığımızda;

إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغْلٍ فَاكْفُهُونَ²³⁵

“Şüphesiz cennetlikler o gün nimetlerle meşguldürler, zevk sürerler.”

Bu ayette (فَاكْفُهُونَ) ifadesinin merfû gelmesinin sebebi ise (إِنَّ)’nin haberi olması ve sözün tamamlanmamış olmasıdır.

Örnek 4:

Kâmil bahrinde geçip kime ait olduğu bilinmeyen bir beyitte şöyle geçmektedir:

²³⁴ ez-Zâriât 51/15-16.

²³⁵ Yâsin 36/55.

وَأِنْ لَّكُمْ أَصْلَ الْبِلَادِ وَفَرَّ عَنْهَا ... وَلَلْخَيْرُ فِيكُمْ ثَابِتًا مَّبْدُولًا²³⁶

Memleketin kökü ve dalları sizindir.

Bol ve daimi haliyle sizin için daha hayırlıdır.

Bu beyitte de istiğna ve sözün tamamlanmasından dolayı (ثَابِتًا مَّبْدُولًا) ifadesi mansûb olarak gelmiştir. Çünkü (وَلَلْخَيْرُ فِيكُمْ) denildiğinde artık söz tamamlanmış durumdadır.

2.34. Müfred Nidâdan Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan otuz dördüncüsü müfred nidâdan dolayı nasb başlığıdır. Daha önce de ele aldığımız gibi karşıdaki bir kişinin dikkatini çekmek ve dikkat çekilen konuyu iyice dinlemesi için nidâ harfleriyle karşı tarafa seslenilmektedir. Normalde seslenilen özel isimler harf-i tarif almazken eklenilen bu harf-i tarif zâid olmuş olur. İçinde (اَلْ) takısı olmayan bir isme seslenildiğinde ve sonrasında da arasına atıf harfi sokularak içinde (اَلْ) takısı olan bir isme seslenildiğinde bu takıyı alan ikinci isim naspedilir. Bunu aşağıdaki örnekler üzerinden ele alacağız:

Örnek 1:

(يَا زَيْدُ وَالْفَضْلُ) / Ey Zeyd ve Fazıl! ve (يَا مُحَمَّدُ وَالْحَارِثُ) / Ey Muhammed ve Hâris!) örneklerinde olduğu gibi (زَيْدُ) ve (مُحَمَّدُ) isimleri merfû olarak gelmişken atıf harfinden sonra gelip (اَلْ) takısı alan (الْفَضْلُ) ve (الْحَارِثُ) isimleri mansûb olarak gelmiştir. Bu örneklerde (الْفَضْلُ) ve (الْحَارِثُ) isimlerinin merfû olarak gelmesi uygun değildir.

Örnek 2:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوْبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَالنَّارُ لَهُ الْحَدِيدُ²³⁷

“Ey dağlar ve kuşlar! Davud tesbih ettikçe siz de onu tekrarlayın" diyerek and olsun ki, ona katımızdan lütufta bulundu; "geniş zırhlar yap, dokumasını sağlam tut" diye ona demiri yumuşak kıldık.”

²³⁶ Şurrab, Şerhu 'ş-Şevahîdi 'ş-Şi'riyye, 2/379.

²³⁷ Sebe 34/10.

Bu ayette ilk başta seslenilen (جَبَالُ) ifadesi merfû olarak gelirken atıf harfinden sonra gelip (الْ) takısı alan (الطَّيْرُ) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 3:

Kime ait olduğu bilinmeyen şu beyitte şöyle geçmektedir:

أَلَا يَا زَيْدُ وَالضَّحَّاكَ سِيرَا ... فَقَدْ جَاوَزْتُمَا خَمَرَ الطَّرِيقِ²³⁸

Ey Zeyd ve Dahhak! Yürüyün.

Kurtların saklandığı vadiyi geçtiniz.

Bu beyitte de ilk başta seslenilen (زَيْدُ) ifadesi merfû olarak gelirken atıf harfinden sonra gelip (الْ) takısı alan (الضَّحَّاكَ) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 4:

Şair Cerir b. Atiyye'ye ait olup vâfir bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

فَمَا كَغَبُ بْنُ مَامَةَ وَابْنُ سُعْدَى ... بِأَجْوَدَ مِنْكَ يَا عُمَرُ الْجَوَادِ²³⁹

Ka'b b. Mame ve İbn Su'de²⁴⁰ senden daha kerem sahibi (cömert) değillerdir.

Ey kerem sahibi Ömer!²⁴¹

Şairin halifeyi cömertliğiyle övdüğü bu beyitte de merfû olan (عُمَرُ) ifadesinin sıfatı olup (الْ) takısı alan (الجَوَادِ) ifadesi mansûb olarak gelmiştir. Burada asıl kastedilen (يَا الْجَوَادُ) ifadesidir.

Ancak (الْفَضْلُ) / يَا زَيْدُ أَقْبَلْ وَلِيُقْبَلْ مَعَكَ الْفَضْلُ) (Ey Zeyd! Senle beraber Fazıl da gelsin.) şeklindeki bir cümlede (الْ) takısı alan (الْفَضْلُ) ifadesi merfû olarak da gelebilir. Bu kural çerçevesinde Ebu Yahya, Yakup, İbn Ebi Able, Asım ve Ehl-i Medine'den bir topluluk Sebe suresinde geçen (وَلَقَدْ أَنْتَبْنَا دَاوُدَ مِنْ فَضْلٍ يَا جَبَالُ أَوْبَى مَعَهُ وَالطَّيْرُ وَالنَّارُ لَهُ الْخَبِيرُ) ayetinde mansûb olarak gelen (وَالطَّيْرُ) ifadesini (يَا جَبَالُ) ifadesine ve

²³⁸ ez-Zeccâcî, el-Cümel fi'n-Nahv, 1/165.

²³⁹ ez-Zeccâcî, el-Cümel fi'n-Nahv, 1/165.

²⁴⁰ Evs b. Harise veya Osman b. Affan 'ın kastedildiği yönünde farklı rivayetler mevcuttur.

²⁴¹ Ömer b. Abdülaziz kastedilmektedir.

(وَلْيُؤْوِبِ الطَّيْرُ مَعَكَ) / وَلْيُؤْوِبِ الطَّيْرُ مَعَكَ) ifadesindeki gizli zamire atfedilerek merfû okunacağını yani (/ وَلْيُؤْوِبِ الطَّيْرُ مَعَكَ) şeklinde bir anlama geldiğini ifade etmektedirler.²⁴²

Örnek 5:

Nabiğa ez-Zübyânî'ye ait olup tavîl bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

كَلِّبْنِي لَهْمٍ يَا أُمَيْمَةَ نَاصِبٍ ... وَلَيْلٍ أَقَاسِيهِ بَطِيءٍ الْكَوَاكِبِ²⁴³

Ey Umeyme! Beni baş başa bırak

*Bu yorucu dertler, yavaş ilerleyen gece ve yavaş hareket eden yıldızlarla.*²⁴⁴

Şair bu beyitte geçen (أُمَيْمَةَ) ifadesini terhim²⁴⁵den dolayı mansûb yapmak istemiş fakat yapmamış ve merfû olarak kullanmıştır.

2.35. Binâ'dan Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan otuz beşincisi binâ'dan dolayı nasb başlığıdır. Âmillerin değişmesine bağlı olarak sözcüklerin sonlarında lafzî ya da takdîrî olarak meydana gelen değişim “i-râb” olarak; değişen kelime ise “mu’rab” olarak ifade edilmektedir. Âmillerin değişmesi durumunda sözcüklerin sonları değişmeden sükûn veya tek bir hareke üzerine sabit kalmasına ise “binâ”; değişime uğramayan kelimeye ise “mebnî” denilmektedir.²⁴⁶ Buna örnek olarak mazi fiiller, (لَيْتَ - لَعَلَّ - سَوْفَ - أَيْنَ) gibi harfler, zamirler, ism-i işaretler, ismi mevsuller, bazı mürekkeb isimler (بَعْلَبَكْ - حَضْرَمُوتْ gibi), bazı zarflar (أَمْسَ ve مَتَى) gibi örnek verilebilir. Bu konu aşağıdaki örnekler üzerinde dataylandırıp daha da anlaşılır hale getirilecektir:

Örnek 1:

Kime ait olduğu bilinmeyen bir beyitte şöyle geçmektedir:

²⁴² Ebu Hayyan el-Endelûsî, *el-Bahru'l-Muhît*, thk. Sıtkı Muhammed Cemil (Beyrût: Darü'l-Fıkr, 1432/2010), 8/525.

²⁴³ Nâbiğa ez-Zübyânî, *Dîvân-u Nâbiğa ez-Zübyânî*, 29.

²⁴⁴ Bitmek bilmeyen geceyi kastetmiştir.

²⁴⁵ Münâdânın son harfinin rahat ve kolay bir şekilde telaffuz edilmesi gayesiyle hazfedilmesine terhîm denir.

²⁴⁶ Kemaluddin Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *Esrârü'l-Arabiyye* (Leiden-Hollanda: Brill Matbaası, 1886),10; Mehmet Sıdık Özalp, “Arap Dilinde İ'râp Olgusu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (Ocak 2019), 186.

لَوْ أَنَّ قَوْمِي جِئْنَ تَدْعُوهُمْ حَمَلٌ ... عَلَى الْجِبَالِ الصُّمِّ لَأَنْهَدَ الْجَبَلُ²⁴⁷

Eğer ki kavmimi dilsiz dağa davet etseydiniz;

Dağı öyle bir omuzlanırlardı ki dağ dik durmaz yıkılırdı.

Şairin kavminin cesur ve güçlü tarafını övdüğü bu beyitte (حَمَلٌ) fiilinden kastettiği (حَمَلُوا) mâzî fiilidir. Bu fiilin sonunun değişmemesi ve tek hareke üzerine sabit kalması neticesinde yani mebnî olmasından dolayı bu ifade mansûb olarak gelmiştir. Ayrıca (أَنَّ) ifadesini de bu başlık altında örnek olarak gösterebiliriz

Örnek 2:

İmrü'l-Kays'a ait olup tavîl bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

لَقَدْ أَنْكَرْتَنِي بَعْلَبَكَ وَأَهْلَهَا ... وَلَابْنُ جُرَيْجٍ كَانَ فِي حِمَصٍ أَنْكَرَا²⁴⁸

Ba 'lebek ve oranın ehli beni tanımadı.

İbn Cureyc ise Humus'ta beni tanımadı.

Bu beyitte de olduğu gibi (بَعْلَبَكَ) ismi, mebnî olan bir mürekkeb isim olduğu için mansûb olarak gelmiştir.

2.36. Duâdan veya Bedduâdan Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan otuz altıncısı duâ veya bedduâdan dolayı nasb başlığıdır. Du kelimesi sözlükte, (دَعَا) (d.a.v) kökünden türeyip, “birinden yardım talep etme, Allah'a yönünü çevirme, seslenme veya çağrıda bulunma” gibi anlamlar ifade eden masdardır.²⁴⁹ Arap dilinde kullanılan duâ veya bedduâ için kullanılan bazı ifadeler mansûb olarak gelmektedir. (تَبَّأْ لَهُمْ / Helak olsunlar!), (سُحِّقَا / Allah seni uzak kılsın!), (تُرْبَا لَهُ وَجَنْدَلَا / Toprak ve taşla doysun!) gibi cümleler bunun örneklerindendir. Bu konu aşağıdaki örnekler üzerinden daha da detaylandırılacaktır:

Örnek 1:

²⁴⁷ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 9/80.

²⁴⁸ İmrü'l Kays b. Hucr, *Divân-u İmrü'l-kays*, 68.

²⁴⁹ Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Mektep Yayınları, 2014), “Duâ”, 399.

Ebu'l Gadrif el-Haddâdî'ye ait olup tavîl bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

هَنِيئًا لَّأَرْيَابِ الْبُيُوتِ يُبُوُّهُمْ ... وَلِلْعَزْبِ الْمُسْكِينِ مَا يَتَلَمَّسُ²⁵⁰

Hayırlı olsun evlerinde zevceleri olan adamlara!

Bekâr olan garibana ise istediği vardır.

Bu beyitte de görüldüğü gibi (هَنِيئًا) ifadesi “hayırlı olsun.” gibi temenni ve duâ anlamı içeren bir ifade olarak kullanılmış olup mansûb olarak gelmiştir. Nitekim bizler birini tebrik ederken (هَنِيئًا لَكَ أَبَا فَلَان) / Ey falan kişinin babası hayırlı olsun!) gibi ifadeler kullanmaktayız.

Ancak bazen mansûb olarak gelen bu ifadeler merfû olarak gelebilir. Örneğin (تَرَبُّ لَهُ وَجَنْدَلُ) / Toprak ve taşla doysun!) ifadesi merfû olarak da gelebilmektedir. Buradaki ifade ise bedduâ olarak kullanılmıştır.

Örnek 2:

Tavîl bahrinde geçip kime ait olduğu bilinmeyen bir beyitte şöyle geçmektedir:

لَقَدْ أَلَبَ الْوَاشُونَ أَلْبًا لِنَيْنِهِمْ ... فَتَرَبُّ لَأَفْوَاهِ الْوَشَاةِ وَجَنْدَلُ²⁵¹

Laf taşıyanlar, sevenlerin arasını bozmak için çabaladılar.

Laf taşıyanların ağızları toprak ve taş ile dolsun.

Şairin laf taşıyanlara beddua ettiği bu beyitte görüldüğü üzere duâ/bedduâ içeren (تَرَبُّ) ve (جَنْدَلُ) ifadeleri merfû olarak gelmiştir.

Örnek 3:

Nabiğa ez-Zübyânî'ye ait olup basît bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

نُبَيْتٌ نُعْمًا عَلَى الْهَجْرَانِ عَاتِبَةً ... سَقِيًّا وَرُعِيًّا إِذَاكَ الْعَاتِبُ الزَّارِي²⁵²

Nu'ma'ya azarlayarak ayrılık haberi verildi.

Bu yüzden Allah, azarlayan ve kınayan kişiyi susuz bıraksın ve onu korusun.

²⁵⁰ Şurrah, Şerhu's-Şevahîdi's-Şi'riyye, 2/19.

²⁵¹ İbn Yaîş, Şerhu'l-Mufasssal, 1/301.

²⁵² Şurrah, Şerhu's-Şevahîdi's-Şi'riyye, 1/457.

Bu beyitte de (سَقِيًّا) ifadesi “Allah azarlayanı susuz bıraksın.” şeklinde bedduâ içerdiği için ve (رُغِيًّا) ifadesi de “Allah onu korusun.” şeklinde temenni ve duâ içerdiği için mansûb olarak gelmiştir.

2.37. İstifhâmdan Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan otuz yedincisi istifhâmdan dolayı nasb başlığıdır. İstifhâm kelimesi (فَهْمٌ) kökünden (اسْتَفْعَالٌ) formunda gelen bir mastardır. (فَهْمٌ) muhatabın dile getirdiği kelimelerin anlamını zihinde tasavvur etmek ve tasarlamaktır.²⁵³ Bu mastarın başına gelmiş olan elif, sin ve te harfleri bir isteği ifade etmektedir. Dolayısıyla istifhâmın, daha önce hakkında bilgi sahibi olunmayan bir şeyi, bunun için kullanılan edatlardan birisiyle öğrenmekten ve istemekten ibaret olduğunu söyleyebiliriz.²⁵⁴ Bunun gibi bir merâmı ifade ederken fiil yerine kullanılan kalıp ifade mansûb olarak gelmektedir. Örneğin (أَفْعُودًا وَالنَّاسُ قِيَامًا؟) / İnsanlar ayaktaiken siz oturacak mısınız?) ifadesinden maksat (أَتَقْعُدُونَ وَالنَّاسُ قِيَامًا؟) cümlesidir. Bu fiil, geçmiş veya gelecek anlamı taşımayıp devamlılık bildiren zaman anlamı katmaktadır.

Örnek 1:

Accâc'a ait olup recez bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

أَطْرَبًا وَأَنْتَ قَنْسَرِي ... وَالْدَّهْرُ بِالْإِنْسَانِ دَوَارِي²⁵⁵

Sen bu ihtiyar halinle mutlu musun?

Zaman insanın etrafında dönüp dolaşıyor iken.

Bu beyitte de (أَطْرَبًا) ifadesinden kastedilen (تَطْرَبُ طَرَبًا / Mutlu musun?) kastedilmekte olup mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 2:

Basît bahrinde geçip kime ait olduğu bilinmeyen bir beyitte şöyle geçmektedir:

²⁵³ el-Cürcânî, *Kitabu't- Ta'rifât*, 73; Sahip Aktaş, *Kur'an'da İstifhâm Üslûbu* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 2.

²⁵⁴ Ahmet Mustafa el- Merağî, *Ulumu'l- Belağa* (Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1993),63; Aktaş, *Kur'an'da İstifhâm Üslûbu*, 2.

²⁵⁵ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1/304.

الْحَقُّ عَذَابَكَ بِالْقَوْمِ الَّذِينَ طَعَوْا ... وَعَائِدًا بِكَ أَنْ يَطْعَوْا فَيُطْعُونِي²⁵⁶

Azgınlık gösteren kavme azabını yaşat Rabb'im.

Azgınlık edip beni de azgınlıklarına dâhil etmelerinden sana sığınırım

Rabb'im.

Bu beyitte de görüldüğü üzere (عَائِدًا) ifadesi aslında (أَعُوذُ بِكَ عَائِدًا) anlamında kullanıldığı için mansûb olarak gelmiştir.

2.38. “Bi” Harf-i Ceri İle Kullanılan “Kefe”nin Haberinden Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan otuz sekizincisi “bi” (ب) harf-i ceri ile kullanılan “kefe” (كَفَى) nin haberinden dolayı nasb başlığıdır. “Bi” harf-i ceri aslî ve zâid harfî cer olarak kullanılır. Hem Ali, okul vb. açık isimlerden hem de zamirlerden önce gelebilir. Türkçeye “ ile, için, sebebiyle,-e,-a,-de,-da,-den, sayesinde, tarafından, üzerine, üzerinde,-ye-ya” şeklinde tercüme edilen “bi” harf-i ceri çok farklı işlev ve anlama sahiptir.²⁵⁷ Zâid olarak “kefe” fiilinin failinden önce gelip bu faili cer etmektedir. Bu durumda da “kefe”nin haberi de mansûb olarak gelmektedir. Örneğin (كَفَى بِرَيْدٍ رَجُلًا / Adam olarak Zeyd yeter.) cümlesinde olduğu gibi (ب) harf-i ceri ile kullanılan (كَفَى)'nin haberi olan (رَجُلًا) ifadesi mansûb olarak gelmiştir. Kur'an-ı Kerim'de buna örnek olacak birçok ayet bulunmaktadır. Şöyle ki;

Örnek 1:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا²⁵⁸

“Hesap sorucu olarak Allah yeter.”

Bu ayette görüldüğü üzere (ب) harf-i ceri ile kullanılan (كَفَى)'nin haberi olan (حَسِيبًا) ifadesi mansûb olarak kullanılmıştır.

Örnek 2:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

²⁵⁶ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1/304.

²⁵⁷ Akşit, *Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri*, 253.

²⁵⁸ Nisa 4/6.

“Yol gösterici ve yardımcı olarak Rabb’in yeter.”

Bu ayette görüldüğü üzere (ب) harf-i ceri ile kullanılan (كَفَى)’nin haberi olan (هَادِيًّا) ve (نَصِيرًا) ifadesi mansûb olarak kullanılmıştır.

Örnek 3:

Şair Hassan b. Sabit’e ait olup kâmil bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

فَكَفَىٰ بِنَا فَضْلًا عَلَىٰ مَنْ غَيْرَنَا .. حُبُّ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ إِيَّانَا²⁶⁰

Başkasına karşı yücelmemiz ve övünmemiz için lütuf olarak bize yeter

Nebî Muhammed’in bize olan sevgisi.

Beyitte görüldüğü üzere (ب) harf-i ceri ile kullanılan (كَفَى)’nin haberi olan (فَضْلًا) ifadesi mansûb olarak kullanılmıştır.

(كَفَى) gibi kullanılan bir başka ifade ise (حَسْبُ) ifadesidir. Ancak; (كَفَى) kullanılırken kendisinden sonrakini nasb ederken (حَسْبُ) cer etmektedir. (حَسْبُ زَيْدٍ دِرْهَمٌ / Zeyd’e bir dirhem yeter.) cümlesinde olduğu gibi (حَسْبُ)’dan sonra (زَيْدٍ) ismi mecrûr olarak gelmiştir. Eğer ki (حَسْبُ)’dan sonra gelen bir isme başka bir isim de eklenirse o da aynı şekilde mecrûr olarak kullanılmalıdır. (حَسْبُ زَيْدٍ وَعَمْرٍو دِرْهَمَانِ / Zeyd ve Amr’a iki dirhem yeter.) cümlesinde görüldüğü gibi (حَسْبُ)’dan sonra gelen bir isme başka bir isim de eklendiğinde o isim de mecrûr olarak kullanılmıştır. Bu örnekte (حَسْبُ) mübteda olduğu için merfû gelirken (دِرْهَمَانِ) ise haber olduğu için merfû olarak gelmiştir.

(حَسْبُ)’ya bir zamir birleştirilip daha sonrasında atıf harfiyle beraber bir açık isim kullanıldığında kullanılan bu açık isim mansûb olarak kullanılmaktadır.

Örnek 4:

(حَسْبُكَ وَعَبْدُ اللَّهِ دِرْهَمَانِ / Sana ve Abdullah’a iki dirhem yeter.) cümlesinde görüldüğü üzere (حَسْبُ)’ya bir zamir birleştirilip daha sonrasında atıf harfiyle beraber bir açık isim yani (عَبْدُ اللَّهِ) ismi kullanıldığında kullanılan bu açık isim mansûb olarak

²⁵⁹ el-Furkân 25/31.

²⁶⁰ ez-Zeccâcî, *el-Cümel fi’n-Nahv*, 1/311.

kullanılmıştır. Bu cümlenin kastettiği anlam aslında (حَسْبُكَ وَكَفَى عَبْدَ اللَّهِ) (دِرْهَمَان) cümlesidir.

Örnek 5:

Cerîr'e nispet edilen ve tavîl bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

إِذَا كَانَتْ الْهَيْجَاءُ وَانْشَقَّتِ الْعَصَا ... فَحَسْبُكَ وَالضَّحَّاكُ عَضْبٌ مُهَنْدٌ²⁶¹

Savaş zamanında asker bölüğü parçalandığında;

Sana ve Dahhâk'a Hint demirinden yapılmış keskin kılıç yeter.

Şairin hitap ettiği kişilerin canlarının alınmasının bir keskin kılıca baktığını ifade ettiği bu beyitte de (حَسْبُ)'ya bir zamir birleştirilip daha sonrasında atıf harfiyle beraber bir açık isim yani (الضَّحَّاك)ismi kullanıldığında kullanılan bu açık isim mansûb olarak kullanılmıştır. Bu cümlenin kastettiği anlam aslında (حَسْبُكَ وَكَفَى) (الضَّحَّاكُ عَضْبٌ مُهَنْدٌ) cümlesidir.

2.39. İsmi Öne Geçmesiyle Beraber Fiilin İsmi Nasb Etmesi

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan otuz dokuzuncusu ismin öne geçmesiyle beraber fiilin ismi nasb etmesi başlığıdır. Başlıktaki “muvâcehet” ifadesinden kastı Arapçada kasır, tahsîs, tekîd gibi gerekçelerle cümlelerdeki öğelerin âmili olduğu fiilden öncesine takdîm edilmesidir. Bu başlığın altında işlenen konu aslında “kasr” konusudur. Fakat Halil b. Ahmed bu başlığı farklı bir kavram olan “muvâcehet” kavramıyla ele almıştır. Birinci bâbın mastarı olarak gelen kasr, sözlükteki anlamıyla; hapsetmek, yasaklamak, kısaltmak, engellemek, sınırlamak²⁶² gibi manalarda kullanılmaktadır. İstilahî anlam olarak ise kasr: “Bir şeyin başka bir şeye özel bir yöntemle tahsis edilmesi ve yalnızca onu belirtmesi” anlamına gelmektedir.²⁶³ Kasrın maksûr (tahsis edilen öge), maksûrun aleyh (Başka bir şeyin kendisine tahsis edildiği öge) ve kasr edatı olmak üzere üç ögesi bulunmaktadır. Kasr yapma yolları “innemâ” edatı, “nefîy+istisna edatı”, bazı atıf harfleri ve takdîm şeklindedir. Bizi ilgilendiren kasr

²⁶¹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, thk. Halil Me'mûn (Lübnan: Dârü'l-Marife, 2009), 419.

²⁶² Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l- 'Ayn*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 3/394; Hüseyin Arslan, “Bir Belâgat Üslûbu Olarak Kasr ve Kavramsallaşma Süreci”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Ocak 2020), 19.

²⁶³ Arslan, “Bir Belâgat Üslûbu Olarak Kasr ve Kavramsallaşma Süreci”, 4.

yolu ise “takdîm” yoludur. Aslında buradaki muttasıl zamirler çoğunlukla mefûl olarak ve dolayısıyla mansûb olarak gelir. Ancak zamirler mebni oldukları için burada mahallen i’rab edilmektedir. Örneğin (إِيَّاكَ ضَرَبْتُ / Yalnızca sana vurdum.) ve (إِيَّاكَ أَرَدْتُ / Yalnızca seni istedim.) cümlelerinde olduğu gibi kasırdan dolayı (إِيَّاكَ)’deki muttasıl zamiri fiilin önüne gelerek fiilin amel etmesiyle mahallen mansûb olarak kullanılmıştır. Bu konu Halil b. Ahmed’in verdiği şu örneklerle daha anlaşılır hale getirilecektir:

Örnek 1:

Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ²⁶⁴

“(Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.”

Bu ayette görüldüğü üzere (إِيَّاكَ)’deki (كَ) muttasıl zamiri amel eden fiilin önüne gelerek mahallen mansûb olarak kullanılmıştır.

Örnek 2:

Accâc’a ait olup recez bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

إِيَّاكَ أَدْعُو فَتَقَبَّلْ مَلَقِي ... وَاعْفُ حَطَايَايَ وَثَمِّرْ وَرَقِي²⁶⁵

Yalnızca sana yalvarır dua ederim. Duamı kabul eyle.

Hatalarımı bağışla ve malımı arttır.

Bu beyitte de görüldüğü üzere (إِيَّاكَ)’deki (كَ) muttasıl zamiri amel eden fiilin önüne gelerek mahallen mansûb olarak kullanılmıştır.

Örnek 3:

Fâhite bint Adiy’e ait olup vâfir bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

لَعَمْرُكَ مَا خَشَيْتُ عَلَى عَدِي ... سَيُوفَ بَنِي مُقَيَّةَ الْجَمَارِ
وَلَكِنِّي خَشَيْتُ عَلَى عَدِي ... سَيُوفَ الرُّومِ أَوْ إِيَّاكَ حَارَ²⁶⁶

²⁶⁴ el-Fâtiha 1/5.

²⁶⁵ Ebü’ş-Şa’sâ’ Abdullâh b. Rü’be el-Accâc, *Dîvânu l-Accâc*, şrh. ve thk. Dr. İzzet Hasan (Beyrut: Darü’ş-Şerkî l-Arabi, 1990), 1/102.

²⁶⁶ Şurrah, *Şerhu’ş-Şevahîdi’ş-Şi’riyye*, 1/458.

*Ömrüne yemin olsun ki; Adiy²⁶⁷ için Benî Mukayyid el-Himar kılıçlarından
endişe etmedim.*

Fakat Adiy için Rum kılıçlarından ve Hâris'in kılıcından endişe ettim.

Bu beyitte de görüldüğü üzere (إِيَّاكَ)'deki (كَ) muttasıl zamiri amel eden fiilin önüne gelerek mahallen mansûb olarak kullanılmıştır.

Sözün uzayacağı ve dinleyenin dikkatinin dağılabilmesine sebep olan durumlardan dolayı (إِيَّاكَ) ifadesinin kullanması tahzîr (uyarı) anlamı ifade ederken de sözü kısaltmayı da hedeflemektedir. Şöyle ki; (إِيَّاكَ وَالتَّمَّاسَ الْبَاطِلَ) / Bâtıla sarılmaktan sakın!) cümlesinde araya atıf harfî koyulup bir duruma düşmemesi konusunda uyarıda bulunmaktadır. Aslında böyle ifadeler kullanılırken sözü kısaltmak için zorunlu olarak hazfedilen bir (احْذَرُ / Sakın!/Dikkat et!) fiilinin olduğu unutulmamalıdır. Bu konu aşağıdaki örnek üzerinden ele alınacaktır:

Örnek 4:

Fadl b. Abdurrahman'ın tavîl bahrinde geçen bir beyitinde şöyle geçmektedir:

فَإِيَّاكَ إِيَّاكَ الْمِرَاءَ فَإِنَّهُ ... إِلَى الشَّرِّ دَعَاءٌ وَلِلشَّرِّ جَالِبٌ²⁶⁸

Sakın! Tartışmaktan sakın!

Şüphesiz ki tartışma şerre davetiye çıkarır ve şerre sebebiyet verir.

Bu örnekte de yapılmaması gereken bir şey ifade edildiğinden, kişiye bunu yapmaması konusunda uyarıda bulunulduğundan ve hazfedilen bir (احْذَرُ) fiilinin bulunmasından dolayı (الْمِرَاءَ) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

2.40. Harf-i Cerin Bulunmamasından Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan kırkıncısı harf-i cerin bulunmamasından dolayı nasb başlığıdır. Arap dilinde mana harfleri içinde en çok kullanılan harf-i cerler hem biçimsel hem de anlamsal işleve sahip dil birimleridir. İsimler arasında ya da isimlerle fiiller arasında anlam bağı kuran bu biçimbirimlerle neredeyse her cümlede karşılaşmak

²⁶⁷ Hâris b. Ebi Şemr'in kız kardeşinin oğlu olan Gassani kralıdır.

²⁶⁸ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2/25.

mümkündür. Özellikle fiillerle kullanıldıklarında onların anlamını da değişikliğe uğratabilen bu birimler doğru bir şekilde kavranmazsa konuşanın ya da yazarın maksadı muhatap tarafından yanlış anlaşılabilir. Çoğu dilcinin harf-i cer olarak kabul ettiği dil birimleri şunlardır: (ب - إلى - عَنْ - عَلَى - فِي - ل - ك - حَتَّى - ل - حَاشَا - رَبِّ - حَتَّى - ل - ك - فِي - عَلَى - عَنْ - إلى - مِنْ - ب).²⁶⁹ Bir kelimeyi mecrûr duruma getiren bir harf-i cerin bulunmaması durumunda mecrûr hale gelmeyen kelime mansûb duruma gelmektedir. Halil b. Ahmed'in verdiği örnekler üzerinden bu konu daha detaylı anlatılacaktır:

Örnek 1:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ²⁷⁰

“Bakın. Bu şeytan ancak kendi yandaşlarını korkutur.”

Bu ayette (أَوْلِيَاءَهُ) ifadesini cer edecek bir harfi cerinin (ب) bulunmamasından dolayı bu ifade mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 2:

Ferezdak'a ait olup tavîl bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

مِنَّا الَّذِي اخْتِيرَ الرَّجَالُ سَمَاحَةً ... وَجُودًا إِذَا هَبَّ الرِّيحُ الرَّعَازُ²⁷¹

Hoşgörü ve hayır açısından adamlar arasından seçilen kişi bizdendir.

Şiddetli rüzgâr estiğinde.

Bu beyitte (الرَّجَالُ) ifadesini cer edecek bir harfi cerinin (من) bulunmamasından dolayı bu ifade mansûb olarak gelmiştir. Yani burada asıl kastedilen (من الرَّجَالِ) ifadesidir.

Örnek 3:

Basît bahrinde geçip kime ait olduğu bilinmeyen bir beyitte şöyle geçmektedir:

²⁶⁹ Akşit, *Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri*, 250.

²⁷⁰ Âlî İmrân 3/175.

²⁷¹ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 5/123.

أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ ذَنْبًا لَسْتُ مُخَصِّيَهُ ... رَبُّ الْعِبَادِ إِلَيْهِ الْوَجْهُ وَالْعَمَلُ²⁷²

Sayılarını bilmediğim günahlarım için af diliyorum.

*Kulların rabbi olan ve tüm yönlerle salih amellerin kendisine döndüğü
Allah'tan.*

Bu beyitte (ذَنْبًا) ifadesini cer edecek bir harfi cer'inin (من) bulunmamasından dolayı bu ifade mansûb olarak gelmiştir. Yani burada asıl kastedilen (من ذَنْبٍ) ifadesidir.

Örnek 4:

Vâfir bahrinde geçip kime ait olduğu bilinmeyen bir beyitte şöyle geçmektedir:

وَكُونُوا أَنْتُمْ وَبَنِي أَبِيكُمْ ... مَكَانَ الْكُلَيْتَيْنِ مِنَ الطَّحَالِ²⁷³

Siz ve babanızın çocukları;

İki böbrekle dalağın bir birine yakın olması gibi beraber(yakın) olunuz.

Bu beyitte (بَنِي) ifadesini cer edecek bir edatın (مَعَ) bulunmamasından dolayı bu ifade mansûb olarak gelmiştir. Yani burada asıl kastedilen (مَعَ بَنِي) ifadesidir. Ayrıca (وَبَنِي) ifadesinde geçen (و) /vâvü'l-maiyye) harfinden dolayı (وَبَنِي أَبِيكُمْ) ifadesi mefûl meah konumunda gelmiştir.

2.41. İstifhâm Olması Durumunda “Kem”den Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan kırk birincisi istifâm olması durumunda (كَمْ / Kem)'den dolayı nasb başlığıdır. “Kem” biçimbirimi, Arap dilinde (Kaç?, Kaça?, Ne kadar?) anlamında kem istifhâmiyye (soru ismi) veya (Nice!, Ne kadar çok!) anlamında kem haberiyye (çokluk) ifade etmek üzere kullanılır. “Kem” her iki halde de kapalı bir isimdir. Cümlede onun kapalılığını giderecek, açık hale getirecek ve mümeyyiz adı verilen bir sözcük mutlaka bulunmalıdır. Soru ismi “kem” ile bir şeyin adedi veya miktarı sorulmaktadır ve dinleyenden bir cevap beklenmektedir.²⁷⁴

²⁷² İbn Hişam, *Şerh-u Şüzuri 'z-Zeheb*, 1/383.

²⁷³ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2/441.

²⁷⁴ Akşit, *Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri*, 327.

(كَمْ لَا عِبًا فِي الْمَلْعَبِ؟) / Spor salonunda kaç sporcu var?) cümlesini ele aldığımızda buradaki (كَمْ) istifhâmiyye yani soru ismi olarak kullanıldığı için (لَا عِبًا) ifadesi mansûb olarak gelmiştir. Aşağıda ele alacağımız örnekler ise Halil b. Ahmed'in daha çok haberiyye (Nice!, Ne kadar çok!) anlamındaki kem için verdiği örnekleri teşkil edecektir. Örneğin (كَمْ رَجُلٍ عِنْدَكَ!) / Nice adam var yanında!) örneğinde olduğu gibi (كَمْ) ifadesi istifhâm anlamı taşımadığı için yani buradaki “kem” haberiyye olduğu için mansûb olarak gelmeyip mecrûr olarak gelmiştir. Yani bu örnekte asıl kastedilen (رُبُّ رَجُلٍ عِنْدَكَ!) ifadesidir. Ancak eğer (كَمْ) ve (رَجُلٍ) ifadelerinin arasına başka bir şey koyulursa o zaman nasb edilebilir. Aynı örneği ele alacak olursak (كَمْ عِنْدَكَ رَجُلًا!) şeklinde olmalıdır.

Örnek 1:

Züheyr b. Ebi Sûlmâ'ya ait olup mütekârib bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

تَوَّمُ سِنَانًا وَكَمْ دُونَهُ ... مِنْ الْأَرْضِ مَحْدُودِيًّا غَارُهَا²⁷⁵

Devem, kaleye doğru ilerliyor.

Onu nice farklı arazilerin tümsekli arazilerinden ayıran mesafelere rağmen.

Burada aslında (كَمْ مَحْدُودِيٍّ مِنْ الْأَرْضِ غَارُهَا!) ifadesini kastetmiş olup araya başka bir şey girdiği için (مَحْدُودِيًّا) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 2:

Enes b. Zenîm'e ait olup remel bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

كَمْ بِجُودٍ مُقْرِفًا نَالَ الْعَلَا ... وَكَرِيمًا بُخْلُهُ قَدْ وَضَعَهُ²⁷⁶

Nice cömertlik vardır aşağılık kişiyi yükseltir.

Ve nice cimrilik vardır efendiyi alaşağı eder.

Burada aslında (كَمْ مُقْرِفٍ!) ve (كَمْ كَرِيمٍ!) ifadelerini kastetmiş olup araya başka bir şey girdiği için (مُقْرِفًا) ve (كَرِيمًا) ifadeleri mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 3:

²⁷⁵ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 3/129.

²⁷⁶ ez-Zeccâcî, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 1/147.

El-Kadâmî'ye ait olup basît bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

كَمَا نَأْلِي مِنْهُمْ فَضْلًا عَلَى عَدَمٍ ... إِذْ لَا أَرَالُ مِنَ الْإِقْتَارِ أَجْتَمِلُ²⁷⁷

Onlardan kaç kez(çok kez) iyilik gördüm.

Fakirlikten kemikleri toplayıp yağını çıkarttığım zaman.

Şairin zor zamanlarda kendisine çok yardımları dokunduğunu ifade etmek istediği bu beyitte aslında (كَمْ فَضْلٍ نَأْلِي مِنْهُمْ!) ifadesini kastetmiş olup araya başka bir şey girdiği için (فَضْلًا) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

Haber vermek için de (كَمْ رَجُلٍ أَتَاكَ! / Sana ne kadar da çok(nice) adam geldi!) ve (كَمْ رَجُلٍ لَقِيتُ! / Ne kadar da çok(nice) adamla karşılaştın!) örneklerinde olduğu gibi (كَمْ) ifadesinden sonra gelenler mecrûr olarak gelmiştir.

Örnek 4:

Adiy b. Zeyd el-İbâdî'ye ait olup medîd bahrinde geçen biri beyitte şöyle geçmektedir:

كَمْ مُلُوكٍ بَادَ مُلْكُهُمْ ... وَنَعِيمَ سُوقَةٍ بَارًا²⁷⁸

Nice hükümdarlar vardı hükümranlıkları yok oldu.

Nice refah içinde yaşayan vardı helak oldu.

Bu beyitte görüldüğü üzere haberiyye manasındaki (كَمْ) ifadesi kullanıldığı için ondan sonra gelen (مُلُوكٍ) ifadesi mecrûr olarak gelmiştir.

Ancak eğer şu örnekteki gibi (كَمْ) ifadesinden sonraki kelime merfû olarak şekilde kullanılırsa (كَمْ رَجُلٌ عِنْدَكَ / Yanında çok adam var.) ifadesinden (رَجُلٌ عِنْدَكَ / Adam yanındadır.) ifadesini kastedilmiş olup ve (كَمْ) ifadesini dikkate alınmaması gerekmektedir.

Örnek 5:

Abbas b. Mirda' ya ait olup mütekârib bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

²⁷⁷ Umeyr b. Şemim el-Kadâmî, *Dîvânu'l-Kadâmî*, thk. Ahmet Matlûb, Dr. İbrahim es-Samerrâi (Beyrût: Dârü's-Sekafeti, 1960), 30.

²⁷⁸ Adiy b. Zeyd el-İbâdî, *Dîvân-u Adiy b. Zeyd el-İbâdî*, thk. Muhammed Cabbar (Bağdat: Şirket-ü Dâri'l-Cumhuriyyeti li'n-Neşr ve't-Tab', 1965), 131.

عَلَى أَنِّي بَعْدَمَا قَدْ مَضَى ... تَلَاثُونَ لِلْهَجْرِ حَوْلًا كَمِيلاً²⁷⁹

Ayrılığın üzerinden tamı tamına otuz yıl geçti.

Burada aslında (تَلَاثُونَ حَوْلًا كَمِيلاً لِلْهَجْرِ) ifadesini kastetmiş olup araya başka bir şey girdiği için (حَوْلًا كَمِيلاً) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

2.42. Manâya Hamledilmesinden Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan kırk ikincisi manâya hamledilmesinden dolayı nasb başlığıdır. Bu başlıkta ele alacağımız nasb durumu cümlelerin anlamındaki ifadeden yola çıkarak yapılmaktadır. Bunu aşağıdaki örnek üzerinden anlatmaya çalışacağız:

Örnek 1:

Kays Aylan'dan birine ait olup vâfir bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

وَبَيْنَا نَحْنُ نَنْظُرُهُ أَتَانَا ... مُعَلَّقٌ وَفَضَّةٌ وَزَنَادٌ رَاعٍ²⁸⁰

Baktığımızda bize doğru geldi.

Kolunda kumanya torbası ve çoban tetiği asılı halde bir çoban.

Bu beyitte (مُعَلَّقٌ) kelimesinde olması gereken tenvin hazfedilip bu kelime (وَفَضَّةٌ) kelimesine izafe edilip ve sanki (مُعَلَّقًا زَنَادٌ رَاعِي) denmiş gibi (زَنَادٌ رَاعِي) ifadesi de buna atfedilip mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 2:

Câbir b. Ra'lan'ya ait olup basît bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

هَلْ أَنتَ بَاعِثٌ دِينَارٍ لِحَاجَتِنَا ... أَوْ عِنْدَ رَبِّ أَخَا عَوْنٍ بَنٍ مُحْرَاقٍ؟²⁸¹

İhtiyacımız için gönderen sen misin?

Dinar'ı²⁸² veya Avn b. Mihrâk'ın kardeşi Abdurabb'ı.

²⁷⁹ Abbas b. Mirdâs es-Sülemî, *Divân-u Abbas b. Mirdâs*, thk. Yahya el-Cebûrî (Bağdat: Şirket-ü Dâri'l-Cumhuriyyeti li'n-Neşr ve't-Tab', 1968), 136.

²⁸⁰ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2/36.

²⁸¹ ez-Zeccâcî, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 1/99.

²⁸² Kişi ismidir.

Bu beyitte (بَاعِثُ) kelimesinde olması gereken tenvin hazfedilip bu kelime (دِينَارٍ) kelimesine izafe edilip (هَلْ أَنْتَ بَاعِثٌ دِينَارًا ؟) cümlesi kastedilmiştir. Buradaki (عَبْدَ رَبِّ) ifadesi ise (دِينَارًا) ifadesine atfedilip sanki tenvin almış gibi mansûb olarak gelmiştir

Örnek 3:

Tavîl bahrinde geçip kime ait olduğu bilinmeyen bir beyitte şöyle geçmektedir:

تَرَى النُّورَ فِيهَا مُدْخِلَ الظِّلِّ رَأْسُهُ ... وَسَائِرُهُ بَادٍ إِلَى الشَّمْسِ أَجْمَعِ²⁸³

Görüyorsun boğanın başını gölgeye sokup

Vücudunun geri kalanının hepsini güneşte apaçık bıraktığını.

Burada asıl kast edilen (مُدْخِلًا رَأْسُهُ الظِّلِّ) cümlesidir. (الظِّلِّ) kelimesi (مُدْخِلًا) kelimesine izafe edilip (رَأْسِ) ifadesi ise meful olduğu için nasp edilmiştir.

2.43. Bedelden Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan kırk üçüncüsü bedelden dolayı nasb başlığıdır. Arapçada (يَدُلُّ - يَدُلُّ - يَدُلُّ) fiilinden türeyip gelen bedel kelimesi lazım bir fiil özelliği taşıyorken (ب) harf-i ceriyle mefûl alıp muteaddi duruma gelmektedir. Sözlükte bedel kelimesinin değiştirmek, yerine koymak, başkalaştırmak gibi birçok anlamı bulunmaktadır. Bu kelime bedel (يَدُلُّ) veya bidil (يَدُلُّ) şeklinde kullanılmaktadır.²⁸⁴ İstilahî olarak ise, kendisinden önce gelen kelimeyi açıklığa kavuşturmak gayesiyle ona denk veya onun bir parçasıyla ilgili ya da bir özelliğiyle alakalı getirilen ve i'râb bakımından ona mutabık olan kelimelere denilmektedir. Bedel'den önce gelen kelimeye "kendisinden bedel yapılan kelime" manasında mübdel minh denilmektedir. Yani irab açısından bedel olan kelime ile onun mübdel minhi arasında bir uyum bulunmaktadır. Bedel kelimesi Arapça gramer kaynaklarında tevabî' (tâbi olanlar) ya da mansubat (mansup olanlar) başlıkları içinde ele alınmaktadır. Bedel kendi içinde bedel mutabık (bedelü'l-kül mine'l-kül), bedel baz (bedelü'l-baz mine'l-kül), bedel mubayin ve bedel iştimal olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır. Halil b.

²⁸³ Şurrab, *Şerhu's-Şevahîdi's-Şi'riyye*, 2/96.

²⁸⁴ Muhammed Meşhud Hakçıoğlu, "Arapçada Bedel ve Atf-ı Beyân Kavramlarının Tanımı, Çeşitleri ve Aralarındaki Fonksiyonel Farklar", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 0/48 (Haziran 2020), 119-121.

Ahmedin vermiş olduğu örnekler üzerinden bu konu daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır:

Örnek 1:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ²⁸⁵

‘‘Cinleri Allah’a ortak koştular.’’

Bu ayette (الْجِنَّ) ifadesi (شُرَكَاءَ) ifadesine bedel olarak geldiği için mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 2:

Basît bahrinde geçip kime ait olduğu bilinmeyen bir beyitte şöyle geçmektedir:

كَأَنَّ هُنْدًا تَنْتَایَاها وَبَهْجَتَها ... یَوْمَ التَّقَیْنَا عَلَی أَرْحَالِ غُنَابِ²⁸⁶

Sanki ön dişleri ve güzelliği bilenmiş bir kılıç gibiydi;

Kırmızı meyveleri ağaçtan toplarken karşılaştığımız gün.

Bu beyitte (تَنْتَایَاها) ve (وَبَهْجَتَها) ifadeleri (كَأَنَّ)’nin ismi olan (هُندًا) kelimesine bedel olarak kullanıldığı için mansûb olarak gelmiştir.

Aynı şekilde (رَأَيْتُ زَيْدًا أَخَاهُ قَائِمًا) / Kardeşi Zeyd’i ayakta gördüm.) örneğinde (رَأَيْتُ) ifadesi (زَيْدًا) fiili ile kullanıldığı için mansûb olarak gelirken (أَخًا) ifadesi de (رَأَيْتُ) ifadesine bedel olarak mansûb gelmiştir.

Örnek 3:

Zürümme’ye ait olup tavîl bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

تَرَى خَلْقَها نَصْفًا قَنَاءَ قَوِیمَةً ... وَنَصْفًا نَفًّا یَرْتَجُ أَوْ یَمْرَمَرُ²⁸⁷

Yaratılışının yarısının dümdüz bir mızrak;

²⁸⁵ el-En’am 6/100.

²⁸⁶ Şurrab, Şerhu’ş-Şevahîdi’ş-Şi’riyye, 1/139.

²⁸⁷ Zürümme, Dîvân-u Zürümme, 1/109.

*Diğer yarısının salınan veya hareket eden bir kumul tepe olduğunu
görüyorsun.*

Bu beyitte (نَصْفًا) ifadesi (خَلْفَهَا) ifadesine bedel olarak mansûb gelmiştir.

Örnek 4:

Cerîr'in tavîl bahrinde geçen bir beyitinde şöyle geçmektedir:

تَعْدُونَ عَفَرَ النَّيِّبِ أَفْضَلَ مَجْدِكُمْ... بَنِي ضَوْطَرَى لَوْلَا الْكَمِيَّ الْمُقَنَّعَا²⁸⁸

*Ey aç adamın oğulları! Hiçbir faydası olmayan ve doğurmayan yaşlı devenin
ayaklarını kılıçla vurmak için hazırlanırsınız da
Silahla kuşanan cesur süvarileri öldürseydiniz de bu sizi daha şerefli yapsaydı
ya!*

Bu beyitte (عَفَرَ) ifadesi bedel olarak mansûb gelmiştir. Burada (الْكَمِيَّ) ifadesi kelam gizlendiği için mansûb olarak gelmiştir. Yani aslında (هَلَا تَعْدُونَ فِيمَا تَعْقِرُونَ الْكَمِيَّ الْمُقَنَّعَا) denilmek istenmiştir. Bunun bir benzerini aşağıdaki örnekte de görebiliriz.

Örnek 5:

Nabiğa ez-Zübyânî'ye ait olup basît bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

إِذَا تَغَلَّى الْحَمَامُ الْوُرُقُ هَيَّجَنِي... وَإِنْ تَعَرَّبْتُ عَنْهَا أُمُّ عَمَّارٍ²⁸⁹

Benekli güvercin öttüğü zaman beni heyecanlandırdı.

Eğer ki bunda teselli bulursam bu bana Ümmü Ammar'ı hatırlatır.

Bu beyite (هَيَّجَنِي فَذَكَرْتُ أُمُّ عَمَّارٍ / Beni heyecanlandırdı ve Ümmü Ammar'ı hatırlattı.) kastedildiği için (أُمُّ عَمَّارٍ) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

Eğer ki (هَذَا ضَارِبُ زَيْدٍ وَعَمْرًا) / Bu, Zeyd'i ve Amr'ı döven kişidir.) cümlesinde olduğu gibi atıf harfinden sonraki ifade de nasp edilirse bunda (وَضَرَبَ عَمْرًا) ifadesi kastedilmiş demektir.

²⁸⁸ Cerîr b. Atiyye el-Hatafâ, *Divan-u Cerîr*, 265.

²⁸⁹ Nâbiğa ez-Zübyânî, *Dîvân-u Nâbiğa ez-Zübyânî*, 21.

2.44. Müşâreketten Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan kırk dördüncüsü müşâreketten dolayı nasb başlığıdır. Bu başlığın temel konusu karşılıklı yapılan bir işte fiilin cümleinin iki temel ögesi olan fail ve mefula nispet edilmesidir. Bu konuya Türkçe dilbilgisinde “işteşlik” denilir. İşteşlik durumunda birden fazla kişinin karşılıklı olarak yaptığı bir durum vardır. Arapçada ise bu duruma müşâreke denilmektedir. Arapçada işteşlik durumu (فَاعِلٌ - مُفَاعَلَةٌ) kalıbıyla sağlanmaktadır. Dilbilgisi açısından baktığımızda bu kalıpla kurulan bir cümleinin hem faili hem de mefulu bir olmaktadır. Şöyle bir örnekle ele alalım:

(ضَارِبٌ عَمْرُو زَيْدًا / Amr Zeyd ile dövüştü.) örneği ele alındığında aslında dövüşen kişilerin yani faillerin Amr ve Zeyd olduğunu; ayrıca diğerinden dayak yiyenin yani mefûllerin de Amr ve Zeyd olduğu anlayabilmektedir. Yani dilbilgisi açısından bakıldığında ikisin öge olarak ya fail ya da mefûl olması gerekirken anlam açısından birinin fâil birinin de mefûl olması gerekmektedir. İşte bu duruma Arapçada “müşâreket” denilmektedir. Şimdi bu konu Halil b. Ahmed'in verdiği örneklerle daha anlaşılır bir hale getirilecektir:

Örnek 1:

Accâc'a ait olup recez bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

قَدْ سَأَلَمَ الْحَيَّاتُ مِنْهُ الْقَدَمَا ... الْأَفْعَوَانَ وَالشُّجَاعَ الشَّجَعَمَا²⁹⁰

Ne dişi ve erkek yılanlar ayaklarına zarar verdi;

Ne de ayakları dişi ve erkek yılanlara zarar verdi.

Bu beyite bakıldığında (سَأَلَمَ) fiili hem ayakları hem de yılanları kapsadığı için (الْقَدَمَا / ayaklar) ve (الشُّجَاعَ / yılanlar) ifadeleri müşârekeden dolayı mansûb olarak gelmiştir. Burada hem zarar vermeyenler (الْقَدَمَا / ayaklar) ve (الشُّجَاعَ / yılanlar) ifadeleri iken zarar görmeyenler de aynı şekilde (الْقَدَمَا / ayaklar) ve (الشُّجَاعَ / yılanlar) ifadeleridir. Dilbilgisi açısından baktığımızda ikisin öge olarak ya fâil ya da mefûl olması gerekirken anlam açısından birinin fail birinin de meful olması gerekmektedir.

Müşâreketin farklı bir türevi daha bulunmaktadır. Bu ikinci türevi ele aldığımızda bahsedilen konunun aslında “iştiğal” konusu olduğunu ama bu ifadenin

²⁹⁰ ez-Zeccâcî, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 1/214.

modern Arapçaya ait bir ifade olmasından dolayı Halil b. Ahmed'in bu kavramı kullanmadığı veya bilmediği çıkarımında bulunabilir. İştigâl; Arap dil bilgisinin söz dizimi ve i'râb konusunu işleyen nahiv ilminin meselelerinde bir tanesidir. İştigâlin ıstılahi manası ise bir ismin önce ifade edilmesi ve isimden sonra gelen bir âmilin o isme dönen bir zamirle veya o zamire muzâf olan bir isimle meşgul olup önce gelen ismi etkilememesidir. Çünkü âmil, önce ifade edilmiş olan isme etki etmiş olsaydı, o ismi lâfzen veya mahallen mefûl olarak nasb edecek duruma gelirdi.²⁹¹ Bunu Halil b. Ahmed'in verdiği aşağıdaki örnekler üzerinden ele alacağız:

Örnek 2:

(عَمْرًا أَكْرَمْتُ أَخَا / Amr'ın kardeşine ikramda bulundum.) cümlesini ele aldığımızda (عَمْرًا) öne geçmiş isim (mütekaddim isim); (أَكْرَمْتُ) fiili ise âmil; (أَخَا) mütekaddim isme dönen zamire muzâf olan isim iken (وَ) zamiri ise mütekaddim isme dönen zamirdir. Burada âmil olan (أَكْرَمْتُ) fiili (عَمْرًا) ifadesine dönen zamire muzâf olan (أَخَا) lafzını nasb ettiği için (عَمْرًا) ifadesine etki etmemiştir. Burada anlatılmak istenen ise Halil b. Ahmed'in doğrudan "iştiğal" diye tanımlamadığı ama müşâreke diye tanımladığı başlığın ikinci türevidir.

Örnek 3:

Rebî' b. Dabu' el-Fezârî'ye ait olup bir beyitte şöyle geçmektedir:

"أَصْبَحْتُ لَا أَحْمِلُ السِّلَاحَ وَلَا ... أَمْلِكُ رَأْسَ الْبَعِيرِ إِنْ نَفَرَا
وَالذَّنْبُ أَخْشَاهُ إِنْ مَرَزْتُ بِهِ ... وَخَذِي وَأَخْشَى الرِّيَّاحَ وَالْمَطَرَ"²⁹²

Silah taşımaz oldum;

Ürktüğü zaman demevini başını tutamaz oldum.

Bir kurda tek başıma rastlarsam ondan korkarım;

Fırtına ve yağmurdan korkarım.

Bu beyitten bu beyiti dizen kişinin artık yaşlandığını ve eskisi gibi bazı şeylere güç yetiremediğini anlaşılabılır. Bu beyittin ikinci dizesinin ilk şatırında geçen (الذَّنْبُ) ifadesi kendisinden sonra gelen (أَخْشَى) fiilinin amel etmesinden dolayı mansûb gelmiştir.

²⁹¹ Naim Yaman, "Kur'ân Ayetleri Bağlamında Arap Dilinde İştigâl", *Amasya İlahiyat Dergisi* 18 (Haziran 2022), 542.

²⁹² ez-Zeccâcî, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 1/52.

2.45. Yeminin Başındaki “Be”, “Te” ve “Vâv” Kasem Harflerinin Düşmesinden Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan kırk beşincisi yeminin başındaki (ب / be), (ت / te) ve (و / vâv) harf-i cerlerinin düşmesinden dolayı nasb başlığıdır. Sözlükte parçalamak, bölüştürmek veya pay almak gibi anlamlarda kullanılan “kasem” kelimesi yemin anlamına gelmektedir. Kasemin başındaki (ب / be), (ت / te) ve (و / vâv) harf-i cerlerinin (harfu'l-kasem) ifade edilmemesi veya yazılmaması durumunda yemin edilen şey (muksem bih) mansûb hale getirilir. Örneğin (اللّٰهُ لَا أَفْعَلُ / Allah'a yemin olsun ki bunu yapmayacağım.) ifadesinde görüldüğü gibi (اللّٰهُ / muksem bih) ifadesinin önündeki (ب / be), (ت / te) ve (و / vâv) harf-i cerlerinin düşürülmesi sonucunda (تَاللّٰهِ بِاللّٰهِ وَاللّٰهِ) ifadesi mansûb olarak gelmiştir. Aşağıda önce kendi örneğimiz üzerinden sonra Halil b. Ahmed'in verdiği örnekler üzerinden bunu daha anlaşılır hale getireceğiz:

Örnek 1:

(اللّٰهُ سَأَقُولُ الْحَقِيقَةَ مَهْمَا كَانَتْ الظُّرُوفُ / Allah'a yemin olsun ki şartlar ne olursa olsun doğruyu söyleyeceğim.) cümlesinde olduğu gibi (اللّٰهُ / muksem bih) ifadesinin önündeki (ب / be), (ت / te) ve (و / vâv) harf-i cerlerinin düşürülmesi sonucunda (تَاللّٰهِ بِاللّٰهِ) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 2:

İbn Yerrî'ye ait olup vâfir bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

إِذَا مَا الْخُبْرُ تَأْدُمُهُ بَرَيْتِ ... فَذَاكَ أَمَانَةُ اللَّهِ التَّيْرِيْدُ²⁹³

Eğer ki ekmeği yağ ile yiyiyorsanız;

Yemin olsun ki bu tirittir.

Bu beyitte (أَمَانَةُ / muksem bih) ifadesinin önündeki (و / vâv) harf-i cerinin düşürülmesi sonucunda (أَمَانَةُ) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 3:

İmrü'l-kays'a ait olup tavîl bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

فَقُلْتُ: يَمِينُ اللَّهِ مَا أَنَا بَارِحٌ ... وَلَوْ قَطَعُوا رَأْسِي لَدَيْكَ وَأَوْصَالِي²⁹⁴

²⁹³ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 9/102.

Dedi ki: Allah'a yemin olsun ki ben senin yanından ayrılmam;

Kafamı ve eklemlerimi koparsalar da.

Bu beyitte (يَمِين / muksem bih) ifadesinin önündeki (و / vâv) harf-i cerinin düşürülmesi sonucunda mansûb olarak gelmiştir.

(رُبِّ)‘yi gizleyip ondan sonra gelen ifadeyi mecrûr ettikleri gibi bazıları kasem harfini gizleyip muksem bihi mecrûr konumuna getirmektedir. (الله لَا أُرْوُك / Allah’a yemin olsun ki seni ziyaret etmeyeceğim.) örneğinde bunu görmekteyiz.

Kasem cümlesi farklı şekillerde oluşabilmektedir. Örneğin (عَمْرُ اللهِ / Allah’a yemin olsun.) (عَمْرُكَ اللهُ / Ömrüne yemin olsun ki.) gibi ifadelerden de oluşabilmektedir.²⁹⁵ Örnek olarak şu beyit verilebilir:

Örnek 4:

Remel bahrinde geçip kime ait olduğu bilinmeyen bir beyitte şöyle geçmektedir:

عَمْرُكَ اللهُ أَمَا تَعْرِفُنِي؟... أَنَا حُرَاثُ الْمَنَآيَا فِي الْفَرَعِ²⁹⁶

Ömrüne yemin olsun (Allah sana uzun ömürler versin.) ki beni tanımıyor musun?

Ben ki korku içinde çok yıpranıp ölen biriyim.

Bu beyitte yemin ifadesi olarak (عَمْرُكَ اللهُ / Ömrüne yemin olsun ki.) ifadesi kullanılmıştır. Bu ifadeden kastedilen ise (عَمْرُكَ اللهُ) cümlesidir. Bu da ‘‘Allah’tan senin ömrünü uzatmasını diledim.’’ anlamını taşımaktadır.

2.46. ‘‘Kâne’’nin Gizlenmesinden Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî’nin *el-Cümel*’inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan kırk altıncısı (كَانَ / Kâne)’nin gizlenmesinden dolayı nasb başlığıdır. Kâne ve ahavâtının isim cümlesinden önce gelip isimlerini ref, haberlerini nasp ettiklerinden daha önce bahsetmiştik. Bazı durumlarda (كَانَ)’nin gösterilmemesi sebebiyle (كَانَ)’den sonra gelen ifade mansûb olarak gelmektedir. Örneğin (فَعَلْتُ ذَلِكَ إِنَّ)

²⁹⁴ İmrü’l Kays, *Divân-u İmrü’l-kays*, 125.

²⁹⁵ İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufasssal*, 9/91; Nihat Tarı, ‘‘Arap Dilinde Kasem Formları ve Kur’ân-ı Kerim’e Özgü "La Uksimu" Formu ile İlgili Tartışmalar’’, *Artuklu Akademi* 8/1,(2021), 33.

²⁹⁶ Ebu Hayyân el-Endelûsî, *et-Tezyîl ve’t-Tekmil*, 11/336.

خَيْرًا وَإِنْ شَرًّا / İster iyi olsun ister kötü olsun bunu yaptım.) cümlesinin asıl anlamı (فَعَلْتُ ذَلِكَ إِنْ يَكُنْ خَيْرًا وَإِنْ يَكُنْ شَرًّا) şeklindedir. Bu sebeple (خَيْرًا) ve (شَرًّا) ifadeleri mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 1:

Leylâ el-Ahyeliyye'ye ait olup kâmil bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

لَا تَقْرَبَنَّ الدَّهْرَ آلَ مُطَرِّفٍ ... إِنْ ظَالِمًا أَبَدًا أَوْ مَظْلُومًا²⁹⁷

Hiçbir zaman Mutarrîf ailesine yaklaşıma(saldırma).

İster zâlim olsun ister intikam almak isteyen mazlûm olsun.

İkinci şatırdaki (إِنْ كَانَ ظَالِمًا أَبَدًا أَوْ مَظْلُومًا) ifadesinin asıl anlamı (إِنْ ظَالِمًا أَبَدًا أَوْ مَظْلُومًا) şeklindedir. Bu sebeple (ظَالِمًا) ve (مَظْلُومًا) ifadeleri mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 2:

Abdullah b. Hemmam'a ait olup mütekârib bahrinde geçen bir beyitte şöyle geçmektedir:

فَأَحْضَرْتُ عُذْرِي عَلَيْهِ الْأَمِيرُ ... إِنْ عَازِرًا لِي أَوْ تَارِكًا²⁹⁸

Ben özrümü getirdim;

Emîr ister kabul eder ister reddeder.

İkinci şatırdaki (إِنْ كَانَ عَازِرًا لِي أَوْ تَارِكًا) ifadesinin asıl anlamı (إِنْ عَازِرًا لِي أَوْ تَارِكًا) şeklindedir. Bu sebeple (عَازِرًا) ve (تَارِكًا) ifadeleri mansûb olarak gelmiştir.

Örnek 3:

el-Le'in el-Minkarî'ye ait bir beyitte şöyle geçmektedir:

لَا يَأْمَنُ الدَّهْرُ ذُو بَغْيٍ وَلَوْ مَلِكًا ... جُنُودُهُ ضَاقَ عَنْهَا السَّهْلُ وَالْجَبَلُ²⁹⁹

Zamanın musibetlerinden emin olamaz;

Eğer zâlim; ordusu ovalara ve dağlara sığmayan bir kral olsa da.

²⁹⁷ Leylâ el-Ahyeliyye, *Divân-u Leylâ el-Ahyeliyye*, thk. Halil İbrahim Atiyye, Celil Atiyye (Bağdat: Şirket-ü Dâri'l-Cumhuriyyeti li'n-Neşr ve't-Tab', 1967), 1/109.

²⁹⁸ el-Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-Tekmil*, 4/224.

²⁹⁹ Nûreddin Ali b. Muhammed el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûni ala Elfiyet-i İbn Malik*, thk. Muhyiddin Abdülhamit (Beyrût: Dârü'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1955), 1/119.

Kişinin ne kadar güçlü ve kudretli olursa olsun hiçbir sıkıntıdan berî olmadığını ifade eden bu beyitin ilk şatırındaki (مَلِكًا) ifadesinden önce bulunması gereken (كَانَ) gizlendiği için (مَلِكًا) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

(كَانَ)'nin gösterilmemesi durumunda (كَانَ)'den sonra gelen ifadenin merfû gelmesi de fiilin içinde olması hasebiyle uygun olabilmektedir. Yani (فَعَلْتُ ذَلِكَ إِنْ خَيْرٌ) (İster iyi olsun ister kötü olsun bunu yaptım.) cümlesindeki gibi olabilmektedir. Yani burada asıl kastedilen (فَعَلْتُ ذَلِكَ إِنْ كَانَ فِيهِ خَيْرٌ وَإِنْ كَانَ فِيهِ شَرٌّ) ifadesidir.

Örnek 4:

Tavîl bahrinde geçip kime ait olduğu bilinmeyen bir beyitte şöyle geçmektedir:

فَتَى فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَصْفَرَ وَجْهَهُ ... وَوَجْهَهُ مِمَّا فِي الْقَوَارِيرِ أَصْفَرًا³⁰⁰

Delikanlının yüzü Allah yolunda sarardı;

Senin yüzün içki ve yağdan dolayı sararırken.

İkinci şatırdaki (أَصْفَرًا) ifadesinin asıl anlamı (كَانَ أَصْفَرًا) şeklindedir. Bu sebeple (أَصْفَرًا) ifadesi mansûb olarak gelmiştir.

2.47. Terâîden Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan kırk yedincisi terâîden dolayı nasb başlığıdır. Kök açısından (ترائي) terâî kelimesine baktığımızda bu konu başlığının sadece görmeye alakalı fiilleri kapsadığı sonuca varabiliriz. Terâîye baktığımızda meful gibi gözükmektedir. Ancak nahivciler bunu; ismi, haberi ve sıfatı nasb eden ayrı bir başlık şeklinde ele almışlardır. Örneğin (أَبْصَرْتُ زَيْدًا قَائِمًا) / Zeyd'i ayaktaiken gördüm.) ve (رَأَيْتُ مُحَمَّدًا مُنْطَلِقًا) / Zeyd'i yürürken gördüm.) cümlelerine baktığımızda burada terâîden dolayı (زَيْدًا) ve (مُحَمَّدًا) isimleri mansûb olarak gelmiştir. Yine aynı şekilde (بَصَرَ عَيْنِي زَيْدًا قَائِمًا) / Zeyd'i gözüm ayaktaiken gördü.) cümlesinde (زَيْدًا) ifadesi terâîden dolayı mansûb olarak gelmiştir. Burada kastedilen (أَبْصَرْتُ عَيْنَايَ زَيْدًا قَائِمًا) / İki gözüm Zeyd'i ayaktaiken gördü.). Ancak (بَصَرَ عَيْنِي زَيْدًا قَائِمًا) / Gözümün görmesiyle Zeyd ayakta.) cümlesinde (زَيْدًا) ifadesi

³⁰⁰ Şurrab, Şerhu 'ş-Şevahîdi 'ş-Şi'riyye, 1/449.

mübtedâ olduğu için (قَائِمٌ) ise haberi olduğu için merfû olarak gelmiştir. Burada aslında kastedilen (زَيْدٌ قَائِمٌ بَبَصَرٍ عَيْنِي) ifadesidir. Bu cümlelerin ilk halinde cer eden bir harfin bulunmamasından dolayı (بَصَرَ عَيْنِي) ifadesi mansûb olarak kullanılmaktadır.

2.48. “Vahdehu”da Meydana Gelen Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan kırk sekizincisi (وَخْدَهُ / Vahdehu)'da meydana gelen nasb başlığıdır. (وَخْدَهُ / Vahdehu) ifadesi Arapçada her şekliyle mansûb olarak kullanılan bir ifadedir. Örneğin (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ وَخْدَهُ / Bir tek Zeyd'e uğradım.), (رَأَيْتُ زَيْدًا وَخْدَهُ / Zeyd'i tek gördüm.) ve (هَذَا زَيْدٌ وَخْدَهُ / Bu yalnız Zeyd'dir.) cümlelerine bakıldığında bu (وَخْدَهُ / Vahdehu) ifadesi hep mansûb olduğunu görülmektedir. Aslında bundan kastedilen şey ise (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ الْوَاحِدِ / Zeyd'e tek uğradım.) cümlesidir. Ama bu cümlede bulunan (الْوَاحِدِ) ifadesindeki harf-i tarif silindiğinde bu ifade aslına dönüp mansûb olarak gelecektir. Ancak methetmek için (هُوَ نَسِيجٌ وَخْدَهُ / O, eşi olmayan bir kumaştır.) şeklinde bir cümle kurulduğunda (وَخْدَهُ) ifadesi burada mecrûr olarak kullanılmaktadır. Halil b. Ahmed'in verdiği beyit örneği üzerinden daha iyi anlaşılacaktır:

Örnek 1:

Dukeyn b. Recâ'ya ait olup recez bahrinde geçen bir beyitinde şöyle geçmektedir:

جَاءَتْ بِهِ مُعْتَجِرًا بِبُرْدِهِ... سَفَوَاءُ تُرْدِي بِنَسِيجٍ وَخْدِهِ³⁰¹

Başına kaftanını kıvrıran kişiyi getirdi;

*Emsalsiz kumaşını/örgüsünü giyen hızlı dişi katırlar.*³⁰²

Beyitte görüldüğü üzere bir şeyi veya kişiyi methetmek için kullanılan (نَسِيجٍ وَخْدِهِ) ifadesindeki (وَخْدَهُ) sözcüğü istisnâi bir durum şeklinde mecrûr olarak gelmiştir.

Ancak Halil b. Ahmed'in zemm için kullanılan (جَحِيشٌ وَخْدَهُ / Despot/Kimseye danışmadan kendine göre hareket eden.) ve (عَبِيرٌ وَخْدَهُ / Kimseye danışmadan hareket

³⁰¹ İbn Manzur, *Lisânu 'l-Arab*, 3/449.

³⁰² Bu beyitte şair; Irak emiri Amr b. Hubeyre el-Fezâri'yi bineğinin üzerinde gördüğünde onu methetmek için bu beyiti yazmıştır. Yazdığı bu beyit karşılığında emir üzerindeki kaftanını ona hediye etmiştir.

eden kişi/Sadece kendi görüşünü beğenen kişi) ifadelerindeki (وَحْدِهِ) sözcüğünü de mecrûr olarak kabul ettiğı de rivayet edilmektedir.

2.49. Tahsîsten Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan kırk dokuzuncusu tahsîsten dolayı nasb başlığıdır. (حَتْ) fiilinin sülâsisi olup tefil babından olan (تَحْثِثُ / Tahsîs) sözlükteki anlamıyla acele ettirmek, hızlandırmak, bir şeye teşvik etmek, cesaretlendirmek ve yönlendirmek gibi anlamlara gelmektedir. Master manasıyla kullanılmakla beraber harf-i tarif taşıması gerekmektedir. Böylelikle kastedilen şeye herhangi bir fiil kullanılmadan teşvik sağlanmış olacaktır. Burada bu masterların geldiğı bir fiil hazfedilmiş veya gizlenmiş durumda olacaktır.

Halil b. Ahmed'in verdiği örnekler üzerinden bunu ele alacağız. Örneğın (الخُرُوجُ / Hadi dışarı çık!), (السَّيْرُ / Hadi yürü!), (الصَّلَاةُ / Hadi namaz kıl!) gibi örneklerde tahsis görülmektedir. Bu gibi ifadeler kullanılırken tahsîs yapılan kelime veya masterlar mansûb olarak kullanılmaktadır. Son örneğın asıl takdiri hali (الصَّلَاةُ صَلَّ) şeklindedir.

Verilen örneklere bakıldığında Halil'in "tahsîs" başlığı altında ele aldığı konu ile "iğrâ" başlığı altında ele aldığı konunun birbirine benzediğı sonucuna varılabilir.

2.50. İki Sıfat Arasına Giren Fiilden Dolayı Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *el-Cümel*'inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan ellincisi iki sıfat arasına giren fiilden dolayı nasb başlığıdır. İki fiilin arasına giren bir sıfat her zaman mansûb olmalıdır. Örneğın (أَزَيْدٌ فِي الدَّارِ قَائِمًا فِيهَا / Zeyd evde ayakta mı?) cümlesinde (فِي الدَّارِ) ifadesi birinci sıfat iken (فِيهَا) ifadesi ikinci sıfat konumundadır. İki sıfatın arasına girmesinden dolayı (قَائِمًا) ifadesi mansûb olarak gelmiştir. Buna örnek olarak řu ayet-i kerime gösterilebilir:

Örnek 1:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا ۖ وَذَٰلِكَ جَزَاُ الظَّالِمِينَ³⁰³

³⁰³ el-Haşr 59/17.

‘‘Nihayet ikisinin de (azdıranın da azanın da) akıbeti, ebediyen ateşte kalmaları olmuştur. İşte zalimlerin cezası budur.’’

Bu ayette (فِي النَّارِ) ifadesi birinci sıfat iken (فِيهَا) ifadesi ikinci sıfat konumundadır. İki sıfatın arasına girmesinden dolayı (خَالِدِينَ) ifadesi mansûb olarak gelmiştir. Halil b. Ahmed’e göre her ne kadar bunu merfû yapmanın caiz olduğunu söyleyen nahivciler olsa da bunun merfû olabileceğini söylemek hatadır.

2.51. ‘Amili Hazfedilen ve Cümlede Haber Olarak Gelen Mastarda Nasb

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî’nin *el-Cümel*’inde mansûbat başlığında ele aldığı başlıklardan elli birincisi ise cümlede haber olarak gelen ancak âmili hazfedilen mastarda nasb başlığıdır. Bu tür cümlelerde mastar aslında ‘amili olan fiilin yerine getirilmiştir. Örneğin; (أَنْتَ سَيْرًا سَيْرًا / Sen yürüyorsun.) cümlesinde birinci (سَيْرًا) mastarı haber, ikinci (سَيْرًا) mastarı ise te’kittir. Haber konumundaki birinci (سَيْرًا) mastarının ‘amili hazfedilmiştir ve takdiri (تَسِيرُ / yürüyorsun) muzari fiilidir. Bir başka ifadeyle bu cümlenin takdiri (أَنْتَ تَسِيرُ سَيْرًا) şeklindedir. Ancak çoğu dilciye göre haber olarak gelen ve amili cümleden hazfedilen mastarın mansub olabilmesi için bu cümlede olduğu gibi mastar ya tekrar edilmelidir ya da şu örnekte olduğu gibi mastar hasır edilmiş olmalıdır. (مَا زَيْدٌ إِلَّا سَيْرًا / Zeyd ancak yürür). Bu cümlenin takdiri şöyledir: (مَا زَيْدٌ إِلَّا يَسِيرُ سَيْرًا). Halil b. Ahmed meseleyi ele alırken şiirden ve ayetlerden de istişhatta bulunur:

Örnek 1:

Cerir’e ait olup vâfir bahrinde bir beyitte şöyle geçmektedir:

أَلَمْ تَعْلَمْ مُسَرَّحِي الْقَوَافِي؟ ... فَلَا عِيَاءَ بِهِنَّ وَلَا اجْتِلَابًا³⁰⁴

Kafiyelerdeki başarımı bilmez misin?

Onlarda ne bir acizlik duyarım;

Ne de onları başkasından alırım.

Şairin kafiye uyumunda kendi hünerlerini ve başarısını övdüğü bu beyitte de (عِيَاءَ) ve (اجْتِلَابًا) sözcükleri mastar olarak kullanılmış olduğu için mansûb olarak gelmiştir.

³⁰⁴ Cerir b. Atiyye el-Hatafâ, *Divan-u Cerir*, 57.

Yani bu ifadenin asıl anlamı ise (فَلَا أَعْيَا بِهِنَّ وَلَا أَجْتَلِبُ) şeklindedir. Dolayısıyla ‘amil olan muzari fiiller hazfedilmiş ve onun yerine mastarlar kullanılmıştır.

Örnek 2:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا³⁰⁵

‘‘Allah, sizi (babanız Âdem’i) yerden (bitki bitirir gibi) bitirdi (yarattı.)’’

Bu ayete baktığımızda ise (نَبَاتًا) ifadesi mastar olarak kullanılmış olduğu için mansûb olarak gelmiştir. Burada asıl kastedilen ise (أَنْبَتَكُمْ فَنَبْتُمْ نَبَاتًا) ifadesidir.

Böylelikle Arap dili gramer eserlerinde daha dar şekilde alınıp Halil b. Ahmed’in *el-Cümel fi’n-Nahv*’inde geniş yelpazede ve birçok detaylı örneklerin yanında ayet ve şiirden getirilen istişhatlarla ele aldığı mansûbat (Vücûhu’n-nasb) konusunu bitirmiş bulunmaktayız. Şimdi ulaştığımız sonuçları belirtmek yerinde olacaktır.

³⁰⁵ Nûh 71/17.

SONUÇ

İnsan, varoluşundan bu yana çevresindekilere düşüncelerini, hislerini ve duygularını aktarmak için bir soyut araca ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyacını giderecek yegâne araç da şüphesiz ki dildir. Dil, insanın sosyalleşmesini ve iletişimde bulunmasını sağlayan; bir toplumun kimliğini ve kültürel miras adı altına girecek tüm varlığını yüzyıllar boyunca sürdürecektir ve bir sonraki nesillere aktaracak yegâne araçtır. Dilin üstlendiği bu görevini yerine getirmesi için asıl ve tahrife maruz kalmamış orijinal halini koruması gerekmektedir. Böyle bir sorunla karşılaşması dil için kaçınılmazdır. Fakat buna yenik düşmemek ve böyle bir durumdan zarar görmeden çıkabilmek ise o dil ile ilgili çeşitli çalışmalarda bulunmuş dil âlimlerinin girişimleriyle mümkündür. Varolan tüm dillerde yaşanabilen bu durumlar Arap dilinde de baş göstermiştir. Bu sorunla mücadele safhasında büyük bir gayreti olan ve öne çıkan dilbilimcilerden biri de Halil b. Ahmed'dir. Halil b. Ahmed'in bu alandaki çalışması ve *el-Cümel fi'n-Nahv* adlı eserinde bulunan mansûbât başlığı ele alındığında şu sonuçlara varılmıştır:

Halil b. Ahmed, nahiv mevzusunu ele alıp incelediğinde nahvin henüz günümüzdeki gibi bir olgunluğa erişmediği ve bugünkü kuralları kapsamadığı tesbit edilip; Halil'in, aslında nahve yeni bir meydan açmak için işe koyulan ilk dilbilimcilerden olduğu gözlemlendi.

Mansûbât başlığına gelindiğinde ise Halil'den sonraki nahivciler ve günümüzdeki nahivciler mansûbâtı aşağı yukarı on beş başlık şeklinde tasnif etmektedirler. Vücûhu'n-nasb adı altında ele alınan başlıklara bakıldığında aslında aynı başlık altında ele alınacak birkaç tane başlık olmasına rağmen Halil b. Ahmed'in bu başlıkları ayrı ayrı ele alıp elli bir tane başlık haline getirdiği tesbit edildi. Örneğin (النصب من الإغراء / İğrâdan Dolayı Nasb) ve (التحشيث / Tahsîsten Dolayı Nasb) başlıklarının aynı başlık altında ele alınması mümkünken Halil'in bunları ayrı birer başlık şeklinde ele aldığı gözlemlendi. Aynı şekilde (النصب بفقدان الخافض / Harf-i Cerin Bulunmamasından Dolayı Nasb) ve (النصب بالقسم عند سقوط الواو والباء والتاء من أول / القسم / Yeminin Başındaki "Be", "Te" ve "Vâv" Kasem Harflerinin Düşmesinden Dolayı Nasb) başlıklarının aynı başlık altında ele alınması mümkünken Halil'in bunları ayrı birer başlık halinde işlediği gözlemlendi. Yine (النصب من التفسير /

Tefsîrden Dolayı Nasb) ve (النَّصْبُ مِنَ التَّمْيِيزِ / Temyîzden Dolayı Nasb) başlıklarının da tek başlık altında ele alınması mümkünken Halil'in bunları birer müstakil başlık olarak ele aldığı gözlemlendi.

Halil'in, kendisinden sonra gelen birçok dil âliminin çok kullanmadığı terimlerden bazılarını kullandığı tesbit edildi. Bu durumdan yola çıkarak Halil'den sonrakilerin bu terimlere yabancı olduğu ve Halil'in güncelde kullanılan terimleri bilmediği sonucuna varılabilir. Örneğin (النَّصْبُ بِخَيْرِ مَا بَالٍ وَأَخَوَاتِهَا) / “Mâ Bâle” ve Ahavâtından Dolayı Nasb), (النَّصْبُ بِالصَّرْفِ / Sarfdan Dolayı Nasb) ve (النَّصْبُ عَلَى) / İstîğnâ ve Sözü Tamamlanmasından Dolayı Nasb) ıstılâhi terimlerinin Halil'den sonraki nahivcilerin pek kullanmadığı fakat Halil'in çok kullandığı tesbit edildi.

Halil b. Ahmed'in, belli bir ana başlığı örnekler üzerinden anlatırken ana meseleden çıkıp başka bir meseleye geçtiği gözlemlendi. Buna (النَّصْبُ بِالنَّدَاءِ الْمُضَافِ / Münâdanın Muzaf Olmasından Dolayı Nasb) başlığı örnek verilebilir. Halil'in, bu ana meseleyi ele alırken bir anda nidâ harfinin hazfedilmesi, muzaf ve muzafun ileyhin arasına başka bir sözcüğün girmesi konusuna geçiş yaptığı; aynı şekilde esas bir başlık olan (النَّصْبُ بِالْبَدَلِ / Bedelden Dolayı Nasb) başlığını ele alırken bir anda kelimenin gizlenmesi meselesine geçiş yaptığı tesbit edildi.

Halil b. Ahmed'in Nahiv ilminin tesisi, geliştirilmesi, korunması ve sonraki nesillere aktarılması konusunda ortaya koyduğu muazzam çabasının inkâr edilemeyeceği gibi onun Arap dili alanındaki hizmeti de inkâr edilemez.

Bu çalışmamızda vücûhu'n-nasb başlıklarını okurun daha kolay anlayabilmesi için Halil b. Ahmed'in verdiği örneklerle, kendi ilave örneklerimizle ve en sonunda da kendi yaptığımız yorumlarla vermeye çalıştık. Yaptığımız çalışmanın hatasız bir çalışma olduğunu ifade etmenin uygun ve etik bir ifade olmayacağını düşündüğümüz için umarız ki eksiklerimizi bulup düzeltecek çalışma arkadaşlarımız olur. Çalışmanın bir tercüme çalışması olmadığına altını tekrar çizmenin faydalı olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca eserin geri kalan kısmının bizim yaptığımız gibi bölüm başlığı şeklinde ya da tümüyle ele alınıp Türkçe haliyle daha geniş bir anlatımla bu sahaya kazandırılması şeklinde bir çalışmanın yapılabileceğini düşünür ve tavsiye ederiz.

KAYNAKÇA

Amr b. Kâmie. *Divân-u Amr b. Kamie*. şrh. ve thk. Hasan Kâmil es-Seyrâfî. Beyrût: Dârü'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1385/1965.

el-Ahyeliyye, Leylâ. *Divân-u Leylâ el-Ahyeliyye*. thk. Halil İbrahim Atiyye, Celil Atiyye. Bağdat: Şirket-ü Dâri'l-Cumhuriyyeti li'n-Neşr ve't-Tab', 1967.

Atîk, Abdulaziz. *İlmu 'l- 'Arûz ve 'l-Kâfiye*. Beyrût: Dâru'n-Nahdeti'l-Arabiyye, 1987.

el-Accâc, Ebü's-Şa'sâ' Abdullâh b. Rü'be. *Divânu 'l-Accâc*. şrh. ve thk. İzzet Hasan. 1 Cilt. Beyrut: Darü's-Şerkî'l-Arabi, 1990.

el-Ahtal, Ebu Mâlik Gıyas b. Gavs b. Es-Salt. *Divân-u Ahtal*. şrh. Mehdi Muhammed Nasiruddin. Lübnan: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.

Aktaş, Sahip. *Kur'an'da İstifhâm Üslûbu*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Akşit, Eyup. “Arap Dilinde İsm-i Fâilin Tamlanan Olarak Yer Aldığı Lafzî İsim Tamlamaları ve Türkçeye Çevirisi”. *Mizânü'l-hak İslami İlimler Dergisi* 5 (2017), 65-85.

-----, *Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri Biçim-Sözdizim-Anlam*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2022.

Arslan, Hüseyin. “Bir Belâgat Üslûbu Olarak Kasr ve Kavramsallaşma Süreci”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Ocak 2020), 16-40.

Bâbestî, Azize Fevâl. *el-Mu'cemü'l-mufasssal fi'n-nahvi 'l-Arabi*. 2 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992.

el-Bedevî, Ahmed Muhammed. *el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî Sîre ve Nusus*. Bingazi: Câmi'at-u Kâryûnus, 1994.

Böyük, Yusuf. “ 'Fe' Edatının Arap Dilindeki Fonksiyonu”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2015), 247-278.

el-Cürcânî, Alî b. Muhammed Şerîf. *Kitâbu't-Tarifât*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı. Beyrût: Dârü'n-Nefâis, 2007.

Çetin, M.Nihad. “Arap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/276-309. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Çağmar, M.Edip. ‘‘أَيْتُهَا ve أَيْتُهَا’’ Edatlarıyla Yapılan İhtisâs Örnekleri Hakkında Farklı Bir Değerlendirme’’. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 14/1, (Nisan 2009), 60-66.

Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dilbilgisi Nahiv*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.

-----, *Arapça Dilbilgisi Sarf*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.

ed-Dârimî, Rebîa b. Âmir b. Üneyf b. Şüreyh et-Temîmî Miskîn. *Divân-u Miskîn ed-Dârimî*. thk. Abdullah el-Cubûri, Halil İbrahim el-Atiyye. 1 Cilt. Bağdat: Darü'l-Basri, 1970.

ed-Dâmin, Hâtim Salih. *Aşratu Şu‘ara’ Mukillûn*. Bağdat: Bağdat Üniversitesi Baskısı, 1990.

Dayf, Şevkî. *el-Medarisu’n-Nahviyye*. Kâhire: Dâru’l-Meârif, 1992.

-----, *Tarihu’l-Edebi’l-Arabî el-‘Asru’l-Cahilî*. 10 Cilt. Kâhire: Dâru’l-Meârif, tsz.

Demirayak, Kenan. *Arap Dili Grameri Tarihi*. Erzurum: AÜFEF Yayınları, 2001.

-----, *Arap Edebiyat Tarihi -I Cahiliye Dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2012.

Durmuş, İsmail. ‘‘Nahiv’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

el-Efğanî, Sa‘id. *Min-Tarihi’n-Nahv*. Beyrût: Dâru’l-Fikr, tsz.

el-Endelusî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan ez-Zubeydî. *Tabakâtu’n-Nahviyyîn ve’l-Lugaviyyîn*. thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim. Kâhire: Dâru’l-Me‘ârif, tsz.

el-Eşmûnî, Nûreddin Ali b. Muhammed. *Şerhu’l-Eşmûni ala Elfiyet-i İbn Malik*. thk. Muhyiddin Abdülhamit. 3 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-Arabiyye, 1955.

El-Endelûsî, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbni Abdirabbih. *el-İkd’ül-Ferîd*. thk. Müfid Muhammed Kumeyha. 9 Cilt. Beyrut: Daru’l- Kutubi’l-İlmiyye, 1404/1983.

el-Endelûsî, Ebu Hayyan. *el-Bahru’l-Muhîd*. thk. Sıtkı Muhammed Cemil. 11 Cilt. Beyrût: Darü’l-Fikr, 1432/2010.

-----, *et-Tezyîl ve't-Tekmîl fî Şerh-i Kitabi't-Teshîl*. thk. Dr.Hasan Mahmut Hendâvî. 14 Cilt. Riyad: Dârü'l-kunûzi'l-İşbiliyye li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1434.

el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-Cümel fî'n-Nahv*. thk. Fahreddin Kabâve. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1985.

-----, *Kitâbu'l- 'Ayn*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.

el-Ferezdak, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî. *Dîvân-u Ferezdak*. şrh. Ali Fâur. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.

Güneş, Kadir. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2014.

el-Hatafâ, Cerîr b. Atiyye. *Divan-u Cerîr*. Beyrût: Dar-ü Beyrût li'-Tab'ati ve'n-Neşr, 1991.

Hammûd, Hıdır Musa Muhammed. *en-Nahvu ve'n-Nuhat el-Medarisu ve l-Hasâis*. Beyrût: Dâru'l-'Alemlî'l-Kütüb, 2003.

el-Hâşimî, Ahmed. *Mîzânü'z-Zeheb fî Sınâ'ati Şi'ri'l-Arab*. thk. Alaaddin Atiye. Beyrût: Mektebet-u Dâri'l-Beyrûtî, 2006.

Hacıbekiroğlu, Abdullah. “Arap Dilinde Kelime Türleri Etrafındaki Tartışmalara Genel Bir Bakış”. *B.Ü. İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/3 (2015), 83-109.

Hakçığlu, Muhammed Meşhud. “Arapçada Bedel ve Atf-ı Beyân Kavramlarının Tanımı, Çeşitleri ve Aralarındaki Fonksiyonel Farklar”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 0/48 (Haziran 2020), 115-138. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed/issue/55674/761817>

İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Vefeyâtu'l-A'yân*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrût: Dâr-u Sadr, tsz.

İbnu'l-Enbârî, Kemaleddîn Abdurrahman b. Muhammed. *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilaf Beyne'n-Nahviyyin el-Basriyyin ve'l-Kufiyyin*. nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Kahire: Darü'l-Fikr, 1961.

-----, *Nuzhetu'l-Elibbâ' fî tabakâti'l-Udebâ'*. thk. İbrahim es-Sâmarrâî. Ürdün: Mektebetu'l-Menâr, 1985.

-----, *Esrârü'l Arabiyye*. Leiden-Hollanda: Brill Matbaası, 1886.

İbn Hişâm, Cemaleddin el-Ensârî. *Muğnî'l-Lebîb an Kutubi'l-Earib*. thk. Mâzin el-Mübarek, Muhammed Ali Hamidullah. 2 Cilt. Dımeşk: Darü'l-Fikr, 1964.

-----, *Şerh-u Şüzuri'z-Zeheb fî Marifet-i Kelami'l-Arab*. 1 Cilt. Beyrut: Dar-ü İhyai't-Turasi'l-Arabi, 2001.

-----, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfıyyet-i İbn Malik*. nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 4 Cilt. Beyrût: Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Asriyye, tsz.

İbn Ebi Aiz, Ümeyye. *Dîvân-u Huzeliyyîn*. thk. Ahmed ez-Zeyn, Mahmud Ebu'l-vefa (Mısır: Darü'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1965.

el-İbâdî, Adiy b. Zeyd. *Dîvân-u Adiy b. Zeyd el-İbâdî*. thk. Muhammed Cabbar. Bağdat: Şirket-ü Dâri'l-Cumhuriyyeti li'n-Neşr ve't-Tab', 1965.

İbn Akil, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akîl el-Hemedânî. *Şerh-u İbn-i Akîl*. nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. 4 Cilt. Dimaşk: Daru'l-Fikr, 1985.

İbnu'l-Eşârî, Kemaleddîn Abdurrahman b. Muhammed. *Nuzhetu'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-Udebâ'*. thk. İbrahim es-Sâmarrâî, Ürdün: Mektebetu'l-Menâr, 1985.

İbn 'Usfûr. *el-Mukarreb*. thk. Adil Ahmet ve Ali Muhammed. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

İpekten, Haluk. *Aruz Ölçüsü*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989.

İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr-u Sâdr, 1414.

İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed. *es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Lugati'l-Arabiyye ve Mesâilihâ ve Suneni'l-Arab fî Kelâmihâ*. thk. Ahmet Hasan Besc. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1997.

İbn Yaîş, Ebu'l-Beka Muvaffakuddin Yaîş b. Ali. *Şerhu'l-Mufasssal li'l Zemahşeri*. 10 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiye, 2001.

İmrü'l Kays. *Divân-u İmrü'l-Kays*. Beyrût: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.

İbn Kays er-Rukayyât, Ubeydullah. *Divan-u İbn Kays*. thk. Dr. Muhammed Yusuf Necm. Beyrût: Dar-ü Sadr, 2009.

el-Kıftî, Cemaleddîn İbnu'l-Hasan Ali b. Yûnus. *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısri, 1950.

el-Kadâmî, Umeyr b. Şemim. *Dîvânu'l-Kadâmî*. thk. Ahmet Matlûb, Dr. İbrahim es-Samerrâî. Beyrût: Dâru's-Sekafeti, 1960.

el-Karâfi, Şihâbeddin. *el-İstiğnâ fî ahkâmi'l-istisnâ*. thk. Taha Muhsin, Bağdat: Matbaatü'l-irşâd, 1982.

Ka'b b. Züheyr, Ebu'l-Mudarrab. *Dîvân-u Ka'b b. Züheyr*. thk. Ali Faûr. 1 Cilt. Beyrût: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.

Koçak, İnci. "Ahfeş el-Ekber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/525. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Kırkız, Mustafa. "Dilbilim Tekniği Açısından Arapçanın Korunmaya Alınışı". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (Haziran 2010), 317-333.

Kaya, Ali. "Kur'an'da İstiğnâ". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2017), 1-25.

Koç, Süleyman. *Arap Gramerinde ve Kur'an'da Medih-Zem Fiilleri*. Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2019.

Kartal, Aker. *Türkçe Video Ders Notları*. Ankara: İsem Yayınları, 2019.

el-Luğavî, Ebu Tayyib. *Merâtibu'n -Nahviyyîn*. nşr. Ebu'l Fadıl İbrahim. Kahire, y.y. 1995.

Lebid b. Rabi'a, İbn Âkîl. *Divan-u Lebid b. Rabi'a*. Beyrut: Dar-ü Sadr, 1999.

el-Mahzûmî, Mehdî. *el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî A'mâluhu ve Menhecuhu*. Beyrût: Dâru'r-Râ'idi'l-Arabî, 1968.

el- Meraği, Ahmet Mustafa. *Ulumu'l- Belağa*. Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1993.

Mühelhil b. Rebîa, Ebû Leylâ. *Dîvân-u Mühelhil b. Rebîa*. şrh. Talâl Harb. Beyrût: ed-Dârü'l-Alemiyye, 1993.

el-Mekkûdi, Abdurrahman. *Şerhu'l-Mekkûdi 'ala Elfiyeti İbn Malik*. Beyrût: Mektebeti'l-Asriyye, 2002.

Marangozoğlu, İzzet. "Kur'an-I Kerîm'de Kat' Üslubu: Lügavî Bir Üslup Olarak Tâbi'-Metbû' Uyumsuzluğu". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (Aralık 2019), 155-186. <https://doi.org/10.21054/deuifd.632657>

en-Nümeyrî, Ebû Cendel (Ebû Nûh) Ubeyd b. Husayn b. Muâviye b. Cendel. *Dîvân-u'r-Râi en-Numeyrî*. thk. Reinhard Weipert. Beyrût: el-Me'hedi'l-Mânî lil Ebhâsi's-Şerkiyye, 1980.

Nâbîga ez-Zübyânî. *Dîvân-u Nâbîğa ez-Zübyânî*. şrh. Abbâs Abdussâtır. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996.

en-Nâbiga el-Ca'dî el-Âmirî, Ebû Leylâ Kays b. Abdillâh b. Udes b. Rebîa. *Dîvân-u Nâbiga el-Ca'dî*. thk. Vâdih es-Samed. Beyrût: Dar-u Sadr, 1998.

en-Nâsır, Muhammed b. Sâlih. *Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî el-Âlimu'l-'Abkarî*. Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2005.

Nâsif, Muhammed. "Arap Filolojisinin Dâhi İsmi: El-Halîl B. Ahmed". çev. Mehmet Nafi Arslan, *Şarkiyat Mecmuası* 27 (Şubat 2015), 179-188.

Özbalıkçı, M.Reşit. *Kur'ân ve Hadisin Arap Gramerindeki Rolü*. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.

Özdoğan, M. Akif. "Arap Dilinde Münâdâ ve İşlevleri". *KSÜ İlahiyat Dergisi* 26 (2015), 1-36.

Özalp, Mehmet Sıdık. *Arap Dilinde İsim-Fiil ve Câmîd Filler*. Bursa: Emin Yayınları, 2016.

-----, "Arap Dilinde İ'râp Olgusu". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (Ocak 2019), 198-228. <http://orcid.org/0000-0002-9547-7535>

es-Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Kahire: Matba'atu 'İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâh, 1964.

-----, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*. 8 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.

-----, *el-Müzhir fî Ulûmi'l-Lügati ve Envaiha*. thk. Muhammed Cad el-Mevla, Muhammed Ebu'l-fadl İbrahim, Ali Muhammed el-Becavi. 2 Cilt. Beyrût: el-Mektebeti'l-Asriyye, 1998.

es-Sülemî, Abbas b. Mirdâs. *Dîvân-u Abbas b. Mirdâs*. thk. Dr. Yahya el-Cebûrî. Bağdat: Şirket-ü Dâri'l-Cumhuriyyeti li'n-Neşr ve't-Tab', 1968.

es-Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzübân. *Şerh-u Kitab-i Sibeveyh*. thk. Ahmet Hasan Mehdili, Ali Seyyid Ali. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.

eş-Şu'ara el-Huzeliyyîn. *Dîvân-u Huzeliyyîn*. thk. Ahmed ez-Zeyn, Mahmud Ebu'l-Vefa. Mısır: Darü'l-Kutubi'l-Misriyye, 1965.

Şimşek, Mehmet Ali. *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*. Sivas: Vizyon Yayıncılık, 2006.

-----, "Arap Dilinde Bağımsız Yargı Bildiren Cümleleri İsimleştiren Edat Ve Terkipler". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (Aralık 2012), 255-287.

Şurrab, Muhammed Hasan. *Şerhu's-Şevahîdi's-Şi'riyye Ümmâti'l-Kutubi'n-Nahviye*. 3 Cilt. Beyrut: Müesseseti'r-Risale, 2007.

el-Tantâvî, Muhammed. *Neşetü'n-Nahv ve Tarih'u-Eşheri'n- Nuhât*. Kâhire: Dâru'l- Me'arif, tsz.

et-Talakanî, Ebu'l-Kâsım İsmail b. Abbâd. *el-Muhît fi'l-Luğa*, thk. Muhammed Hasan Âl Yasin. 11 Cilt. Beyrût: Âlemu'l-Kutub, 1994.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Halîl b. Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/309-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Tarafe (Amr) b. el-Abd, Ebû Amr. *Dîvân-u Tarafe b. el-Abd*. şrh. Mehdi Muhammed Nasreddin. Beyrût: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.

Tarı, Nihat. "Arap Dilinde Kasem Formları ve Kur'ân-ı Kerim'e Özgü "La Uksimu" Formu ile İlgili Tartışmalar". *Artuklu Akademi* 8/1,(2021), 29-49. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.903548>

Yılmaz, Selahattin. "Arapça'da Fiillerinin Yerine Mansub Olarak Kullanılan Masterlar". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2002), 223-228.

Yeşilyurt, Rıdvan. *Halil B. Ahmed El-Ferâhîdî (İlmî Hayatı, Eserleri, İlmî ve Edebî Kişiliği)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2016.

Yaman, Naim. "Kur'ân Ayetleri Bağlamında Arap Dilinde İştiğâl". *Amasya İlahiyat Dergisi* 18 (Haziran 2022), 535-572. <https://doi.org/10.18498/amailad.1095474>

ez-Zeyyâd, Hüseyin Ahmed. *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*. Mısır: Dâru'l-Nehdâh, tsz.

ez-Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî. *Tâcu'l-Arûs*. 40 Cilt. Kuveyt: et-Turâsu'l-Arabî, tsz,

ez-Zeccacî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî. *el-İdah fi 'ileli'n-Nahv*. Beyrut: Dâru'n-Nafâis, 1986.

-----, *el-Cümel fi'n-Nahv*. şrh. İbn Ebi Şeneb. 1 Cilt. Cezayir, y.y. 1926.

Zürümme, Ebü'l-Hâris. *Dîvân-u Zürümme*. şrh. Ahmed Hasan Sebec. 1 Cilt. Beyrût: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.

ez-Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyer-u A'lâmi'n-Nubelâ'*. thk. Hüseyin el-Esed. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1996.

Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Mufasssal fi'l Arabiyye*. nşr. Fahr Salih Kadare. 1 Cilt. Ürdün: Dar-u Ammar, 2004.

-----, *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*. thk. Halil Me'mûn. Lübnan: Dârü'l-Marife, 2009.

